

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**B-7 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE BURSA
(1591-1592)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Muhammed ÇALIŞKAN**

**Tez Danışmanı
Doç.Dr. Mustafa ALKAN**

Ankara – 2013

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**B-7 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE BURSA
(1591-1592)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Muhammed ÇALIŞKAN**

**Tez Danışmanı
Doç.Dr. Mustafa ALKAN**

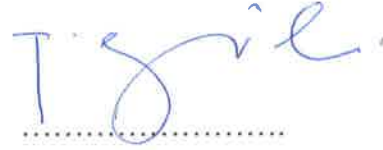
Ankara – 2013

ONAY

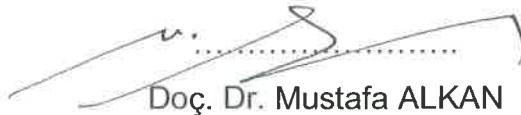
Muhammed ÇALIŞKAN tarafından hazırlanan "B-7 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE BURSA (1591-1592)" başlıklı bu çalışma 06 Haziran 2013 tarihinde savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih anabilim dalı Yeniçağ bilim dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ

Doç. Dr. Mustafa ALKAN

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'ne 80 yıla yakın başkentlik yapmış olan Bursa şehri; Anadolu'nun, kaplıcaları ile ün salmış eski ve önemli kentlerinden biridir. Çalışmamızda genel hatlarıyla Bursa şehrinin fizikî, idarî ve sosyal hayatı ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, B-7 numaralı Bursa Şer'iyye Sicili'ni esas almak suretiyle, Bursa'nın 1000-01/1591-92 yıllarındaki fizikî ve idarî durumuyla birlikte özellikle sosyal durumu ele alınmaktadır.

Çalışmamız; Giriş, Birinci Bölüm, İkinci Bölüm ve Sonuç olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Bursa şehrinin kuruluşundan 1591-92 yıllarına kadar şehrin tarihî ve fizikî gelişimi hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Daha sonra dönemin siyasi durumu hakkında ve tez konusunun belirlenmesinde etkili olan Hicrî 1000. yıl ve o tarihte vuku bulan olaylar ana hatlarıyla ele alınmıştır. Ardından –çalışmamızın ana kaynağını teşkil eden– Şer'iyye sicilleri tanıtıldıktan sonra Bursa Şer'iyye sicilleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde son olarak B7 numaralı Şer'iyye sicili hakkında bilgi verildikten sonra, defterde yer alan veriler tasnif edilmiştir.

Fizikî ve idarî yapı başlıklı birinci bölümde, Bursa şehrinin fizikî yapısı anlatıldıktan sonra şehrin idarî yapısı ve görevlileri hakkında genel hatlarıyla ve incelemiş olduğumuz sicile yansıyan yönleriyle bilgi verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Bursa şehrinin sosyal ve ekonomik hayatı hakkında genel bir bilgi verildikten sonra şehrin aile hayatı, etnik yapısı ve iktisadî hayatı –sicile yansıyan yönleriyle– ele alınmaya çalışılmıştır.

Son olarak sonuç bölümünde Bursa şehrinin idarî, sosyal ve iktisadî hayatına dair varılan sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tezimin danışmanlığını yürüten, konunun belirlenmesinde bana yardımcı olan ve çalışmalarım sırasında bana her türlü desteği sağlayarak sonsuz sabır gösteren ve yardımını esirgemeyen değerli hocam Doç.Dr. Mustafa Alkan'a teşekkürlerimi sunarım.

Muhammed ÇALIŞKAN

Mart – 2013

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	i
İçindekiler.....	iii
Kısaltmalar.....	vi
Tablolar.....	vii
Giriş.....	1
- Kuruluşundan Hicri 1000. (M. 1591–92) yılına kadar Bursa.....	1
- Dönemin Siyasi Olayları.....	13
- Kıyamet Beklentisi.....	15
- Şer'iyye Sicilleri.....	18
- Bursa Şer'iyye Sicilleri.....	23
- B-7 Numaralı Bursa Şer'iyye Sicili.....	23

BİRİNCİ BÖLÜM

FİZİKÎ ve İDARÎ YAPI

I.I. BURSA'NIN FİZİKÎ YAPISI.....	28
I.I.I. Şehrin Genel Görünümü ve Kesimleri.....	27
I.I.II. Hisar / Kale.....	29
I.I.III. Saray.....	30
I.I.IV. Mahalleler.....	31
I.I.V. Köyler.....	36
I.I.VI. Dinî, Sosyal ve Ticarî Yapılar.....	39
I.I.VI.I. Külliyyeler / İmâretler.....	39
I.I.IV.I.I. Orhan Bey Külliyesi.....	40
I.I.IV.I.II. I.Murad Külliyesi	41
I.I.IV.I.III. Yıldırım Bayezid Külliyesi.....	42
I.I.IV.I.IV. Emîr Sultan Külliyesi.....	42
I.I.IV.I.V. Yeşil / Sultaniye Külliyesi.....	43

I.I.IV.I.VI. Muradiye Külliyesi.....	44
I.I.IV.II. Medreseler.....	45
I.I.IV.II.I. Bayezid Paşa Medresesi.....	46
I.I.IV.II.II. Molla Hüsrev Medresesi.....	46
I.I.IV.II.III. Fenârîzâde Medresesi.....	47
I.I.IV.II.IV. Çelebi Mehmed Medresesi.....	48
I.I.IV.III. Hanlar ve Çarşılar.....	48
I.II. BURSA'NIN İDARÎ YAPISI.....	50
I.II.I. Ehl-i Örf	51
I.II.I.I. Sancakbeyi.....	51
I.II.I.II. Subaşı	52
I.II.I.III. Alaybeyi.....	54
I.II.I.IV. Çeribaşı.....	54
I.II.I.V. Asesler.....	55
I.II.II. Ehl-i Şer'.....	55
I.II.II.I. Kadı.....	55
I.II.II.II. Nâib.....	58
I.II.II.III. Kâtipler.....	59
I.II.II.IV. Muhzırlar.....	60
I.II.II.V. Mimarbaşı / Hassa Mimarı.....	61
I.II.II.VI. Muhtesib.....	63
I.II.II.VII. Şuhûdü'l-Hâl.....	64

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL ve EKONOMİK HAYAT

II.I. SOSYAL HAYAT.....	67
II.I.I. Aile Hayatı.....	67
II.I.II. Evlilik / Nikah.....	68
II.I.III. Boşanma.....	70
II.I.III.I. Talak.....	71
II.I.III.II. Muhâlaa.....	73
II.I.III.III. Şartlı Talak.....	75
II.I.IV. Evliğin Sona Ermesinden Sonraki Koruyucu Unsurlar.....	70

II.I.IV.I. Nafaka.....	76
II.I.IV.II. Vasi.....	77
II.I.V. Etnik Yapı ve Nüfus.....	79
II.I.V.I. Müslümanlar.....	81
II.I.V.II. Gayrimüslimler.....	82
II.I.V.III. Köleler.....	84
II.II. İKTİSADÎ HAYAT.....	88
II.II.I. Para, Kredi ve Borçlanma.....	88
II.II.II. Mülk Satışı.....	92
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA	97
EKLER	110
ÖZET	114
ABSTRACT.....	115

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
BA	: Bursa Ansiklopedisi
Bkz.	: Bakınız
BŞS	: Bursa Şer'iyye Sicilleri
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
FÜSBD	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
GÜEFD	: Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı)
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
S.	: Sayı
SDÜEFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
SÜTAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TA	: Türk Ansiklopedisi
TAD	: Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TTK	: Türk Tarih Kurumu
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
YA	: Yurt Ansiklopedisi
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

TABLolar

Tablo 1: Defterdeki Belgelerin Türleri ve Yüzdeler Dilimleri

Tablo 2: Defterdeki Belgelerin Konularına Göre Dağılımı

Tablo 3: Mahalleler

Tablo 4: Köyler

GİRİŞ

Bursa, 2493m. yüksekliğindeki Kuzey Anadolu'nun en yüksek dağı olan Uludağ'ın kuzey eteğinde kurulmuş olup, kuzeyde Kocaeli, Yalova, İstanbul ve Marmara Denizi, doğuda Bilecik ve Adapazarı, güneyde Kütahya, batıda Balıkesir illeriyle çevrilidir. Şehrin büyük bir kısmı, Uludağ'dan inen ve ilkbaharda karların erimesinden sonra bol su getiren iki akarsuyun birbirine bitişik, alüvyonlu alanları üzerinde bulunmaktadır. Bu akarsulardan batıdaki Cilimboz, doğudaki ise suyu daha bol olan ve iki kolla beslenen Gökdere'dir. Bursa şehri bu iki akarsu tarafından açık bir şekilde üçe bölünmüştür. En eski yerleşim yeri olan Hisar'ın ve ticaret kesiminin yer aldığı bölge Orta kesim, Cilimboz'un batısı Muradiye kesimi ve Gökdere'nin doğusu da Yıldırım olarak adlandırılmaktadır. Şehrin ılıca ve hamamlar bölgesi olan şehrin en batı kısmı Çekirge ise, Uludağ'ın en alt yamacında yer alır¹.

Şehirlerin veya yerleşim birimlerinin fiziki yapıları, orada kurulan yerleşmelerin üzerinde son derece etkili olmaktadır. Buna göre, Uludağ'ın eteğinde kurulmuş olan Bursa şehrinin çekirdeği dağın kuzey yamacında kurulmuş, daha sonra şehir doğu batı yönünde gelişme göstermiştir.

Kuruluşundan Hicri 1000. (M. 1591–92) yılına kadar Bursa: Antik çağlardaki ismi Prusa olarak bilinen ve Bithynia krallığının üç büyük kentinden biri olan Bursa şehrinin temelleri Kral Zipoetes tarafından M.Ö.300'lerde atılmış, daha sonra, I.Prusias Kallinikos (M.Ö.230-182) döneminde yönetim merkezi durumuna getirilmiş ve adını da bu kraldan almıştır². Ancak şehrin kuruluş tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı tarihlendirmeler bulunmaktadır. Örneğin eski çağ coğrafyacılarından Strabon

¹ Özer ERGENÇ, **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, TTK Yay., Ankara, 2006, ss. 12- 16.

² Bursa, "Yurt Ansiklopedisi", C. 3, Yay. Haz: Nazar BÜYÜM, İstanbul, 1982, s. 1625.

M.Ö.546, Bizanslı Etienne M.Ö.529 ve Pilinus şehrin kuruluş tarihini M.Ö.202 olarak ifade etmektedir³.

Bursa şehrinin kuruluş tarihinde olduğu gibi, şehrin kurucusunun kim olduğu hakkında da farklı görüşler bulunmaktadır. Strabon, şehrin kurucusunun İran hükümdarı Kyros ve Lidya hükümdarı Kroisos ile aynı yüzyılda yaşayan Kral Prusias olduğunu bildirmektedir. Ancak Pilinius, şehrin M.Ö.202 tarihinde Romalı Scipio'ya mağlup olan ve Bithynia kralı I.Prusias'a sığınan Kartacalı Hannibal tarafından kurulduğundan bahsetmektedir. Ona göre Hannibal, Kral I.Prusias'ın kendisini Romalılardan koruyacağı ümidiyle, inşa ettirmiş olduğu şehre Prusa ismini vermiş ve Bithynia kralına hediye etmiştir. Ancak Kral Prusias'ın da Romalılara boyun eğmesi üzerine Gebze'ye kaçmış ve yaşamına orda son vermiştir. Şehrin kuruluşunu anlatan kaynakların en çok kabul göreni, Pilinius tarafından aktarılan bu görüşür⁴.

Bursa şehri ile ilgili en net bilgiler M.Ö.1.yy.dan itibaren başlamaktadır. Son Bithynia kralı IV.Nikomedes Philopator'un M.Ö.74 yılında ölümü üzerine, onun vasiyeti gereği Bithynia toprakları Roma İmparatorluğuna geçmiştir. Bu duruma razı olmayan kralın oğlu, Pontus Kralı Mithradates'e başvurmuştur. Mithradates, Bithynia toprakları ile birlikte Bursa'yı da ele geçirmiştir. Ancak kısa bir süre sonra M.Ö.73 yılında Romalı general L.Licinus Lucullus tarafından bozguna uğratılarak, Bithynia topraklarından çekilmek zorunda bırakılmıştır⁵. Böylece Romalıların eline geçen Bursa şehri, merkezi Nikomedia (İzmit) olan Bithynia eyaletine bağlanmıştır. Bu dönemde Bursa'ya, Bithynia Kralı Purusias zamanında kurulmuş olan ve muhtemelen bu dönemde de mevcut olan diğer Prusa'lardan ayırt edilmesi için, Uludağ Bursa'sı veya Uludağ eteklerindeki kent anlamına gelen "*Prusa ad Olimpium*" adı verilmiştir⁶.

³ Azmi SÜSLÜ, **Tarihi Bursa**, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Ankara, 1980, s. 5

⁴ Bursa, "Bursa Ansiklopedisi", C.1, Yay. Haz: Yılmaz AKKILIÇ, Bursa, 2002, s. 310- 311

⁵ Bursa, "Türk Ansiklopedisi", C.VIII, Yay. Haz. A. DİLÂÇALAR, Ankara, 1956, s. 457

⁶ Mükrimin Halil YİNANÇ, "Bursa", **İA.**, C.II, İstanbul, 1970, s. 810-811; Bursa, YA., s. 1625; Bursa, BA., s. 310- 311.

Bursa, Roma hâkimiyetine girmesiyle şöhret kazanmaya başlamıştır. Özellikle İmparator Traianus (M.S.98-117) zamanında Bursa'ya vali olarak atanan genç Plinius adıyla tanınan Gaius Plinius Caecilius Secundus (M.S.62-113), Bursa şehrinde yapmış olduğu büyük binalar ve saraylar ile Bursa ve çevresinin tarihinde aydınlık bir dönem başlatmıştır. İlk kez Plinius ile birlikte o zamanki adıyla *Prusa ad Olimpium* olan Bursa, Nicae (İzmit) ve Apameia (Mudanya) ile ilgili ayrıntılı bilgilere sahip olunabilmektedir. Onun valiliği sırasında Bursa, Bithynia eyaletinin merkezi konumundaydı⁷.

Roma döneminde Bursa şehri, ana ticaret yolları üzerinde bulunan İzmit'e oranla fazla gelişmemiş ve zaman zaman önemini yitirmiştir. Roma döneminde kullanılan ana ticaret yollarından biri Ephesos'tan başlayarak Anadolu üzerinden Eutrates (Fırat) vadisine kadar uzanan ve oradan da güneye ayrılan bu yol Anadolu'yu Suriye ve Mezopotamya'ya bağlamaktaydı. Ayrıca "**Hacılar Yolu**" olarak adlandırılan diğer bir yol ise, İmparatorluğun başkenti Konstantinopolis'ten (İstanbul) başlayarak Nikomedia (İzmit) ve Nikea (İzmit) üzerinden Ankyra'ya (Ankara) oradan da Tarsus ve Antiokhia'dan (Antakya) Jerusalem'e (Kudüs) ulaşıyordu. Aynı zamanda bu yol, bu dönemde Küçük Asya'nın ana yolu idi. Anlaşılacağı üzere Bursa şehri, ana ticaret yollarından sapa bir yerde bulunmasından ve dönemin gelişmiş iki büyük kenti olan Nikea (İzmit) ve Kyzikos'un (Edincik) arasında Olympos Mysios'un (Uludağ / Keşiş Dağı) kuzey yamacında olmasından dolayı fazla gelişmemiştir. Ayrıca yine bu dönem de siyasal, askeri veya dinsel bir etkinliğinin kalmadığı da anlaşılmaktadır⁸.

Roma döneminde pek bilinmediği tahmin edilen ve günümüzde Çekirge adıyla anılan Pythia'da doğal sıcak su kaynaklarının bulunması ve öneminin anlaşılması ile Bursa şehri bu defa kaplıca kenti olarak Bizans kaynaklarında yer almaya başlamıştır. M.S.VI.yy.ın ünlü tarih yazarı Prokopios (ö.562), İmparator I.Justinyanus (527-565) dönemini anlatırken

⁷ Bursa, **BA.**, s. 311.

⁸ Bursa, **YA.**, s.1629; Bursa, **BA.**, s. 312-313.

Pythia kaplıcalarından söz ediyor ve Justinianus'un karısı İmparatoriçe Theodora'nın dört bin kişilik maiyeti ile buraya geldiğini ve günlerce süren eğlenceler düzenlediğinden bahsetmektedir. Ayrıca Justinianus, burada bir saray, halka açık bir hamam⁹ ve soğuk su şebekesi¹⁰ yaptırmıştır¹¹.

Pythia (Çekirge)'daki kaplıcaların başta romatizmal olmak üzere çeşitli hastalıkları tedavi edici nitelikleri bulunduğunun anlaşılması ve özellikle Theodora'nın buraya gelişinden sonra birçok Monophysite¹² görüşüne sahip keşişin, Theodora'nın koruması altında Uludağ'a manastırlar kurmaya başladığı bilinmektedir¹³. Bu keşişler kutsallık ve kusursuzluk konusunda zamanla büyük bir ün kazanmışlardır ve pek çok kişi tanrıya olan saygılarından dolayı bu kutsal dağa çıkarak manastırları ziyaret etmiştir. Hatta bizzat imparatorlar bile pek çok kez burayı ziyaret etmiş ve Uludağ'ın keşişlerinin dualarından tahtları için varisler ve Araplara karşı yürütülen savaşlarda zaferler dilemişlerdir¹⁴.

Bursa şehri ve çevresinin Türk hâkimiyetine girmesi, Anadolu Selçuklu Devletinin kurucusu olan Kutalmış oğlu Süleyman Şah döneminde olmuştur. Kendisi 1080 yılında İznik'i fethetmiş ve devletin merkezi haline getirmişti. Daha sonra Bursa başta olmak üzere bütün Marmara havzasını da fethetmiştir¹⁵. 1097 yılına gelindiğinde İznik şehri yeniden Bizans hâkimiyetine girmiş, ancak Bursa'nın da Bizans hâkimiyetine girip girmediği hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte Sultan I.Kılıçarslan'ın 1107

⁹ Söz konusu hamamın günümüzdeki Adapalas'ın yerinde olduğu tahmin edilmektedir.

¹⁰ Günümüz Bursa şehrinde Türklerin yerleşmesinden önceki devir olan Roma ve Bizans dönemine ait bu eserlere rastlanılamamaktadır. Bunun sebebi özellikle Türk hâkimiyetinden sonra Bursa'daki yeni inşaat faaliyetlerinde, harabeye yüz tutmuş olan bu eserlerin malzemelerinden istifade edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

¹¹ Bursa, **TA.**, s. 457; Bursa, **BA.**, s. 313

¹² Hıristiyanlığın V. ve VI. yy.'larda ortaya çıkan bir koludur. İsa'nın aynı zamanda hem insan hem de Tanrı olan tek bir tabiatı bulunduğunu ileri sürerler. Ortadoğu dünyasında; Ermeni, Kıpti ve Yakubi olmak üzere üç Monofizit kilise mevcuttur.

¹³ Bursa, **BA.**, s. 313

¹⁴ Vasileios I. KANDES, **Bursa: Kuruluşundan 19. YY Sonlarına Kadar**, Çev. İbrahim Kelağa AHMET, Gaye Kitabevi, (İstanbul: 2009), s. 138

¹⁵ Halil İNALCIK, "Bursa", **DİA**, C.VI., İstanbul, 1992, s. 446; YİNANÇ, **a.g.m.**, s. 810.

yılında ölümünün ardından oğulları arasında çıkan taht kavgaları neticesinde Bursa şehrinin Türklerin elinden çıkmış olabileceği tahmin edilmektedir¹⁶.

1204 yılında gerçekleşen IV. Haçlı seferi görünüşteki dinî amacının dışına taşmış ve Bizans'ın başkenti işgal edilmiştir. Bunun üzerine İmparator Theodoros Laskaris, imparatorluk merkezini İznik'e taşımıştır. Bu dönemde Bursa ve çevresi de İznik Rum Devleti'nin (Bizans) egemenliği altına girmiştir. 1259 yılına gelindiğinde Laskaris hanedanından II.Theodoros Laskaris'in ölümü üzerine İmparatorluğu devralan Michael Palaiologos İstanbul'u Latinlerden kurtardı ve İmparatorluğun merkezini İznik'ten İstanbul'a taşıdı. Bursa şehri de İstanbul'a bağlandı ve bir çeşit beylik olarak idare edildi. Bu durum 1326 yılındaki Osmanlı fethine kadar bu şekilde devam etmiştir¹⁷.

Batı Anadolu'da bir uç beyliği olarak teşkilatlanan Osmanlılar, sınır bölgesinin en kuzeyinde bulunmakta ve aynı zamanda Bizans'a en yakın topraklara sahiptiler. Kuracağı devleti öncelikle batıya doğru genişletmek isteyen Osman Bey, bir yandan komşu Türk Beylikleri ile iyi geçinmeye ve Selçuklu sultanlarına bağlı kalmaya özen gösterirken diğer yandan Anadolu'dan akıp gelen kitlelere yeni topraklar ve yerleşim alanları bulmak için tekfurların elindeki Bizans şehirlerine akınlar gerçekleştirmekteydi. Yapılan savaşlar neticesinde önce Karacahisar, Bilecik, Yarhisar ve İnegöl'ü (1299) daha sonra Köprühisar ve Yenişehir'i (1300) hâkimiyetine altına almıştır¹⁸. 1302 yılına gelindiğinde ise İznik'i kuşatmış ancak Bizans güçlerinin yardım için harekete geçtiği haberini alınca kuşatmayı kaldırmıştır. Bizans İmparatoru'nun üzerine gönderdiği 2000 kişilik orduyu Koyunhisar'da

¹⁶ Bursa, **BA.**, ss. 318-319

¹⁷ Bursa, **YA.**, s. 1630; Bursa, **BA.**, s. 319; KANDES, **a.g.e.**, ss. 79- 81

¹⁸ Osman Gazi, yerleşim alanı isteyen göçebe Türkmenlerden aldığı güç ile Bilecik, İnegöl ve Yenişehir'i ele geçirmiştir. Yenişehir'in alınmasından sonra göçebe Türkmenlerin büyük bir bölümü buraya yerleştirilmiş ve beyliğin merkezi haline getirilmiştir. Bu arada Yenişehir'de evler, çarşı ve bir hamam inşa edilmiştir. Bkz. AŞIKPAŞAZÂDE, **Osmanoğulları'nın Tarihi**, Yay. Haz., Kemal YAVUZ, M. A. Yekta SARAÇ, Koç Kültür Sanat Tanıtımı, İstanbul, 2003, ss. 71- 74; Mehmet NEŞRÎ, **Kitâb-ı Cihan-nümâ (Neşri Tarihi)**, C. I, Yay. Haz., M. Altay KÖYMEN, Faik Reşit UNAT, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 113.

yenilgiye uğratan¹⁹ Osman Gazi'ye İznik yolu açılmış ve bu savaş neticesinde büyük bir üne kavuşmuştur²⁰.

Koyunhisar savaşıyla kendisine İznik yolu açılan Osman Bey, faaliyet alanını İznik üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu bağlamda 1308'de Karahisar'ı ele geçirmiş ve buraya bir miktar asker yerleştirmek suretiyle İznik'i sıkıştırmaya başlamıştır. Aynı yıl Bursa'ya akınlar düzenleyip kuşatma altına almış, ancak bu kuşatmadan bir sonuç elde edememiş ve şehri abluka altında tutmaya devam etmiştir. Bunu izleyen bir kaç yıl içinde civar şehir ve kalelere akınlar düzenlemiş, Lefke (Osmaneli), Mekece, Akhisar ve Leblebici kaleleri ile Geyve ve Hendek ele geçirilmiştir. Ayrıca Yalova üzerine akınlar düzenlenmeye başlanmıştır²¹.

Osman Gazi, 1315 yılında Bursa şehrini yeniden kuşatma altına almış ve biri dağ eteğinde diğeri ovada olmak üzere iki kale inşa ettirmiş ve şehri zorlamaya başlamıştır. Dağ eteğindeki kaleye Balabancık'ı ovadakine ise yeğeni Aktimur'u komutan olarak tayin etmiştir²². Şehrin üç tarafının kuşatılması ve kalelere yerleştirilen askerler sayesinde Bursa kalesi sürekli olarak gözetleniyor ve dışardan herhangi bir yardım alınması engelleniyordu. Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin ifadesine göre; kâfirlerin hisardan parmaklarını dahi çıkartmalarına izin verilmemiştir²³. Bu durum Bursa halkının çok sıkıntı çekmesine, tarla ve bahçelerin boş ve bakımsız kalmasına sebep oluyordu. Halkın açlıktan bunaldıkları ve kaleyi teslim etmek için bahane aradıkları

¹⁹ Osman Bey'in, İznik'i kuşattığı ve şehrin dayanma gücünün kalmadığı haberi İstanbul'da bulunan İmparatora ulaştırılmıştır. Bu haber üzerine Muzalon komutasında 2000 kişilik güçlü bir ordu hazırlanmış ve gemilerle Hersek Dili denilen yerde karaya çıkarılmıştır. Ancak bu durumdan daha önce haberdar olan Osman Bey gerekli hazırlıkları yapmıştı. 27 Temmuz 1301'de Bapheus denilen yerde yapılan savaşta Bizans ordusu ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Başta H. İnalçık olmak üzere bazı tarihçiler, Anadolu'nun batı ve kuzeybatısındaki Türkmen boylarının, bu savaş neticesinde karizmatik bir bey durumuna gelen Osman Bey'in çevresinde toplandığını ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi olarak bu günün kabul edilmesi gerektiği görüşündedirler.

²⁰ Osman ÇETİN, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları** (1472- 1909), T.T.K. Yay., 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 10- 11; Bursa, **YA.**, s. 1631; Melek DELİBAŞI, "Osmanlı-Bizans İlişkileri", **TA**, C.IX., Ankara, 2002, ss. 227-228

²¹ Bkz. ÂŞIKPAŞAZÂDE, **a.g.e.**, ss. 78- 79; NEŞRÎ, **a.g.e.**, ss. 119- 123; ÇETİN, **a.g.e.**, s. 11; İNALCIK, **a.g.m.**, s. 446; Bursa, **BA.**, s. 1325; YİNANÇ, **a.g.m.**, s. 810

²² Bursa, **BA.**, s. 1326; YİNANÇ, **a.g.m.**, ss. 810-811

²³ Bkz. NEŞRÎ, **a.g.e.**, s. 119; ÂŞIKPAŞAZÂDE, **a.g.e.**, s. 77

haberinin gelmesi üzerine Osman Bey, ayağında Nikris hastalığı olmasından dolayı sefere katılamamış, Orhan Bey'den, yanına Köse Mihal, Turgut Alp ve Ahi Hasan gibi komutanları vererek, şehri teslim almasını istemiştir²⁴.

Orhan Bey, 1324'te Bursa'yı fethetmek için hazırlıklara başlamıştır. Önce 1325'de şehrin güneyinde kalan Atranos (Orhaneli) kalesini alıp yıkmış ve sonra Bursa önlerine gelerek Pınarbaşı mevkiinde karargâhını kurmuştur²⁵. Bu sırada Bursa 10 yılı aşkın süre kuşatma altında olduğu için dışardan herhangi bir yardım alamamış ve halk aç ve perişan bir hale gelmiştir. Orhan Bey şehrin alınması sırasında kan dökülmesini istemediğinden Köse Mihal'i Bursa tekfuruna göndererek şehri teslim davet etmiş, Bursa tekfuru da, halkın canına dokunulmaması, kendisinin ve yakınlarının herhangi bir zarara uğramadan İstanbul'a gitmelerine izin verilmesi şartı ile şehri teslim razı olduğunu bildirmiştir. Orhan Gazi, tekfurun şartlarını kabul etmiş ve Bursa şehrini 6 Nisan 1326 tarihinde teslim almıştır²⁶.

Bursa'nın fethedildiği tarihte Osman Gazi'nin yaşayıp yaşamadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüş, Osman Gazi'nin fetih tarihinden önce Söğüt'te vefat ettiği ve burada defnedildiği ancak vasiyeti gereği fetihten sonra Bursa'ya nakledildiği ile ilgilidir. Kaynakların da hemfikir olduğu diğer bir görüş ise, Osman Bey'in fetihten sonra vefat ettiği ve vasiyeti gereği –Gümüşlü Künbed adıyla anılacak olan- Saint Elie Manastırı içinde yaptırılan türbeye gömüldüğüdür²⁷.

Beyliğin merkezi fetihten sonra Bursa'ya nakledilmiş, ancak daha sonraki tarihlerde İznik ile İzmit'in fethedilmesiyle birlikte daimi merkez haline

²⁴ NEŞRÎ, **a.g.e.**, s. 131; YİNANÇ, **a.g.m.**, ss. 810-811; ÇETİN, **a.g.e.**, s. 12

²⁵ Bursa, **YA**, s. 1631; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, C.I, TTK. Yay., Ankara, 2003, ss. 117-118

²⁶ Bursa, **BA.**, s. 1326-1327; ÇETİN, **a.g.e.**, s. 12- 13; Mülazım ABDULKADİR, **Bursa Tarihi Klavuzu**, Yay. Haz. M. Fatih BİRGÜL, L. Ali ÇANAKLI, Kayhan Matbaası, İstanbul, 2008, s. 47

²⁷ UZUNÇARŞILI, **a.g.e.**, s. 118; ÇETİN, **a.g.e.**, s. 15; Bursa, **BA.**, s. 1327.

getirilmiştir. Bursa "Bey Sancağı" adıyla Orhan Gazi'nin oğullarından Murat Bey'e verilmiştir²⁸.

Bursa'nın ve daha sonra İznik'in de fethedilmesinden sonra sınırların genişlemesinin neticesi olarak yavaş yavaş aşiret usul ve kaidelerinden ayrılarak bir devlet olma özelliği yoluna gidilmiş ve idarî, adlî ve askerî teşkilatlanmaya hız verilmiştir. Ayrıca ilk defa olarak Orhan Bey'in cülûsunun üçüncü yılında (1327) -hükümdarlık alametlerinden de biri olan- gümüş sikke (akçe) darp ettirilmiştir²⁹.

Bursa'nın beyliğin merkezi haline getirilmesiyle birlikte, Osmanlı bürokrasisinin de merkezi haline gelmiştir. Böylece devlet ve din adamlarının, âlimlerin, askerlerin, tüccar ve her sınıf esnaf gruplarının ve kendilerine daha iyi bir yaşam koşulları arayanların toplandığı yer haline gelmiştir. Bu göçlerin neticesinde yaşanan hızlı nüfus artışı şehrin fizikî görünümünün de değişmesine etki etmiştir. Bu değişim özellikle eski Bursa yani Hisar içinde kalan Bitinya, Roma ve Bizans yerleşmesinde yaşanmıştır³⁰. Bu anlamda Orhan Bey, Bursa'ya girdikten sonra Bizans tekfurunun sarayını yeniden düzenleyerek "Bey Sarayı" (günümüzde Tophane) haline getirmiştir. Tarihçi Neşri: "... *heman Beğ Sarayı yanında bir mescit bina itdi. İl-eri Hâce-oğlu mescidi dirler. Bursa kal'asında evvel binâ olan mescid budur*"³¹ diyerek, fetihten sonra Bursa'da inşa edilen ilk Türk eserinin bir mescit olduğunu ifade etmektedir³². Bu mescit ile başlayan imar faaliyeti hızla devam etmiştir.

²⁸ NEŞRÎ, **a.g.e.**, s. 163; UZUNÇARŞILI, **a.g.e.**, ss. 118- 119

²⁹ İlk Osmanlı Akçesi olan bu gümüş sikkenin bir yüzünde **Kelime-i Tevhid** ile ilk 4 halife (Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali)'nin isimleri vardır. Öbür yüzünde ise Osmanlıların mensup oldukları **Kayı Boyu**'nun damgası ve **Orhan bin Osman** ibaresi ile sikkenin basıldığı yer olan **Bursa** ismi ve altında, Orhan Gazi'nin saltanatının üçüncü yılını ifade eden, siyakat rakamı ile 3 sayısı yer almaktadır. Kenarlarında ise basıldığı sene olan Hicri 727 (M. 1327) yazılıdır. (UZUNÇARŞILI, **a.g.e.**, s. 124-125)

³⁰ ÇETİN, **a.g.e.**, s. 16

³¹ NEŞRÎ, **a.g.e.**, s. 135

³² İbn Kemal, ilk inşa edilen yapı hakkında daha geniş bilgi vererek şu şekilde ifade etmektedir: "*İl-Eri dirler bir meşhur hoca vardı. Orhan Bey'in musâhiblerinden ve mahremlerinden idi. Onun bir oğlu vardı. Hacı Ahmed dirlerdi. Ol dahi mezkûr Han'ın mukarreb adamlarından idi. Mezkûr Hacı Ahmed, Bey Sarayı civarında bir mescid bünyâd itdi. Şimdi ol mescid İl-Erioğlu mescidi dimekle*

Alaaddin Bey de hisar içinde bir cami, hamam ve çeşme inşa ettirmiştir. Hisar içinin büyük çapta inşa faaliyetlerine uygun olamayacağını düşünen Orhan Bey, şehri surların dışına taşımaya karar vermiş ve doğu yönünde genişletme yoluna gitmiştir³³. Bu anlamda Orhan Gazi, Gökdere kenarında bir cami, imaret, medrese, han, hamam gibi pek çok dini ve sosyal tesisi ihtiva eden bir külliye yaptırmıştır³⁴. Bu şekilde Bursa'da, her biri yeni bir semtin oluşmasına etki edecek olan külliyeler zincirinin ilk halkası oluşmuştur. Daha sonra bu külliyenin etrafı surlarla çevrilmiş ve buraya Aşağı Kale ismi verilmiştir³⁵.

Bursa şehri, fethedilişinden kısa bir süre sonra bayındır ve müreffeh bir büyük kent görünümüne kavuşmuştur³⁶. Nitekim fethinden yaklaşık dokuz yıl sonra Bursa şehrine gelen ünlü seyyah İbn Battûta (1304-1369) Bursa şehrinin şu şekilde tasvir etmektedir³⁷; "*Sonra Bursa şehrine vardık. Burası muazzam bir şehir; çarşıları güzel, caddeleri geniş. Bahçeler ve gür çaylar çeviriyor şehri. Şehir dışında sıcak akan bir memba var; büyük bir göle dökülüyor. Onun üzerine iki hamam yapılmış; biri erkeklere, diğeri kadınlara ait. Hastalar uzak diyarlardan gelip bu kaplıcada şifa bulurlar. Burada yolcuların konaklayacağı bir zaviye vardır; gelen üç gün kalır ve doyurulur. Orayı Türkmen hükümdarlarından biri yaptırmış. Bursa'nın sultanı İhtiyarü'd-din Orhan Bek'tir*"³⁸.

1326 yılındaki fetih tarihinden önce Bursa, yerleşim açısından Hisar içinde sıkışmış durumdaydı. Bu dönemde Bursa şehri 7 mahalle, 2000 ev, 7 kilise veya manastır, 1 hamam ve 20 dükkândan oluşmaktaydı. Ayrıca hisar

iştihar bulmuştur. Bursa Hisarı'nın içinde olan mesâcidden evvel ol imâret olmuştur". (İbn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman**, I.Deft. Yay. Haz. Şerafettin Turan, TTK Yay., Ankara, 1970, s. 189)

³³ Kazım BAYKAL, **Bursa ve Anıtları**, Aysan Matbaası, Bursa, 1950, s. 15

³⁴ NEŞRÎ, **a.g.e.**, s. 187

³⁵ ÇETİN, **a.g.e.**, s. 17

³⁶ Neşri, Bursa'nın Orhan Gazi dönemindeki durumunu şu şekilde tasvir etmektedir: "*Ve bi'l-cümle Orhan zamanında ulemâ ve fukarâ müreffeh ül-hâl oldılar. Hatta zekât virecek kimesne bulunmaz oldi.*" NEŞRÎ, **a.g.e.**, s.187

³⁷ Bursa, BA., s. 1327.

³⁸ İbn BATTÛTA, **İbn Battûta Seyahatnamesi**, C. I, Çev. A.Sait AYKUT, YKY, İstanbul, 2000, ss. 428- 430.

dışında batıda sur dibinde bir Yahudi Mahallesi bulunmaktaydı³⁹. Fetihden sonra, özellikle hızlı nüfus artışının yaşanmasından dolayı şehir hisar dışında genişlemeye başlamış ve bu şekilde yeni mahalleler meydana gelmiştir. Kavaklı, Çırağ Bey, Alâeddin⁴⁰ ve Yaniçoğlu bu mahallelerin ilklerindedir⁴¹.

Orhan Gazi'den sonra tahta geçen I.Murat zamanında, Edirne'nin fethedilmesiyle birlikte başkentin Edirne'ye taşınmasına rağmen, Bursa'da imar faaliyetleri devam etmiş ve şehir gelişimini sürdürmüştür. Hanedan üyeleri ve devlet adamları tarafından birçok dinî, sosyal ve ticarî yapılar inşa edilmesiyle Bursa, Anadolu'nun adeta merkezi haline gelmiştir⁴². I.Murat (1362-1389), Hisar içinde h.767 tarihinde Şehâdet Cami'ni inşa ettirmiştir. Daha sonra şehrin batısında yer alan Çekirge'de büyük bir cami, imaret, medrese ve hanı (Kapan Hanı) da içine alan Hüdâvendigâr Külliyesi'ni yaptırmış, Kükürtlü'de de hamam inşa ettirerek şehri bayındır bir hale getirmiştir⁴³.

Önceki dönemlere kıyasla en önemli gelişimini Yıldırım Bayezid döneminde yaşayan Bursa, dönemin önde gelen siyasî ve dinî bir merkezi haline gelmiştir. Özellikle Anadolu ve diğer İslam ülkelerinden çeşitli tarikatlara mensup şeyh, derviş ve din âlimlerinin buraya göç etmesiyle birlikte Bursa, Anadolu'ya hâkim olma iddia ve mücadelesinde bulunan Konya ve Sivas şehirlerine rakip olacak bir duruma gelmiştir. Zaman içinde her ikisini de kendi idaresi altına almayı başarabilmiş ve bu anlamda bütün Anadolu'nun da merkezi olma yolunda ilerlemiştir⁴⁴.

³⁹ Bursa, **BA.**, s.1327.

⁴⁰ BŞS, B-7, 44

⁴¹ Yusuf OĞUZÖĞLU, "Orhan Bey Döneminde (1324-1362) Bursa Şehrinde Görülen Değişiklikler", **XII. Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım**, Ankara, 1999, s. 619.

⁴² İNALCIK, **a.g.m.**, s. 446.

⁴³ NEŞRÎ, **a.g.e.**, ss. 307- 309; YİNANÇ, **a.g.m.**, s. 812; A. M. Turgut KOYUNLUOĞLU, **İznik ve Bursa Tarihi**, Vilayet Matbaası, Bursa, 1935, s. 87.

⁴⁴ YİNANÇ, **a.g.m.**, s. 812.

Yıldırım Bayezid, Niğbolu seferinden döndükten sonra, 12 direkli, 20 kubbeli ve dönemin en görkemli yapısı olan Ulu Camii'ni (1399) inşa ettirmiştir. Bunun yanında kendi adıyla anılacak olan Yıldırım'da bir cami, medrese, han ve hamamı da içine alan bir külliye ile Ebu İshak Camii'ni yaptırmıştır. Ayrıca ilk Osmanlı darüşşifasını da bu külliyenin yanında inşa ettirmiştir⁴⁵. Bunların dışında Yıldırım Camii'nin kuzey batısında yer alan Yıldırım Medresesi, Vaiziye Medresesi ve Ferhadiye Medreseleri de yine bu dönemde inşa edilen yapılardır⁴⁶.

Timur ile yapılan 1402'deki Ankara savaşının kaybedilmesi, geçici bir duraklamaya neden olmuştur. Timur'un askerleri Bursa'ya gelerek şehri yağmalamış, şehrin birçok yerini yakıp yıkmışlardır⁴⁷. Yangın sırasında kuruluş devri padişahlarına ait resmi belge ve birçok telif eser yok olmuştur⁴⁸.

Yıldırım Bayezid'in vefatının ardından devlet 11 yıl sürecek olan Fetret Dönemi'ne girdi. Bu süre, şehzadeler arası çekişme ve mücadeleler ile geçmiştir. Bu dönemde Edirne devletin başkenti haline gelmesine rağmen, birbirleriyle mücadele halindeki şehzadeler, Edirne ile birlikte Bursa'yı da kontrol altında tutmaya önem vermişlerdir⁴⁹. Nihayet Çelebi Mehmet, kardeşlerine karşı vermiş olduğu taht mücadelesinde muvaffak olmuş ve 1413'de Edirne'de Osmanlı ülkesinin tek hükümdarı olarak tahta çıkmıştır. Çelebi Mehmet ve oğlu II.Murat döneminde Bursa şehri hızlı bir şekilde toparlanmış ve gelişimine kaldığı yerden devam etmiştir⁵⁰. Çelebi Mehmet

⁴⁵ BAYKAL, a.g.e., s. 18

⁴⁶ NEŞRÎ, a.g.e., s. 361; Mefail HIZLI, **Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri**, İz Yay., İstanbul, 1998, s. 58

⁴⁷ Neşrî, şehrin uğradığı yıkım ve felaketi şu şekilde tasvir etmiştir: "*Andan Timurleng oğlunu Bursa'ya gönderip, var Bayezid Han'ın anda olan hazinesini getir, dedi. Oğlu dahi gelip, Bursa şehrini talan edip yakıp yıkıp, sarayda olan hazineyi aldı. Bu dahi zalim ve bî-dindi. Hatta Cami-i Kebir'in içine adamlar konup, ahır edip, tavile ile atlar bağlayıp, odlar yakıp, yemek pişirirlerdi...*" Bkz. NEŞRÎ, a.g.e., s. 357.

⁴⁸ İNALCIK, a.g.m., s. 446.

⁴⁹ İNALCIK, a.g.m., s. 446

⁵⁰ Ünlü Arap bilgin Ebu'l Abbas el-Kalkaşandî'nin verdiği bilgiye göre Bursa, bu dönemde büyük sıkıntılar yaşamış olmasına rağmen, bayındır ve büyük şehirdi. Kendisi: "*Tuğla ve taştan yapılmış olduğunu, çatılarının ahşaptan ve çoğunun kubbeli olduğunu, mescidleri, çarşıları ve hamamları içinde barındırdığını, bazı hamamlarının yerden çıkan sıcak sular içerdiğini ve şehrin büyük bir sur*

döneminde, Bursa'nın da simgesi haline gelen, Yeşil Camii ve Medresesi (Sultaniye Medresesi) başta olmak üzere imaret ve hamam gibi birçok bayındırlık eseri yapılmıştır⁵¹. II.Murat döneminde ise, Bursa'nın son büyük külliyesi olan, Muradiye Külliyesi yapılmıştır. Bu külliye "Muradiye" semtinin de doğmasına zemin hazırlamıştır. Bursa şehrinin gelişmesi ve bayındır hale gelmesinde padişahların dışında hanedan mensupları, hayırsever devlet adamları, şairler, âlimler ve şehrin ileri gelenlerinin de önemli katkıları olmuştur. Bu kimseler hem maddi yardımlarla hem de kurmuş oldukları vakıflarla halkın ihtiyaçlarını karşılamış ayrıca birçok yeni dinî, ticarî ve sosyal yapıların da ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır⁵².

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethederek başkent yapmasından sonra Bursa halkının çoğu –özellikle din ve devlet adamları- İstanbul'a göç ettirildi. Bu dönemde eski önemini yitirmesine rağmen Bursa, büyük iktisadî gelişmelerden yararlandı ve Fatih'in saltanat döneminde doğuya yapılan seferler için bir askerî merkez olma özelliği kazanmıştır. Fatih'in ölümünden sonra oğulları arasında başlayan saltanat mücadelesinde Bursa, Şehzade Cem'in taraftarlarının merkezi oldu. Şehzade Cem, Bursa'da hükümdarlığını ilan etmiş ve para bastırarak 18 gün saltanat sürmüştür. Amacı Bursa'yı merkez yaparak Anadolu'ya hakim olmaktı. Ancak II.Bayezid'in ordusuyla Yenişehir Ovasında yapılan savaşı kaybetmiş ve neticede Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Ölümünden sonra Şehzade Cem'in naaşı Bursa'ya getirilmiş ve Muradiye türbesine gömülmüştür⁵³.

ile çevrilmiş olduğunu, bu şehrin ortasından sarp ve müstahkem bir kale bulunup, hükümdarının orada oturduğunu ve burada büyük saraylar ve camii ve üç hamam" bulunduğunu ifade etmiştir. Aynı dönemin Arapça tarih yazarlarından Aynî de: "Bursa'nın tüccar merkezi bir şehir olup sof, keten ve ipek kumaşların burada dokunduğunu, bir çok medreseleri ve zaviyeleri içinde barındıran bu beldenin ehl-i ilm mecmai [ilim adamlarının toplandığı yer] olduğunu" yazmaktadır. (Bursa, BA., s. 1339)

⁵¹ NEŞRÎ, a.g.e., C.II, s. 551

⁵² Timurtaş Paşa, Hamza Bey, Umur Bey, Bayezid Paşa, Hacı İvaz Paşa, Nasuh Paşa, Ali Paşa, Şeyhülislam Abdulaziz Efendi, Ahmed Dâî gibi isimler, Bursa'da vakıf kuran ve eserleri günümüze kadar ulaşan hayırseverlerin başında gelir. (ÇETİN, a.g.e., s. 18)

⁵³ İNALCIK, a.g.m., s. 447; KOYUNLUOĞLU, a.g.e., s. 98; YİNANÇ, a.g.m., s. 812

II.Bayezid'den sonra oğulları arasında başlayan taht mücadelesinde, Yavuz Selim 1512'de Bursa'ya gelerek bu mücadeleye son vermiş ve tahta çıkmıştır. Bu olaylardan sonra Bursa'da çok önemli bir olay vuku bulmamış, ancak XVI. yy.ın sonlarına doğru bazı karışıklıklara sahne olmuştur. Bu sebeple 1577'de güvenliğin temini için semtler arasında sağlam kapılar kurulmuş ve muhafızlar yerleştirilmiştir. Ancak Rumeli'den Arnavutların şehre göç etmesi ciddi problemlerin doğmasına sebep olmuş ve 1595'den itibaren ise Celâlî gruplarının saldırılarına uğramıştır⁵⁴.

Dönemin Siyasi Olayları: Osmanlı İmparatorluğu, XVI.yy.'ın sonlarında devlet ve hükümet gelenekleri, maliye politikaları, toprak düzeni ve askeri teşkilatıyla Ortadoğu İmparatorluklarının en gelişmiş örneği idi. Ancak bu dönem aynı zamanda Osmanlı'nın eski imparatorluk kurumlarının bozulmuş şekillerinin ve Avrupa'nın siyasi, iktisadi ve kültürel meydan okuyuşu karşısında kendine çeki düzen verme tarihidir. Dolayısıyla 1590'lı yıllar, Osmanlı tarihindeki temel ayırım çizgisini belirler⁵⁵.

II.Selim'in 1574'de vefatı üzerine Manisa sancak beyi olan en büyük oğlu III.Murad, Vezir-i azam Sokullu Mehmet Paşa'nın davetiyle İstanbul'a gelmiş ve tahta çıkmıştır. Ancak hükümdarlığı döneminde devlet işleriyle pek ilgilenmemekle birlikte, idarî işleri babası gibi tamamen Vezir-i azam'a bırakmamıştır. Yine de kadınların, nedimlerin ve musâhibelerin etkisiyle gereksiz ve zararlı müdahaleleri sonucunda idarî işler ve devlet düzeninde ciddi bozulmalar olmuştur. Diğer yandan Sokullu Mehmet Paşa'nın sadaretinin uzun sürmesi ve özellikle III.Murad döneminde de devam etmesi aleyhinde yürütülen faaliyetlerin daha da artmasına sebep olmuştur. Buna rağmen suikasta uğradığı 1579 yılına kadar idarî işleri başarılı bir şekilde

⁵⁴ İNALCIK, a.g.m., s. 447

⁵⁵ Halil İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, Çev. Ruşen SEZER, Y.K.Y., İstanbul, 2005, s. 9- 10

sürdürmüştür. Ölümüyle birlikte İmparatorluğun duraklama dönemine girdiği kabul edilmektedir⁵⁶.

III.Murad'ın, çalışmamızın dönemini de içine alan, padişahlık döneminde yaşanan önemli olaylardan biri İran ile yıllarca sürecektir olan savaşlardı. Devletin, İran'ın yayılma siyasetine engel olma gayretleri uzun zaman aldığı gibi zorlu ve pahalı savaşlar her iki tarafa da büyük zarar vermişti. Osmanlı Devleti'nin İran ile mevcut barışı koruma gayretlerine rağmen, İran topraklarından geçen ticarî kervanların yağmalanması, sınıra yapılan saldırılar ve en önemlisi İran'ın Anadolu halkı üzerindeki tahrikleri ve Şiiliği yayma düşüncesi ilişkilerin gerilmesine neden olmuştu. 1578'de II.Şah İsmail'in ölümü üzerine İran'da taht kavgaları başlamış ve iç karışıklıktan faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti gerekli tedbirleri alarak Lala Mustafa Paşa'yı Şirvan'ın fethi için görevlendirmişti. Bu sırada sınır beyleri Hoy, Urmiye ve Selema gibi şehirleri ele geçirmişlerdi. Bu gelişmeler yaşanırken Lala Mustafa Paşa Çıldır Gölü civarında İran ordusu ile karşılaşmıştı. Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlanan ve tarihe "Çıldır Savaşı" diye geçen bu muharebe ile Kafkasya yolu açılmıştır. Aldığı yenilgiye rağmen İran'ın ısrarlı taarruzları savaşlara daha da yoğunluk kazandırmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti, uzak mesafeye ordu sevk etmek ve orduyu o bölgede kışlatmak zorunda kalmıştı. Bu yüzden savaş Osmanlı ekonomisi için bir yıkım olmaya başlamıştı. Neticede yıllarca süren bu savaşlar Osmanlı için zaferle sonuçlanmışsa da, İran'ın saldırıları bitmemiş ve mücadeleler devam etmiştir. Ancak 1587'de Gürcistan'ın kısmen itaat altına alınması ile çaresiz kalan Şah Abbas, Osmanlı ile barış anlaşması imzalamak zorunda kalmıştı. Yıllarca süren mücadelenin hazinede darlık meydana getirmesi, fethedilen ülke ve şehirlerin mali yüke neden olması ve askerler arasında hoşnutsuzluğun baş göstermesi nedeniyle Osmanlı Devleti de barışa razı olmuş ve 21 Mart 1590'da İran ile İstanbul Antlaşmasını imzalamıştır⁵⁷.

⁵⁶ UZUNÇARŞILI, a.g.e., C.III, ss. 42- 54.

⁵⁷ Bu antlaşmaya göre; fethedilen topraklar ve şehirler Osmanlı Devleti'nde kalacak. Bu şekilde Tebriz ve Azerbaycan'ın Tebriz mıntıkası, Karadağ, Gence, Kars, Tiflis, Şehrizar, Nihavend ve

III.Murad Devri'nin bir diğ er önemli gelişmesi, Lübnan'da Dürzî reislerinin hükümete karşı bir isyan hareketini başlatmalarındır. Osmanlı Hükümeti, Mısır ve Suriye'nin vergilerini korsan saldırılarına karşı korumak için, karayolu ile İstanbul'a getirme yolunu seçmiştir. Ancak alınan bu tedbire rağmen hazineyi İstanbul'a götüren kervan Cûn Akkâr'da çapulcuların baskınına uğrayıp yağmalanmıştır. Olayın asıl faileri olan Bikâ hakimi İbn Furayh ile Trablus hakimi İbn Sayfa, yağma olayını Dürzîlere atfederek emir Korkmaz'ı da yağmacıları barındırmakla itham etmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Mısır Valisi İbrahim Paşa'yı, yağma olayının hesabını sormak ve Dürzîleri yola getirmekle görevlendirdi. İbrahim Paşa Ma'noğlu emir Korkmaz'ı Şam'a çağırtdı, fakat bu çağrıya icabet etmeyip asi bir tavır takınca, onu itaat altına almak için üzerine yürümüştür. Mağlup olan ve direniş i kırılan Korkmaz, sarp bir kayalık bölgeye çekilmek zorunda kalmış ve ya kederinden yada zehirlenerek 1585 senesinde ölmüştür. Yerine oğlu ve halefi II.Fahreddin geçti. II.Fahreddin, babasının yediğı te'dip sillesini asla unutmamış, bu nedenle Osmanlı Devleti'ne büyük bir kin besleyerek, müstakil bir Lübnan Devleti kurmayı hayal etmiştir. İleriki yıllarda devletin Avusturya ve İran savaşları ile meşgul olmasından istifade ile faaliyete geçmiştir⁵⁸.

Bu dönemin diğ er bir önemli gelişmesi, ilki 1584'te ikincisi 1586 yılında olmak üzere ortalığı kasıp kavuran ve aymaz halka Tanrı'nın verdiğı bir ceza olduğuna inanılan veba salgınının yaşanmasıdır.

Kıyamet Beklentisi: Hicri 1000. yıla yaklaşıldığında, merkezde siyasal karışıklıklar yaşanmış ve bazı vilayetlerde de ayaklanmalar çıkmıştır. Özellikle 1589'daki Yeniçeri ayaklanmasından sonraki haftalarda İstanbul'da

Luristan Osmanlılarda kaldı. Ayrıca o döneme kadar İran'dan talep edilmemiş bir husus ise, İslam ileri gelenleri için çirkin sözler sarf edilmemesidir. Zira İran uleması tarafından, ilk üç halife olan Ebu Bekir, Ömer ve Osman ile Peygamberin zevcesi Ayşe hakkında söylenen ve halka da telkin edilen bu çirkin sözlerin İran'da yasaklanacağına dair Şah Abbas teminat vermiştir. Ayrıca İran, Anadolu'da Şii propagandasından vazgeçecek ve İran'daki Sünnilere baskı yapmayacaktı. (Mücteba İLGÜREL, "Zirveden Dönüş: II.Selim'den III.Mehmed'e", TA, C.IX., Ankara, 2002, ss. 654- 658)

⁵⁸ M. Cavid BAYSUN, "MA'N", İA., C. 7, İstanbul, 1970, ss. 268-269

iki büyük yangın yaşanmış, birçok mahalleyi etki altına alan bu yangın halk arasında büyük bir korkunun yaşanmasına sebep olmuştur. Hicri 1000. yıla yaklaşıldığını hatırlatan bu olaylar, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı toplumunda kıyamet beklentilerini arttırmıştır⁵⁹.

Şüphesiz kıyamet, her dönemde güncelliğini korumuş ve birçok toplumda değişik fikirlerin üretilmesine ve gerçekleşeceği gün hakkında farklı tarihlerin ileri sürülmesine sebep olmuştur. Nitekim Hz. Muhammed'e de, kıyametin kopacağı gün ile ilgili sık sık sorular sorulmuş ve kıyamete olan ilgi Kur'an-ı Kerim'de de yer almıştır. Allah, Peygamber'e kıyamet ile ilgili soruların sorulduğunu bildirdikten sonra kıyametin kopacağı zamanın ancak kendisinin bilgisi dâhilinde olduğunu⁶⁰, kıyamet saatinin yakın ve kesin⁶¹ olmakla birlikte ansızın geleceğini⁶² bildirmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'e atfedilen *dünyanın yaratılışı ile yok oluşu arasındaki sürenin 7000 yıl olduğu ve kendisinin de altıncı binde gönderildiği* rivayeti, İslam dünyasında hicri 1000. (1591-92) yılda kıyametin kopacağı şeklinde bir düşüncenin oluşmasına zemin hazırlamıştır⁶³. Örneğin Halep halkı, hicri 999 yılında şehrin harap olacağına ve dünyada hiçbir Arab'ın kalmayacağı düşüncesine kapılmıştır⁶⁴. Bu tarihte Halep'te bulunan Gelibolulu Mustafa Âli, III.Murad'ı uyararak bazı önlemler alınması hususunda bilgi arz etmiştir⁶⁵.

⁵⁹ Cornell H. FLEISCHER, **Tarihçi Mustafa Âli (Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrat)**, Yay. Haz. A. Anadol, E. Çakıroğlu, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010, s. 138.

⁶⁰ A'raf, 7/187; Nâziât, 79/42-44.

⁶¹ Ahzab, 33/63; Şûra, 42/17; İsrâ, 17/51; Kehf, 18/21; Tâhâ, 20/15; Hac, 22/7; Câşiye, 45/32.

⁶² A'raf, 7/187; En'am, 6/31; Yusuf, 12/107; Hac, 22/55; Enbiya, 21/40.

⁶³ Bahattin YAMAN, "Ahvâl-ı Kıyâmet Yazmaları Resimlerinde Kıyamet Sonrası Hayat", **SDÜEFD**, C. 24, S. 2, Isparta, 2007, s. 218-219.

⁶⁴ Hicri 1000'de yalnız Osmanlı değil, İslâm âlemi kıyamet korkusu içindeydi. Mustafa Âli, Osmanlı gücünün düşüşünü ve kargaşayı, kanunların çiğnenmesinde bulur ve Hicri 1000 yılını devletin tarihinde yeni bir dönüm noktası olarak almış, devlet kurumlarında ve kanun rejiminde soysuzlaşma üzerine ünlü kitabı Nushatus-Selâtin'i yazmaya Hicri 1000 yılında başlamıştır. Ayrıca Hindistan'da Türk hükümdarı Babur'un torunu Büyük Ekber (1556-1605), bir dünya tarihi yazılmasını emretmiş ve h.993-1000 yıllarını kapsayan Tarih-i Elfi yazılmıştır. (Halil İNALCIK, **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı**, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s.13) Nitekim Cornell Fleischer, bir dizi Osmanlı tarihçisinin genel tarih yazmaları ve tarih yazımındaki artışın da Hicri 1000 yılındaki kıyamet beklentisiyle ilişkili olduğunu ifade etmektedir. (Cornell H. FLEISCHER, **a.g.e.**, s. 253.)

⁶⁵ İNALCIK, **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı**, s. 11-12.

III.Murad, kıyamet kaygısıyla bazı önlemler aldirtmiş, ayrıca devrin en önemli –Türk, Arap ve Yahudi- astronomlarını İstanbul'a davet etmiş ve Rasadhâne-i Hümâyün kurulmuştur. Müneccimbaşılığına getirilen Takiyüddin'in⁶⁶ nezaretinde Tophane sırtlarında 1577'de kurulan bu rasathanede, astronomi bilimi ile ilgili başarılı çalışmalar yapılmıştır⁶⁷. Fakat yeniçerilerin tepkisi ve yaşanan bazı olumsuz olayların, rasathanenin varlığından kaynaklandığına III.Murad'ın ikna edilmesi sonucunda, rasathane 1580 yılında yıktırılmıştır⁶⁸.

Gelibolulu Mustafa Âli, dünyanın sonunun yaklaştığına çağdaşları kadar inanmasa da, özellikle 1589'daki Yeniçeri ayaklanması, İstanbul'da meydana gelen iki büyük yangın⁶⁹ ve veba salgınının yaşanması (1590), kıyametin kopacağı düşüncesini güçlendirmiş ve bu düşüncesini eserlerine de yansıtmıştır⁷⁰. Ayrıca III.Murad'ın da aynı ruh halinde olduğu yazdığı şiirlerinden anlaşılmaktadır⁷¹.

⁶⁶ XVI.yy. Osmanlı biliminin en önemli bilginlerinden olan Takîyüddîn, 1521 yılında Şam'da doğmuştur. Mısır ve Şam'da çeşitli bilim adamlarından Hadis, Tefsir ve Fıkıh alanlarında dersler almıştır. 1577'de İstanbul'da gözlemevi kurmuş ve Astronomi alanında faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak gözlemevinin kurulmasından bir sene sonra (1578) İstanbul'da baş gösteren veba salgını, gözlemevine karşı olumsuz bir tavrın oluşmasına sebep olmuştur. Dönemin Şeyhülislamı Ahmed Şemseddin Efendi'nin padişahı gözlem yapmanın uğursuz ve felaketlerin yaşanmasına sebep olduğuna ikna etmesi nedeniyle 1580 yılında Rasathane Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından yıkılmıştır. Yıkımdan iki sene sonrada Takiyüddin İstanbul'da vefat etmiştir. (Yavuz UNAT, "Takîyüddîn ve İstanbul Gözlemevi (Rasathanesi)", **TA**, C.XI., Ankara, 2002, ss. 277-288).

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Avner BEN- ZAKEN, "Omanlı İmparatorluğunda Bilimsel Faaliyetler", **TA**, C.XI., Ankara, 2002, ss. 218-237; UNAT, **a.g.m.** ss. 277-288.

⁶⁸ UNAT, **a.g.m.** ss. 277-288.

⁶⁹ Galata ve Tahtakale'deki Yahudi mahallelerinde çıkan yangınlar için bkz. Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, Yay. Haz., Mehmet İpşirli, İstanbul, 1989, s. 255-256.

⁷⁰ Özellikle -Osmanlı toplumunu eleştirdiği ve bozuk düzeni hicvettiği- Hülâsâtü'l-Ahval adlı eserinde, bıkkın ve hayattan bezmiş bir insanın ruh hali görülmektedir. Hem bu eserinde hem de birçok şiirinde genel olarak; toplumsal düzenin bozulduğu, ulemanın ne bilgili ne de dindar olduğu kötülerin ve yalancıların devletin temel direkleri olduğu, gerçekten bilgili olan kişilerin aşağılanıp azledildiği ve devlet hizmetinin artık onur ve servet yerine acı ve yoksulluk getirdiği üzerinde durmaktadır. Ayrıca kıyamet imgeleriyle yüklü bir kasidesinin sonunda Sadrazam Sinan Paşa'yı Deccal'ı andıran bir biçimde betimlemekte ve onu devletin, dinin ve şairlerin düşmanı olarak yermektedir. (FLEISCHER, **a.g.e.**, ss. 138-139; İbrahim ŞİRİN, **Osmanlı İmgeleminde Avrupa**, Lotus Yay., Ankara, 2009, s. 93).

⁷¹ Yıkılıptır bu cihân sanma ki bizde düzele
Devlet-i çarh-i deni verdi kamu müptezele
Şimdi evhab-i saadette gezen hep hazele
İşimiz kaldı heman merhamet-ul lemyezele. (ŞİRİN, **a.g.e.** s. 93)

Hicri 1000. yıla gelindiğinde, kıyametle ilgili kehanetlerin hiç biri gerçekleşmeyince herkes rahat bir nefes almıştır. Ancak Osmanlılar bunu Allah'ın rızasının bir işareti ve kendilerinin hiçbir İslami devletin ulaşmadığı en yüce mükemmeliyete ulaştıklarının ispatı saydılar. Bundan dolayıdır ki, Osmanlı'da Kanuni dönemi sonraki yıllarda hep ideal olarak görülmüştür. Çünkü bu dönem birçok yönden zirve olarak görülmektedir. Zira yönetimde Kanuni, mimarîde Mimar Sinan, edebî alanda Bâki ve dinî alanda Şeyhülislam Ebu Suud, bu dönemde alanlarında zirveyi yakalamışlardır⁷².

Şer'iyye Sicilleri: Osmanlı Devleti'nin idarî birimlerinden olan kazalardaki idarî, hukukî ve mahallî işlerinden sorumlu kadılar tarafından, şer'î mahkemelerde verilen kararların ve zabıt, hüccet, borç senedi gibi belgelerin yanında, merkezden gönderilen emirlerin suretlerinin kaydedildiği defterlerdir⁷³. Bu defterlere, yazıldıkları mekân esas alınarak "Mahkeme defterleri", mahkemelerin çeşidi esas alınarak "Şer'iyye defterleri" yada yazdıranlar esas alınarak "Kadı defterleri" isimleri verilmektedir⁷⁴.

Kadı defterleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan arda kalan muazzam ve paha biçilmez değerdeki arşivinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ancak öneminin maalesef biraz geç anlaşılmasından dolayı bir kısmı ısınma ihtiyacı için yakılmış, bir kısmı artık işe yaramaz diye düşünülüp çöpe atılmış, bir kısmı da nem, rutubet gibi hava şartlarının olumsuz etkisine maruz kalacak şekilde depolarda saklanmıştır. Öneminin farkına varılması üzerine sicilleri koruma düşüncesiyle ciltlettirme faaliyetine girişilmiş, bu aşamada da bir kısmının yazıları tahrip olmuştur. Bu ve benzeri sebeplerle bazı defter serilerinin ya bir kısmı yada tamamı maalesef yok olmuştur. Bunlara ek

⁷² Norman ITZKOWITZ, **Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek**, çev. İsmet ÖZEL, Şûle Yay., İstanbul, 1997, s.143; ŞİRİN, **a.g.e.**, s. 95.

⁷³ Şer'iyye sicilleri ve içerdikleri bilgilerin önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet AKGÜNDÜZ, **Şer'iyye Sicilleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., C.I-II, İstanbul, 1988; Feyyaz GÜRKAN, "Şer'iyye Mahkemeleri Sicilleri Üzerine Bir Araştırma", **IX. Türk Tarih Kongresi**, C.II, Ankara, 1988, ss. 765-779; Mehmet İPŞİRLİ, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, İstanbul, 1991, ss. 157-162.

⁷⁴ Salih PAY, "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", **UÜİFD**, C. 10, S. 2, Bursa, 2001, s. 88.

olarak, 1931 yılında Maliye deposunda bulunan ve miktarı tahmini olarak 30-50 ton civarında olan Osmanlı dönemine ait arşivin, Bulgaristan'a hurda kağıt olarak satılması gafletinde bulunulmuştur. Bu olay ülkede büyük bir yankı uyandırmıştır. Bunun üzerine Ayasofya civarındaki depolarda her türlü korumadan uzak olarak yok olmaya terkedilmiş olan arşivin varlığından haberdar olunmuş ve Topkapı Sarayı'na nakilleri sağlanarak daha iyi şartlarda korunmaları amaçlanmıştır. Ayrıca Başbakanlığın bütün kamu kuruluşlarına gönderdiği 10.06.1931 tarihli genelge ile tarihî arşiv evrakının değerinin tespit edilmesinin uzmanlara bırakılarak, hiçbir bahane ile evrakın kaybına sebebiyet verilmemesi emredilerek evrakın imhası ve satışının önüne geçilmiştir⁷⁵.

Türk kültür ve tarihi açısından önem arz eden Şer'iyeye sicilleri, XV. yy.ın ortalarından başlayıp⁷⁶ XX. yy.ın ilk çeyreğine kadarki zaman diliminde Türk kültür, medeniyet ve müesseseler tarihinin birinci elden kaynaklarının başında gelmektedir. Siciller ile ilgili Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren gerekli ilmî araştırmaların ve tasniflerin yapılması gerektiği tüm ilim çevrelerince kabul edilmektedir⁷⁷. Bu bağlamda siciller, 1924'de Şer'î mahkemelerin kaldırılmasından sonra Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde toplanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı, 3 Kasım 1941 tarihinde sicillerin buldukları şehir ve kasabaların müzelerinde korunmasına karar vermiş; bu çerçevede Bursa kadı defterleri de 1945 yılında Bursa Arkeoloji Müzesi'ne devredilmiştir. Vakıflara ait muhasebe defterleri ile orijinal vakfiyeler sicillerden ayrı olarak vakıflar binasında muhafaza edilirken, 1958 Kapalı Çarşı yangınında yanmıştır. Son olarak 1991 yılında Kültür Bakanlığı'nın kararıyla, İstanbul Müftülüğü'nde bulunanlar hariç bütün siciller Millî

⁷⁵ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Yay. Haz., Hacı Osman YILDIRIM, Nazım YILMAZ, Yusuf İhsan GENÇ, Osm. Arşivi Daire Başkanlığı Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2000, s. 51.

⁷⁶ Bilinen en eski tarihli Şer'iyeye sicilleri, A -1/1 1455-1486 ve A-2/2, 1462-1463 tarihli Bursa'ya ait tereke defterleridir. En yenisi ise İznik ve köylerinin h.1342 / m.1923 yılı olaylarını içeren D-37 numaralı defterdir. (Mefail HIZLI, "Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi", UÜİFD, C. 12, Sayı 1, Bursa, 2003, s. 369)

⁷⁷ Ali AKTAN, **Osmanlı Paleografyası ve Siyasi Yazışmalar**, Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı Yay., İstanbul, 1995, s. 175

Kütüphane’de bir araya getirilmiş ve ait oldukları ilin alfabetik sırasıyla mikrofilmlere alınmaya başlanmış ve bu şekilde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur⁷⁸. Günümüzde ise Şer’iye sicillerinin asılları devlet arşivlerinde muhafaza edilmektedir.

Şer’iye sicilleri üzerine ilk çalışmalar 1930’larda Halkevi Dergileri’nde yapılmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın 1935’te “Şer’î Mahkeme Sicilleri” ve Talat Mümtaz Yaman’ın 1938’de “Şer’î Mahkeme Sicilleri” başlıklı Ankara Halkevi Dergisi yayını Ülke’de yayımlanan ve sicillere dikkat çeken yazıları bu alanda ilklerdendir. Halit Ongan’ın 1958 ve 1974 tarihlerin de "Ankara Sicilleri I-II" adı altında yayınladığı siciller ise bu alanda yapılmış ilk kapsamlı neşir faaliyetidir⁷⁹.

Şer’iye sicilleri, belli bir usule göre uzun boylu, dar ve enli olurlardı. Mesela, 40cm. boyunda olan bir defter 16-17cm eninde olurdu. Ancak bu bütün sicil defterlerinin aynı ölçüde olduğu anlamına gelmez. Mahkeme ve kadılara göre defterlerin ebatları da değişmektedir⁸⁰. Yazıları genellikle ta’lik kırması denilen yazı şeklindedir. Ancak rika, sülüs, divanî çeşitleri ve nadiren de olsa siyakat yazısı da kullanılmıştır. Defterlerde çok sağlam ve parlak kâğıt kullanılmış ve mürekkepleri de bugün bile parlaklığını muhafaza etmektedir⁸¹.

Siciller üzerinde yapılan incelemelerden, bir kadının göreve başlar başlamaz ilk iş olarak adını ve vazifeye başladığı tarihi, mahkeme sicilinin ilk sayfasına yazmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle –genellikle- defterlerin üzerlerinde kadınların isimleri bulunmaktadır. İncelemiş olduğumuz sicilde ilk sayfada kadının ismi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunamamış olup, Evahir-i

⁷⁸ PAY, "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", s.90.

⁷⁹ Yunus UĞUR, "Mahkeme Kayıtları (Şer’iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", **Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi**, C. 1, Sy. 1, İstanbul, 2003, ss. 305- 306

⁸⁰ Ahmet AKGÜNDÜZ, "İslam Hukuku’nun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sy. 14, 2009, s. 22

⁸¹ İbrahim YILMAZÇELİK, "1750- 1752 (H. 1164- 1165) Tarihli Gaziantep Şer’iye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", **FÜSBD.**, C. 12, Sy. 1, Elazığ, 2002, s. 326

Rebiülâhir 1001 tarihli –tek bir– mahkeme kaydında Bursa kadısı Remzizâde Efendi olarak görülmektedir⁸².

Vazifesi sona eren kadıların söz konusu defteri bizzat kendisi veya emini vasıtasıyla halefi olan kadıya devir ve teslim ettiği anlaşılmaktadır. Teslim etmemesi halinde ise, yerine atanmış olan kadı, söz konusu sicil defterlerini kendisinden talep ederdi. Bu defterlerin, kadının kendi parası veya ilgililerden alınan harçlarla temin edilmesi, devir ve teslim mecburiyetini ortadan kaldırmamaktaydı⁸³.

Ait oldukları dönem ve yer hakkında oldukça önemli bilgiler veren Şer'iyye Sicillerinden birçok konuda bilgi sahibi olunabilmektedir. Mesela; Osmanlı sosyal tarihinin incelenmesi söz konusu olduğunda akla ilk gelen kaynak Şer'iyye sicilleridir. Sicillerden, ait oldukları bölgenin insanlarını ve onların aile yapılarını, evlilik geleneklerini, çocuk sayılarını, zengin – fakir, müslim ve zimmî ailelerin sosyal ve kültürel özelliklerini tespit etmek mümkün olmaktadır.

Askerî tarihimize ait birçok bilgiyi de yine Şer'iyye sicillerinden bulmak mümkündür. Ordu için asker ve erzak toplanması, iç güvenliğin sağlanması, asker sayısının belirlenmesi, ölüm, ihraç ve emeklilik gibi askeri konulara ışık tutacak olan ferman, berat, emir ve buyrulduklar, Şer'iyye sicillerinde bulunan belgelerin başında gelir.

Şer'iyye sicilleri buldukları bölgenin iktisadî hayatına dair konularda da birinci elden tarihi kaynaklardan sayılmaktadır. İthalat ve ihracat konusu olan eşyalar, yörede yetişen tarım ürünleri, imal edilen sanayi ürünleri mevcut olan zanaat ve meslek gurupları, halktan toplanan vergiler, devletin memurlarına ödediği tahsisatlar, hukuk ve ceza davalarındaki tazminatların miktarı ve cinsi, para arzı ve çeşitleri, para enflasyon ve devalüasyonun

⁸² BŞS, B-7, 59Bc.

⁸³ AKGÜNDÜZ, a.g.m., s. 22

gerçek manadaki tarihi seyri Şer'iyye sicillerinden rahatlıkla öğrenilebilmektedir⁸⁴.

Şer'iyye Sicilleri üzerinde yapılan incelemelerden, bazı defterlerin kayıt yapılırken türlerine göre ayrı olarak tutuldukları anlaşılmaktadır. Tereke⁸⁵, Vekâlet⁸⁶, Hücjet⁸⁷, İlâm⁸⁸ gibi benzer konuya ait kayıtların bulunduğu defterler birinci grubu oluşturmaktadır. "Sicill-i mahfûz" adı verilen ve ikinci grubu oluşturan bu defterlerin bir tarafına evlenme-boşanma, alım-satım, alacak-verecek, cürm-cinayet, nafaka, vakıf, hibe gibi mahalli olaylar kaydedilirken, "Sicill-i mahfûz defterlü" adı verilen diğer tarafına da merkezden gelen ferman, berat, buyruldu, izinnâme ve mektup gibi belgeler kaydedilirdi. Kayıt sırasında konu ve tarih sırasına dikkat edilmeden karışık olarak tutulan defterler ise üçüncü grubu oluşturmaktadır⁸⁹.

Büyük şehirlerin sicilleri iki kısımdan oluşurdu. İlk kısmı, Arap alfabesiyle yazılmış olan kitapların normal olarak başladığı yerden başlar ve önce satış, borç verme, boşanma anlaşmaları, kölelerin âzâdı gibi yerel mahkemelerin noterliği ile yapılan işlemlerin belgeleri bulunur. Bunlar taraflar arasında anlaşmazlık olduğu için mahkemeye gelen değil, bahsi geçen konuların kanıtı her an ulaşılır bir yerde olsun diye mahkemeye kaydettiriyorlardı. Bu nedenle "*Şuhûdü'l-ha*" başlığı altında gerektiğinde başvurulabilecek dört-beş tanığın da ismi veriliyordu. İkinci kısım ise,

⁸⁴ Salih Akyel, "1840- 1843 (H. 1256- 1258) Tarihli Eğin Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", **FÜSBD.**, C. 15, Sy. 1, Elazığ, 2005, s. 301

⁸⁵ **Tereke:** Muhallefat ve Metrukât olarak da bilinen Tereke defterleri, vefat eden bir kişinin geride bıraktığı para, kitap, hububat, hayvan, ev, dükkan v.b. gibi menkul ve gayri menkul malları bir arada gösteren belgelerdir. (Yuzo NAGATA, "Saraybosna Şer'iyye Sicilleri Üzerinde Bir İnceleme", **XII. Türk Tarih Kongresi 1999 (III. Cilt)**, TTK Yay, 1999, s. 691- 724)

⁸⁶ **Vekâlet:** Caiz ve bilinen bir tasarruf hakkında, bir kimsenin kendisinin yerine bir başkasını yetkili tayin etmesini içeren belgelerdir.

⁸⁷ **Hücjet:** Kadıların hükmünü (kararını) içermeyen, taraflardan birinin ikrarını ve diğerinin bu ikrarı tasdikini içeren ve üst taraflarında bunu düzenleyen kadının mühür ve imzasını taşıyan yazılı belgelerdir. (Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. AKGÜNDÜZ, **a.g.m.**, ss. 28- 36)

⁸⁸ **İlâm:** Şer'i bir hükmü ve altında kararı veren kadının imza ve mührünü taşıyan yazılı belgelerdir. (Bkz. AKGÜNDÜZ, **a.g.m.**, ss. 36- 44)

⁸⁹ Kenan Ziya TAŞ, "Arşiv Malzemesi Olarak Şer'iyye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları", **I. Milli Arşiv Şûrası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler- Tartışmalar**, Başbakanlık Dev. Arşivleri Gen. Müd. Yay., No: 12, Ankara, 1998, s. 178.

kâtiplere göre sicilin sonundan başlar ve Divan-ı Hümayun'dan -bir kısmı- kadılara ve başka taşra görevlilerine hitaben yazılarak yollanan emirlere ayrılmıştır⁹⁰.

Bursa Şer'iyye Sicilleri: Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin ilk başkentlerinden olması ve ilk teşkilâtlanmanın yine burada gerçekleşmesi nedeniyle Bursa Şer'iyye sicilleri, diğer şehirlerdeki kadı defterlerinden daha önemli bir yer işgal etmektedir. Bursa kadı defterlerinin önemini artıran diğer bir özellik, İstanbul Şer'iyye sicillerinden sonra sayı ve içerik zenginliği bakımından ikinci sırayı alması ve mevcut siciller arasında bilinen en eski tarihli sicilleri arşivinde barındırıyor olmasıdır⁹¹.

Bursa Şer'iyye sicilleri Kültürpark içerisindeki Bursa Arkeoloji Müzesine devredildiği yıllarda birer envanter numarası ile kayda geçirilmiş ve bir müddet sonra yeni bir tasnife tabi tutulmuş ancak hiçbir sisteme bağlı kalmaksızın -genelde defterlerin boyları baz alınarak- A, B, C ve D şeklinde dört gruba ayrılmıştır⁹². Boy bakımından diğerlerinden kısa olan XV. ve XVI. yy.'a ait olan defterler A, diğerleri B, C ve D olarak gruplara ayrılmıştır⁹³.

Bursa kadı sicillerinin toplamı 1.062 adettir. Bunların 798'i Bursa merkezi ve köylerine, 32'si Kemalpaşa'ya, 22'si Mudanya'ya, 20'si İnegöl'e, 10'u Gemlik'e ve 11'i de Bilecik'in Söğüt ilçesine aittir. Geriye kalan 169 defter ise E grubunu oluşturan ve tespiti henüz yapılamayan sicillerdir⁹⁴.

B-7 Numaralı Bursa Şer'iyye Sicili: Tez çalışmamızın temel kaynağı olan Bursa B-7 numaralı Şer'iyye sicilinin fotokopileri Milli Kütüphane Mikروفilm Arşivi'nden temin edilmiştir. Defter, Ramazan 981 – Şaban 1001

⁹⁰ Suraiya FAROQHI, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, Tarih Vakfı Yurt Yay., Çev. Zeynep ALTOK, İstanbul, 2001, ss. 55- 56; PAY, **a.g.m.**, s. 89

⁹¹ HIZLI, **a.g.m.**, ss. 368-369

⁹² Sicillerin 1991 yılında Milli Kütüphanede toplanmasından sonra, daha önce tasnif edilmemiş olan defterler "E" harfiyle numaralandırılmış ve Bursa'ya ait defterlerin tasnifi tamamlanmıştır.

⁹³ ÇETİN, **a.g.e.**, ss. 1- 2

⁹⁴ PAY, "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", s. 91

(Ocak 1574 – Mayıs 1593)⁹⁵ tarihleri arasını içermekte olup, toplam 118 sayfa ve 1115 belgeden oluşmaktadır. Söz konusu belgeler, Bursa sancağı ve sancağa bağlı kaza, nâhiye ve köylere ait bilgiler içermektedir. Kayıtlar genel olarak okunaklıdır. Ancak 58 adet kayıt silik, eksik veya karışık olmasından dolayı okunamamıştır. Kayıtların 516 adedi mahkemede görülen davalara ilişkin (borç, satış, miras, nafaka, vasi, kefalet v.s.) ilam/zabıt/hüccet türündeki belgelerden oluşmakta olup, 86 adet kayıt ise suretleri deftere kaydedilmiş olan ferman, berat, buyruldu ve mektup gibi merkezden gönderilen belgelerden oluşmaktadır.

Tablo 1: B7 No'lu Sicildeki Belgelerin Türleri ve Yüzdeler Dilimleri

Yıl	İlam/Hüccet/Zabıt		Merkezden Gönderilen		Toplam Belge
	Kayıt Sayısı	Yüzdeler Dilimi	Ferman/Berat/Buyruldu/ Mektup	Kayıt Sayısı Yüzdeler Dilimi	
981	----	----	1	0.15	1
985	1	0.15	----	----	1
987	----	----	1	0.15	1
998	----	----	1	0.15	1
999	----	----	3	0.45	3
1000	199	30.15	49	7.42	248
1001	356	53.93	30	4.54	386
Tarihsiz	18	2.72	1	0.15	19
Toplam	574	86.97	86	13.03	660

Defterin sonunda yer alan suretlerin 69'u ferman, 11'i berat, 2'si buyruldu, 2'si tezkire ve 3'ü mektup kayıdır. Mahkemede görülen dava kayıtlarına baktığımızda; 112 belgeyle borç-alacak kayıtlarının ilk sırada geldiği, bunu 43 kayıtla mülk satışlarının takip ettiği görülmektedir. Ancak bazı belgelerin bir tek konuyu içermediği, bazen iki veya ikiden fazla konuyu

⁹⁵ Tarih çevirmeleri için Türk Tarih Kurumu'nun internet sayfasındaki tarih çevirme kılavuzundan faydalanılmıştır.

içinde barındırdığını ifade etmemiz gerekmektedir. Bu durum dikkate alınarak konu tasnifi yapılmıştır.

Tablo 2: B7 No'lu Sicildeki Belgelerin Konularına Göre Dağılımı

Kategori	Konu	Kayıt Sayısı
Tayin	İmam	2
	Müezzin	4
	Devirhân	1
	Müderris	4
	Muallim	1
	Vakfa Müteveli	6
	Subaşı	4
	Kethüda	2
	Vergi Emni / Voyvoda	16
	Diğer Görevliler	6
	Görevden Feragat	1
Mali	Vergi (Avâız, Cizye, Öşür, Haraç ve İспенçe)	15
	Vergi Usulsüzlüğü	7
	İltizâm	10
	Narh	1
	Para Ayarı	2
	Borç – Alacak	114
	Vakıf Geliri (Toplanma/Harcama)	7
	Güvenlik	4
	Yöneticiden Şikayet	7
	Emanet	5
	Cinayet	5
	Darp / Yaralama	9
	Gasp	3
	Kaybolma	1

Kamu	Kıyas	1
	Keşif	30
	Haneve Tecavüz	4
	İhraç (Mahalle)	3
	İçki Yasağı	1
	Köle ve Cariye (Alım-Satım / Âzad / Firâr)	30
	Şikayet (Küfür - Hakaret)	4
	Hırsızlık	27
	Vakıf	18
	Vakfetme	10
	Rehin Bırakma	11
	Kefil	11
	Davadan Feragat	15
	Şahıs Hakkında Bilgi	2
	Şehadet Etme	1
Diğer Şikayet	22	
Aile	Miras / Veraset	32
	Vasi Tayini	1
	Boşanma	Talak: 4 Muhâlaâ: 2
	Vasiyet	1
	Hibe	2
	Mihr ve Nafaka	15
	Vekalet	7
	Nikâh	3
	Davadan Feragat (Mihir- Nafaka)	6
Mülkiyet	Satış	Hisse : 2 Ev : 26 Dükkan : 6 Bağ/Bahçe : 9
	Mülk/Eşya İhtilafı	16

	Kira	Ev : 9 Dükkan : 12 Bağ/Bahçe : 1	22
Ticaret	Eşya : 13	Hayvan : 9	22
Diğer			4
Arapça			455

Söz konusu sicildeki kayıtlar, genel anlamda okunaklı olup, bazı kayıtlar silik veya eksiktir. Defterdeki belgeler çoğunlukla mahkemenin gündemine gelen çeşitli konulara dair kayıtlardır. Bunların başında satış, miras, borç, kefalet, vasi ve vekil tayini, genel şikayetler, keşif ve benzeri konular gelmektedir. Sicilin son kısmında ise, başta mektuplar olmak üzere çeşitli ferman, berat ve buyruhdular gibi merkezden gönderilen belgeler yer almaktadır.

Çalışmamızda B-7 numaralı Şer'iyye sicilinin dışında, başta Osmanlı Devleti'nin siyasî, sosyal ve ekonomik yapısı ile şehir tarihleri hakkında bilgi veren çalışmalar olmak üzere, Bursa şehri hakkında bilgi veren ve bu doğrultuda çalışmamızla ve incelediğimiz dönemle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olan kitap, makale ve tezler incelenmiş olup ilgili bölümler alıntı ve aktarma yöntemiyle kullanılmıştır. Çalışmamızın ana kaynağı olan siciller İslam hukukuyla da ilgili olduğu için çalışma sırasında üniversitelerin İlahiyat ve Hukuk Fakülteleri dergilerinden de istifade edilerek çalışma güçlendirilmiştir. Çalışma sırasında ayrıca Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Gazi Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nden faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FİZİKÎ ve İDARÎ YAPI

I.I. BURSA'NIN FİZİKÎ YAPISI

I.I.I. Şehrin Genel Görünümü ve Kesimleri

Genel anlamda şehir denince, toplumsal bir tabakalaşma ve esnaf zümresinin bulunduğu, tarım ürünlerinden ziyade yakın bölge ve ticaret yerleri için çeşitli hizmetler veren, eşyalar üreten ve pazarlayan ve bunun yanında sakinlerini besleyecek genişlikte kırsal alanı olan yer akla gelir⁹⁶. Zira Osmanlı kanununa göre han, hamam, bedesten ve kervansaray inşa edilmiş ise, o yer kasabadır⁹⁷. Bu sebeple Osmanlı Devleti, şehir ve kasabayı, "Cuma kılınır ve pazar durur yer" şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımlamadan şehirlerin çekirdeğini Cuma namazının kılındığı cami ile haftanın belirli günlerinde kurulan pazarların oluşturduğu anlaşılmaktadır⁹⁸.

Şehir tarihi araştırmacılarına göre bir İslam şehrinin üç temel unsuru vardır. Bunlar; Cami, pazaryeri ve hamamdır. Osmanlı şehirlerinde⁹⁹, Ortaçağ Türk İslam şehirlerine ait bu unsurları bir arada görmek mümkündür. Zira Orhan Bey döneminde de bu eski geleneğe uygun olarak surların dışında -kalenin altındaki düzlükte- cami, han, hamam, imaret, medrese ve kervansaray gibi pek çok dinî ve sosyal tesisi içinde barındıran bir külliye¹⁰⁰

⁹⁶ İlhan ŞAHİN, "Şehir", **DİA**, C. 38., İstanbul, 2010, s. 446

⁹⁷ Özer ERGENÇ, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", **VIII. Türk Tarih Kongresi (11- 15 Ekim 1976)**, C. II, Ankara, 1981, s. 1265

⁹⁸ ŞAHİN, **a.g.m.**, s. 446

⁹⁹ Osmanlı şehirlerinin genelde iki ana kısımdan meydana geldiği görülmektedir. Bunlardan biri şehrin iktisadi faaliyetlerinin gerçekleştirildiği alanlar, diğeri ise şehir halkının çoğunlukla ibadethaneler etrafında teşekkül eden ve ikamet yerleri olan mahallelerdir.

¹⁰⁰ Osmanlı Bursa'sının kurulmasına zemin hazırlayan bu külliye, kısa zamanda şehrin merkezi olmuştur. Bugün de hala şehrin en canlı ticaret merkezlerinden biridir. İNALCIK, **a.g.m.**, s. 446

inşa edilmiştir. Böylece kurulacak olan her bir külliye ile birlikte yeni bir semtin (Yıldırım, Muradiye) oluşmasına da zemin hazırlanmıştır¹⁰¹.

I.I.II. Hisar / Kale

Hisarlar, Osmanlı şehirlerinde yönetim fonksiyonunu yüklenmiş kesimlerdir. Burada devlete ait dokümanlar¹⁰², devlet geliri olarak reayadan toplanan paralar ve tüccarların değerli malları muhafaza edilmektedir. Ayrıca taşradaki Kapıkulu askerleri de genellikle kalelerde yerleşmişlerdir. Hisar, tehlikeli zamanlarda şehir halkı için bir sığınaktır. Bunların dışında zindanlar da hisarların içinde bulunmaktadır. Bu gibi ihtiyaç ve nedenlerden dolayı Osmanlılar, şehirlerde kökeni eskiye giden kaleler varsa, kendi zamanlarında da tahkim etmiş ve kullanmışlardır. Ancak böyle bir yapı yoksa yada harap olmuşsa yeniden inşa ederek söz konusu hizmetlerin yerine getirilmesine çalışmışlardır¹⁰³. Nitekim XV. yy.'ın başında Bursa'yı ziyaret etmiş olan Ebu'l Abbas el-Kalkaşandî, şehrin büyük bir sur ile çevrilmiş olduğunu ve şehrin ortasında sarp ve müstahkem bir kalenin bulunduğunu, hükümdarın orada ikamet ettiğini ve burada büyük saraylar ile cami ve 3 hamamın olduğunu belirtmektedir¹⁰⁴.

Bursa hisarı, fethinden 1402'ye kadar devletin payitahtı olarak hizmet vermiş ve belirtilen tarihe kadar da sultanların ikametgâhı olmuştur. Payitaht önce Edirne'ye daha sonra İstanbul'a nakledilmiştir. Ancak Bursa hisarı, payitahtın nakledilmesine rağmen yönetim açısından önemini yitirmemiştir. Devlet ve şehir idaresinde yetkili olanlar ve hanedan ile ilişkisi bulunanlar daima hisarda ikamet etmişlerdir¹⁰⁵. Nitekim 1562 yılında, babası Kanuni Sultan Süleyman'a isyan ettiği için öldürülen Şehzade Bayezid'in ailesinin

¹⁰¹ ÇETİN, a.g.e., s. 17.

¹⁰² Mufasssal, İcmal ve Tahrir defterleri ile Avarız ve Cizye defterleri.

¹⁰³ ERGENÇ, XVI. yy. Sonlarında Bursa, s. 23.

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Subhu'l-a'şâ, C. 5, Mısır, 1915, s. 343'ten nakleden YİNANÇ, a.g.m., s. 813- 814.

¹⁰⁵ ERGENÇ, XVI. yy. Sonlarında Bursa, s. 24.

bütün bireyleri Bursa'ya nakledilmiş ve Hisar içinde hazırlanan bir eve yerleştirilmişlerdir¹⁰⁶.

Bizans İmparatorluğu'ndan kalan Bursa Hisarını çevreleyen surların toplamda 5 kapısı bulunmaktadır. Bunlar; Doğuda *Hisar Kapı*, batıda *Kaplıca Kapı* ve güneybatıda *Zindan Kapısı*, Bizans döneminde büyük onarım gören surların asıl kapılarıdır. Kalenin diğer iki kapısı olan güneyde *Su Kapısı* ve güneydoğudaki *Yer Kapı* ise daha sonraki dönemlerde yapılmıştır¹⁰⁷. İncelemiş olduğumuz sicilde, adı geçen kapılardan sadece Zindan kapısının isminin geçtiği bir kayda rastlanılmıştır. Söz konusu kayıta Manastır mahallesinde sakin olan Ahmet Çelebi bin Mehmed'in, Zindankapısı mahallesi sakinlerinden Mustafa bin Zekeriya huzurunda, Mustafa zimmetinde on sekiz bin akçe hakkının olduğunu iddia edip mahkeme huzurunda kendisinden istemiştir. Mustafa, bahsi geçen borcu kabul etmiş ve bu borcu yirmi güne kadar ödememesi halinde, Manastır mahallesinde bulunan evinin satılmasını ve bu hususta Ahmet Çelebi'yi vekil tayin ederek borcun tahsilini mahkeme huzurunda kabul etmiştir¹⁰⁸.

I.I.III. Saray

Hisar içinde bulunan ve "Bey Sarayı" adı verilen Eski sarayın yapısı ve idaresi hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Ancak Bursa'nın alınışından sonra Orhan Gazi'nin kale içinde cami haline getirdiği Bizans kilisesinin yanına sarayını yaptırdığı bilinmektedir. Diğer yandan Evliya Çelebi de Bursa'nın iç kalesinde bir sarayın olduğunu ve Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar buranın kullanıldığını ifade etmiştir¹⁰⁹. Nitekim Sultan

¹⁰⁶ Şerafettin TURAN, *Kanûni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay., Ankara, 1961, ss. 154- 161.

¹⁰⁷ Arzu İSPALAR ÇAHANTİMUR, "Bursa Hisar Bölgesinin Kentsel Gelişiminin Değerlendirilmesi", *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi (Sempozyum Kitabı 7- 8 Nisan 2007 Bursa)*, Ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Beld. Yay., Kayhan Matbaası, İstanbul, 2007, s. 268.

¹⁰⁸ BŞS, B-7, 48Bd.

¹⁰⁹ Bu sarayda Divan-ı Hümayun toplanmakta, vezir-i azam, vezirler, kazasker, defterdar gibi idareciler görev yapmaktaydılar. İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara, 1984, s. 9.

Süleyman 1526 yılında Bursa'yı ziyaret ettiğinde Lâmiî Çelebi¹¹⁰, sultanın önünde bir şiir seslendirmiş ve bu dile getirdiği dizelerde sarayların harabeye döndüğünü, âşıkların kalbine benzediklerini ve yıkıldıklarını, "Arzularla dolu, soluğu kesilmiş bir bedene benzemektedirler"¹¹¹ demekle sarayların vaziyetini gözler önüne sermiştir¹¹².

I.I.IV. Mahalleler

İslam şehirlerinde mahallelerin oluşmasında din önemli bir etken olmuştur. Bu anlamda Osmanlı dönemindeki mahalle, aynı mescide ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimi olarak ifade edilmiştir¹¹³. Diğer bir deyimle birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir mahalle¹¹⁴.

Osmanlı'da mahallenin tanımı yapılırken sosyal durum göz önüne alınmış ve genel hatlarıyla "üyelerinin ortak bir mabette ibadet ettikleri ve nüfusu yaklaşık 1000 kişiden oluşan yerleşim birimi" olarak belirtilmiştir¹¹⁵.

Osmanlı şehrinde mahalle temel bir yönetim birimidir. Vergi yükümlüsü reaya tek tek tahrir defterlerine ve diğer vergi kayıtlarına buldukları

¹¹⁰ Asıl adı "Mahmud bin Osman bin Nakkaş Ali bin İlyas" olan Lâmiî Çelebi (1472 Bursa - 1532 Bursa), II. Bayezit'in hazine defterdarı Osman Çelebi'nin oğludur. Öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Nakşibendî Şeyhi Emir Buharî'nin yanında bilgisini ve Farsçasını iletmiştir. Şiir yönünden önemli bir şey getirememesine karşılık, İran şiiri, özellikle Molla Cami'nin yapıtlarından yaptığı çevirilerden ötürü beğenilmiş; Cami-i Rum olarak tanınmıştır. Ünlü mutasavvıfların yaşam öykülerini toplayan "Nafahat-ül-Üns" (Dostluk Nefesleri) adlı çevirisine Anadolu'da yaşayanları da ekleyerek bu alandaki çalışmaların ilkinin yapılmıştır. Kendi yapıtlarından en ünlüsü Kanunî Sultan Süleyman'ın Bursa gezisi dolayısıyla yazdığı "Şehrengiz"dir. Lâmiî Çelebi, Bursa'da hisar içinde Tophane yakınlarında bulunan -dedesi Nakkaş Ali (Yeşil Camii'nin nakışlarını yapan) tarafından yaptırılan- caminin haziresinde dedesi, babası ve oğlu Lem'i ile birlikte aynı yerde medfundur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Lâmiî ÇELEBİ, **Bir Bursa Efsanesi (Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ)**, Yay. Haz: Sadettin EĞRİ, Kitabevi Yay., İstanbul, 2001, ss. 21- 24

¹¹¹ "Harap olmuş dili uşakla benzer
Yıkılmış sine-i müşaka benzer".

¹¹² KANDES, **a.g.e.**, s. 114.

¹¹³ A. Murat YEL, M. Sabri KÜÇÜKAŞÇI, "Mahalle", **DİA**, C. 27., Ankara, 2003, s. 324.

¹¹⁴ ERGENÇ, **a.g.m.**, s. 1270.

¹¹⁵ YEL, KÜÇÜKAŞÇI, **a.g.m.**, s. 325.

mahallelere göre ismen yazılmış, sakin oldukları binaların da hangi mahalle sınırı içinde bulunduğu kesinlikle tespit edilmiştir¹¹⁶. Örneğin incelemiş olduğumuz sicilde "Mahrûsa-i Burusa'da Tuzbazarı mahallesi sâkinlerinden Ahmed bin Mahmud ..." ¹¹⁷ ve "Mahrûsa-i Burusa'da vâki' Daye Hatun mahallesi sâkinlerinden Mehmed bin Abdullah ..." ¹¹⁸ şeklinde geçen kayıtlardan kişilerin oturmuş oldukları yer adları ile tanıtıldığı görülmektedir.

Osmanlılarda son dönemlere kadar Müslüman mahallelerin sorumlu yöneticisi, o mahallenin çekirdeğini oluşturan cami veya mescit imamı idi. Gayrimüslim mahallelerin yöneticisi ise haham veya papazdı. Mahallede meydana gelen doğum, ölüm, evlenme gibi olayları kaydetmek imamın göreviydi. Yani mahallede her şey onun iznine bağlıydı. Bir kimsenin mahalleye yerleşebilmesi için mahalle sakinlerinden birinin ve imamın kefaleti şarttı. Ayrıca imamın bir diğer görevi mahalle halkına vergilerin paylaşılması ve toplanması işini yürütmektir. Bu görev imamların nüfuzunu arttırmaktaydı, ancak onların bu görevlerini hakkıyla yerine getirdiklerini söylemenin zor olduğu ifade edilmektedir¹¹⁹.

Bursa şehri, fethedildiği zaman yedi mahalleden oluşmaktaydı¹²⁰. Hüdavendigâr Livası sayım defterine göre 1521 tarihinde mahalle sayısı 147'ye yükselmiş, 1573 tarihli deftere göre ise 177'ye ulaşmıştır¹²¹. Üzerinde çalıştığımız sicilde 99 mahalle ismi tespit edilmiştir.

¹¹⁶ Özer ERGENÇ, **XVI. yy. da Ankara ve Konya**, Ankara Enst. Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 147

¹¹⁷ BŞS, B-7, 65Bd

¹¹⁸ BŞS, B-7, 55Bb

¹¹⁹ İlber ORTAYLI, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 3. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2010, ss. 305- 306.

¹²⁰ Bursa, **BA.**, s. 1327.

¹²¹ ERGENÇ, **XVI. yy. Sonlarında Bursa**, ss. 108- 111.

Tablo 3: Mahalleler (BŞS B-7)

	Mahalle Adı		Mahalle Adı		Mahalle Adı
1	Abdal Mehmed	34	Gazigâh	67	Mecnun Dede
2	Abdurrahman	35	Habiboğlu	68	Mirza Bey
3	Ahmet Paşa	36	Hacı Sururî	69	Maskem
4	Akbıyık	37	Hacı Yakub	70	Mücellid
5	Akyeni Cuma	38	Hamza Bey	71	Nalbandoğlu
6	Alaca Hırka	39	Hasan Paşa	72	Oruçbey
7	Alaca Mescid	40	Havkal?	73	Pınarbaşı
8	Alaaddin Bey	41	Havuz	74	Pir Emir
9	Ali Bey	42	Hazreti Emir	75	Sağrıci Sungur
10	Altıparmak	43	Hıdırlık	76	Salısu
11	Arablar	44	Hoca Alioğlu	77	Sarihâne
12	Araboğlu	45	İbnü'l-Bevvâb	78	Sarikavak
13	Atpazarı	46	İbrahim Paşa	79	Saydoğlu
14	Başı Emir	47	İncirlice	80	Selçuk Hatun
15	Beğirnaz	48	İsa Bey	81	Seyyidler
16	Bezcioğlu	49	Karamazak	82	Simidci
17	Cami	50	Kara Şeyh	83	Sultan Mehmed Han
18	Cami-i Kebir	51	Karaağaç	84	Süleyman Han
19	Çardak	52	Kâsım Subaşı	85	Şekerhâce
20	Çerağ Bey	53	Kazzâzoğlu	86	Şeyh Ali
21	Çömlekçiler	54	Kefeniğnesi	87	Şeyh Hamid
22	Darphâne	55	Kefensüzen	88	Şeyh Paşa
23	Daye Hatun	56	Kırkçeşme	89	Tefsirhân
24	Demir Kapı	57	Kız Yakup	90	Terazönü
25	Ebubekir	58	Kireçhâne	91	Timurtaş

26	Ebu Şahme	59	Kiremidcioğlu	92	Tuz Pazarı
27	El-Hac Baba	60	Kirişçi Kızı	93	Ulucami
28	El-Hac Bali	61	Konevi	94	Umur Bey
29	El-Hac Yakup	62	Köseler	95	Üçkuzular
30	Elvan Bey	63	Kurdoğlu	96	Veled-i Harfî
31	Emir Seyid	64	Kuruçeşme	97	Veziroğlu
32	Emir Şerif	65	Kükürlü	98	Yenice
33	Encekler	66	Manastır	99	Zindan Kapısı

İncelediğimiz defterde adı en çok tekrarlanan mahalleler Kuruçeşme, İncirlice, İsa bey ve Umur bey'dir. Ayrıca Alacamescid, Daye Hatun, Timurtaş ve Zindankapısı gibi mahalle adları da sakinlerini tanıtmak için defterde sıkça zikredilmiştir.

Osmanlı şehirlerinin önemli bir özelliği, çeşitli dinî ve etnik gruplara göre semtlere ve mahallelere ayrılmasıdır. Şehirlerde her zaman birbirinden ayrı Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi mahalleleri olmuştur. Kaynaklar üzerinde yapılan incelemelerde¹²², Osmanlı şehirlerinde gayrimüslimlerin genellikle ayrı mahallelerde bir arada oturdukları ve ayrıca Çingenerin de, dinleri ne olursa olsun, ayrı cemaat olarak kendi mahallelerinde oturdukları anlaşılmaktadır.¹²³ Mesela üzerinde çalıştığımız sicilde, Sultan Mehmed, İsa bey ve Umur bey gibi mahallelerin, davacı veya davalı olanların kimliklerine bakılarak sakinlerinin tamamının Müslüman olduğu, Kuruçeşme'nin Yahudi, Atpazarı ve Demirkapı gibi mahalle sakinlerinin zımmî olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında bazı meslek mensuplarının da, kendi mesleklerinin adları ile anılan mahallelerde topluca yaşadıkları görülmektedir¹²⁴. Örneğin sicilde,

¹²² Bu konuda eldeki en önemli kaynak Tahrir defterleri ve kısmen de olsa Şer'iyye sicilleridir. Zira Tahrir defterlerinde müslim ve gayrimüslim gruplar, şehirlerde mahalle taksimatını veren listeler kısmında ayrı ayrı belirtilmişlerdir. Bkz. Feridun M. EMECEN, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylü", **Osmanlı Ansiklopedisi (Toplum)**, C. 4, Ed. Güler EREN, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 91- 97.

¹²³ İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 157.

¹²⁴ ERGENÇ, **XVI. yy. Sonlarında Bursa**, s. 40.

mahkemeye başvuran şahısları tanıtmak için adı geçen, Çömlekçiler mahallesi buna örnektir.

Bursa şehrinde, fetihten sonra ilkin hisarın içi iskân edilmiş ve daha sonra kale altındaki düzlük alanda şehrin kurulmasına başlanmıştır. Şehrin gelişimine paralel olarak göçlerin de etkisiyle yeni mahalleler meydana gelmiştir. Bu göçlerde özellikle fetih sırasında ve sonrasında Bursa'ya gelen erenlerin etkisinin olduğu görülmektedir. Halkın, tarikat mensuplarının etrafında toplanması ile ilk mahalleler şeklini almıştır¹²⁵. Örneğin incelemiş olduğumuz sicilde, mahkemeye başvuran şahısları tanıtmak için adı geçen Emir Seyyid, Pir Emir, Emir Şerif, Abdal Mehmed ve el-Hac Baba gibi mahalleler bu gibi göçlerle oluşmuş kalabalık mahallelerin başında gelmektedir.

Kuruluş devri padişahlarının inşa ettirdiği külliye, cami, medrese, imaret gibi dinî ve sosyal yapıların da yeni mahallelerin oluşumuna etki ettiği görülmektedir. Örneğin; Orhan Gazi tarafından yaptırılan cami, medrese, han ve hamamının bulunduğu Orhan mahallesi, I.Murad'ın evkafının bulunduğu Kaplıca ve Kükürtlü mahallesi, Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Ulucamii'nin bulunduğu Cami-i Kebir mahallesi, Çelebi Mehmet tarafından yaptırılan Sultaniye (Yeşil Külliye)'nin bulunduğu Sultaniye mahallesi veya Sultan Mehmed Han mahallesi ve II.Murad'ın külliyesinin bulunduğu Sultan Murad Han mahallesi bu şekilde meydana gelmiş mahallelerdir¹²⁶. Ayrıca hanedan mensubu, devlet adamı, tüccar ve ileri gelenler sayesinde, zengin vakıfların tahsis edildiği birçok dinî ve ticarî merkezlerin bulunduğu yerlerde de mahalleler meydana gelmiştir¹²⁷. İncelemiş olduğumuz sicilde, davacı veya davalı olan şahısları tanıtmak için adı geçen İbrahim Paşa, Hasan Paşa, Ahmet Paşa, Selçuk Hatun, Umur Bey, İsa Bey, Hamza Bey,

¹²⁵ ERGENÇ, XVI. yy. Sonlarında Bursa, s. 116- 117

¹²⁶ ERGENÇ, XVI. yy. Sonlarında Bursa, s. 46- 117

¹²⁷ İNALCIK, a.g.m., s. 446.

Kiremitçioğlu ve Timurtaş gibi mahalleler, bahsi geçen şekilde meydana gelmiş mahallelerdendir.

Osmanlıların birçok şehrinde olduğu gibi Bursa'da da bazı mahalleler ismini cami, mescit veya tőrbeden almıştır. Örneğin Alâaddin Bey, Tefsîrhân, Cami-i Kebir, İbrahim Paşa ve Hasan Paşa gibi mahalleler ismini dinî mekânlardan almışlardır. Ayrıca ismini kilise ve manastırdan alan mahalleler de mevcuttur. Örneğin Manastır mahallesi adını, Orhan Gazi tarafından medreseye çevrilen Saint Elie manastırından almıřtır¹²⁸.

I.I.V. Köyler

Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin temeli tarıma dayalı olduğu için dolayısıyla nüfusun büyük bölümü köylerde yaşamaktaydı. Köylerde yaşayan kesimin önemli bir kısmını, devletin kendilerine tahsis ettiği raiyyet çiftlikleri işleten köylü aileleri oluşturuyordu. Tımar sistemine dahil olan ve "ift-hâne sistemi"¹²⁹ diye adlandırılan bu üretim biçimine göre, köylü ailelere tahsis edilen bu çiftlikler satılamaz, devredilemez, hibe ve vakfedilemezdi. Ancak babadan oğla bir işletme olarak geebilmekteydi¹³⁰. iftliği kendisi işlemek zorunda olan köylü, üretim vasıtaları olan öküz, sapan ve tohumu kendisi sağlar ve toprağı da kendisi işlerdi. Köylü, devlete ve sipahiye, kanunların emrettiği bedenî hizmetler dışında, karşılıksız hiçbir hizmet yapmaya mecbur olmadığı için hür ve bağımsız sayılırdı. Emeğinin sömürölmemesi için bu durumu devlet garantisi altına alınmıştır. Aksi halde raiyyet iftliği işlemez ve sipahi dirliği gerekleřemezdi¹³¹.

¹²⁸ Bkz. Neşrî, a.g.e. s. 187.

¹²⁹ ifhane Sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300- 1600)**, C. I, (ev: Halil BERKTAY), Eren Yay., İstanbul, 2000, ss. 187- 199

¹³⁰ Bahaeddin YEDİYILDIZ, "Osmanlı Toplumunu", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İHSANOĞLU, C. I, IRCICA Yay., İstanbul, 1994, ss. 477- 478.

¹³¹ Halil İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv alışmaları, İncelemeler)**, Eren Yay., İstanbul, 1996, s. 8

Tımar sistemine dahil toprakların dışında, gelirleri vakfa tahsis edilmiş köyler ve köy arazileri de bulunmaktaydı. Bir köyün bütün geliri yada bunun bir bölümü bir yada birden fazla vakfa ait olabilirdi.

Osmanlı köylü-çiftçiler, resmî olarak ellerindeki toprak durumuna göre sınıflandırmaya tabi tutulmuşlardı. Bunlar, 60-120 dönüm toprağa sahip olan ve defterlere "çift" diye kaydedilen çiftlik sahibi olanlar, ellerinde bir çiftlikten az (nim çift) toprağı bulunanlar toprağı az olanlar veya hiç olmayanlar (bennâk), kocalarından kalan toprağı işleyen dul kadınlar (bîve), son olarak da bekar erkekler (mücerred) şeklinde sıralanmıştır¹³².

Osmanlı köylüsü genel olarak toprağa bağılı bir hususiyet gösterse de, herhangi bir sebepten dolayı köyünü terk edip şehre göç edebilmekte hatta devlet görevi alabilmekte veya askerî zümreye katılabilmekteydi. Ancak kanuna göre, şehirli sayılabilmeleri için aynı şehirde 10-15 yıl ikamet etmeleri gerekmektedir. Diğer taraftan köylü, toprak sahibi olsun veya olmasın, devletin bir takım kamu görevlerini, bazı vergilerin muafiyeti karşılığı yapmasından dolayı, köylü zümreleri içerisinde yeni bir statünün ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar derbentçi, küreci, çeltikçi, doğancı ve köprücü gibi hizmetler karşılığı doğrudan doğruya devlete karşı olan mükellefiyetlerin bazılarından muafırlar¹³³.

İncelemiş olduğumuz sicilde 30 köy ismi mevcut olup bu köylerden adı sıkça geçen Armudlu, Balıklı, Bağçeli, Depecik, Değirmenli Ferik, Ebradi, İvaz Paşa, Kazıklı, Koçu, Mertan, Mürsel, Nâib Kızığı ve Pazar köyleridir. Bu köylerden Hamitler, Depecik, Kazıklı ve Dikencik'te gayrimüslimlerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları tespit edilmiştir.

¹³² EMECEN, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", s. 95.

¹³³ EMECEN, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", ss. 92- 96.

Tablo 4: Köyler (BŞS B-7)

	Köy Adı		Köy Adı		Köy Adı
1	Armutlu	11	Değirmenli Ferik	21	İvaz Paşa
2	Ata	12	Demirbaş	22	Kazıklı
3	Bağçeli	13	Denfiden / El Hac İvaz Paşa Vakfı	23	Koçu (İnegöl)
4	Balıklı	14	Depecik	24	Kurşunlu / Hüdavendigâr Vakfı (Mudanya)
5	Bilâd-ı Yunus	15	Dikencik	25	Mertân
6	Büyük Susıgırlık	16	Ebradi (Manavgat)	26	Mürsel (Mudanya)
7	Conkaray	17	Ediyeni (İnegöl)	27	Nâib Kızığı
8	Cuma Kazgı	18	Gencelli (Gemlik)	28	Nikid / El Hac İvaz Paşa Vakfı
9	Çakıl (Manavgat)	19	Hamitler	29	Özvad
10	Çogavir	20	İsa Bey	30	Pazar

Osmanlı'da sosyal, idarî ve iktisadî koşullar çeşitli köy tiplerinin oluşmasına olanak sağlamıştır. İmparatorluğun çekirdek bölgelerindeki köylerden birçoğu devletin onlara yüklediği bazı hizmetleri sürdürme yükümlülüğüyle diğerlerinden ayrılıyordu. Dağ geçitlerini bekleyenler "derbentçi", devlet madenlerinde çalışanlar "küreci", pirinç üretenler "çeltikçi", tereyağı temin edenler "yağcı" gibi isimlerle anılmaktaydı¹³⁴. Bunun yanında hassa sığırlarının yetiştirildiği çiftlik ve köylere de "Susıgırlık" denilmekteydi. Nitekim incelemiş olduğumuz sicilde geçen "Büyük Susıgırlığı" köyünün adı da buradan gelmektedir¹³⁵. Ayrıca –mahalle isimlerinde olduğu gibi- bazı

¹³⁴ İNALCIK, *Osm. İmp. Eko. ve Sos. Tarihi (1300- 1600)*, C. I, s. 223

¹³⁵ "Susıgırlık", *BA*, C. 4, s. 1527.

köyler, adlarını şahıslardan almışlardır. Mesela sicilde geçen Hamitler Köyü'nün adı, mezarı burada olan Hamit Dede'den gelmektedir¹³⁶.

I.I.VI. Dinî, Sosyal ve Ticarî Yapılar

Osmanlı şehirlerinde, şehirlerin kamusal ve ortak alanlarını oluşturan mekanlar, şehrin önemli işlevsel gruplarından birini teşkil etmektedir. Bunlar ayrı ayrı cami, medrese, dârü's-şifa, hanlar ve hamamlar olarak yaptırıldığı gibi hepsini bir arada barındıran külliye şeklinde inşa edilebilmekteydi. Bunların içinde camiler, şehrin sadece dini fonksiyonlarını yerine getiren bir mekan değil aynı zamanda da birer sosyal kurum konumunda idi. Nitekim camilerin etrafında hamamlar, imarethaneler ve dârü's-şifa gibi sosyal tesisler yer almaktaydı. Bu şekilde ibaretin yanı sıra sosyal hayatın vazgeçilmez unsurları, şehir mimarisıyla birleştirilmiş oluyordu¹³⁷. Genellikle birbirinden uzak ve şehre hâkim noktalarda kurulan bu tesislerin araları da çeşitli yapılarla doldurulunca, şehir klasik şeklini almış oluyordu¹³⁸. Bu durumu Bursa şehrinde gözlemleyebilmekteyiz. Nitekim Bursa, özellikle ilk 5 padişah döneminde şehrin farklı noktalarında yaptırılan külliyeler ile bayındırlık faaliyetleri sonucunda geliştirilmiş bir şehirdir. Zira günümüzde hanlar bölgesinde, Orhan Cami'nin bulunduğu mekanda yapılan Orhan Bey Külliyesi, kent merkezini Hisar dışına taşıırken, I.Murat ile Yıldırım Külliyesi ise kentin doğu ve batı yönünde genişlemesini sağlamıştır.

I.I.VI.I. Külliyeler / İmâretler

Bir Şehrin merkezinde veya o şehre hakim bir noktada cami merkez olmak üzere, onun içinde veya etrafında ibadet, eğitim-öğretim, tedavi,

¹³⁶ "Hamitler", **BA**, C. 2 s. 836

¹³⁷ Mehmet BAYARTAN, "Tarihi Coğrafya çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri", **İÜFTD**, S.13, İstanbul, 2005, s. 90.

¹³⁸ Özellikle hayır sahipleri tarafından gerçekleştirilen ve toplum yararını amaçlayan cami, mektep, hastane, zaviye, imaret, han, hamam, kervansaraylar gibi dinsel, kültürel ve sosyal nitelikli yapılar, şehrin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Hamza KELEŞ, "Vakfiyelere Göre XV. Yüzyılda Bursa'da İmar Faaliyetleri", **GÜFD.**, C. 21, Sy. 1, Ankara, 2001, ss. 177- 188

barınma, ticaret gibi dinî, sosyal ve iktisadî ihtiyaçları karşılamak üzere kurulan müesseselere "külliye" denilmektedir¹³⁹. Arşiv belgelerinde "İmâret" olarak da adlandırılan külliye; cami, medrese, türbe, hastane, aşhâne, tâbhâne (misafirhâne), mektep, kütüphâne, çarşı, han-kervansaray, hamam, muvakkithâne, çeşme ve tuvalet gibi yapıların bir veya bir kaçının bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bu yapılardan cami, medrese, mektep ve imâret gibi doğrudan doğruya kendisinden istifade edilenlere *müessesât-ı hayriye* ya da sadece *hayrât* veya *meberrât*; bunların ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakfedilmiş olan menkul ve gayrimenkul mallara genel olarak *müstegillât*; müstegillâtın ev veya dükkân gibi bina nitelikli olanlarına da *müsakkafât* adı verilmektedir¹⁴⁰.

I.I.VI.I.I. Orhan Bey Külliyesi

Orhan Gazi tarafından, Hisar'ın doğusundaki düzlükte, Tahte'l-kal'a'dan Sedbaşı'na giden yol üzerinde bulunan ve cami¹⁴¹, medrese, mektep, zaviye, imaret¹⁴², han ve hamamdan oluşan külliye'dir. En doğuda medrese ve imaret, en batıda da han ve hamam yer almaktadır. Bütün bu yapılar tek bir avluda bulunmakta etrafı duvarlarla çevrilidir¹⁴³.

¹³⁹ Külliye ve İmâret hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi BARKAN, "İmâret Sisteminin Kuruluş ve İşleyişi", **İÜİFM**, XXII /1-2, İstanbul, 1963, ss. 239- 296; Semra ÖGEL, "Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi", **Türk Kültürü**, Sy. 11, Ankara, 1963, ss. 37- 41; Feridun AKOZAN, "Türk Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**, Sy. 8, Ankara, 1969, ss. 303- 308.

¹⁴⁰ Salih PAY, "Osmanlı Külliyelerinde Yönetim (Bursa İvaz Paşa Külliyesi Örneği)", **UÜİFD.**, C. 9, Sayı 9, Bursa, 2000, s. 325.

¹⁴¹ Bursa'nın fethinden sonra, şehrin surları (kale) dışına inşa edilen ilk camii olan Orhan Camii, Orhan Gazi Külliyesi'nin bir parçası olarak 1339/40 yılında Sultan Orhan Gazi tarafından inşa edilmiştir. Ters (T) biçiminin ilk modelidir. Çift kubbeli, iki yan eyvanlı, dışta iki oda ve bir revaklidir. Orhan Camii'nin yapımında Bizans sütun ve sütun başlıkları gibi devşirme malzemeler ile çeşitli tuğla ve taş süslemeleri kullanılmıştır. İsmail CENGİZ, **Prusa'dan Günümüze Bursa (Medeniyetin İpek Şehri)**, 4. Baskı, Elma Basım, İstanbul, 2008, s. 316.

¹⁴² Neşri'nin bildirdiğine göre Orhan gazi, biri Bursa'da ve diğeri İznik'te olmak üzere 2 imaret yaptırmıştır. (Neşri, **a.g.e.** s. 187)

¹⁴³ ERGENÇ, **XVI. yy. Sonlarında Bursa**, s. 69.

Orhan bey külliyesi, incelemiş olduğumuz sicilde 9 Cemâziye'l-evvel 1001 tarihli görevlendirme kaydı ile yer almaktadır¹⁴⁴. Ayrıca Orhan Camii'ne devîrhan tayinine dair temessük kaydı münasebetiyle söz konusu cami zikredilmektedir¹⁴⁵.

I.I.VI.I.II. I.Murad Külliyesi

Hüdavendigâr Külliyesi olarak bilinen Sultan I.Murad Külliyesi 1363-1366 yıllarında, Bursa Ovası'na hakim tepenin üzerinde inşa edilmiş olup, cami ile medrese, imaret, çeşme, hamam ve türbeden¹⁴⁶ oluşmaktadır. Nitekim Aşıkpaşazâde ve Neşrî de, I.Murad'ın, Bursa Hisarı'nda saray kapısı yakınında bir cami ve Eski Kaplıca yakınında da bir cami, medrese ve külliye yaptırdığını bildirmektedir¹⁴⁷. Külliyenin bulunduğu mahalle, Bizanslılar döneminden beri Bursa'nın en eski mahallesidir¹⁴⁸.

I.Murad külliyesinin bulunduğu Eski Kaplıca, XVI. yy.ın ikinci yarısına kadar kasaba olarak addedilmiştir. Ancak 1573 tarihli Hüdavendigâr Livası Mufassal Tahrir Defteri'nde Bursa şehrinin mahalleleri arasında sayılmıştır. Bu tarihte Bursa mahallesi olarak görünmesine rağmen, uzaklığı dolayısıyla Subaşı tarafından güvenliği sağlanan bir belde idi¹⁴⁹.

¹⁴⁴ BŞS, B-7, 64Ad. Söz konusu kayıta; Sultan Orhan Han külliyesinde yevmi iki akçe ile görevli olan Mustafa bin (boş)'nın vefat etmesi nedeniyle yerine Fatma binti İbrahim'in geçmesinin uygun bulunduğu belirtildikten sonra görevin kendisine tevcih edildiği kayıt altına alınmıştır.

¹⁴⁵ BŞS, B-7, 45Aa. Orhan Camii'nde ayda 15 akçe ile devirhân olan Mehmed bin Mustafa'nın görevinden ferâğat etmesi nedeniyle yerine Mustafa beg görevlendirilmiştir (Evâyil-i Rebiü'l-evvel 1001).

¹⁴⁶ Hüdavendigâr Camisi'nin karşısında yer alan I.Murad'ın türbesini, oğlu Yıldırım Bayezid yaptırmıştır. Türbenin içerisinde ortada pirinç parmaklıklarla çevrili Sultan I.Murad'ın sandukası vardır. Ayrıca türbe içerisinde oğlu Yakup Çelebi (1364- 1389), torunu Süleyman Çelebi, Yıldırım Bayezid'in oğlu Musa Çelebi, Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan Çelebi (1395- 1429), Sultan II.Bayezid'in oğlu şehzade Mehmed'in (1476- 1504) sandukaları bulunmaktadır. Türbe içinde bulunan diğer iki sandukanın hangi şehzadelere ait olduğu bilinmemektedir. CENGİZ, a.g.e., s. 319

¹⁴⁷ Bkz. ÂŞIKPAŞAZÂDE, a.g.e. s. 117; NEŞRÎ, a.g.e., s. 309

¹⁴⁸ CENGİZ, a.g.e., s. 318

¹⁴⁹ ERGENÇ, XVI. YY. Sonlarında Bursa, s. 70.

I.I.VI.I.III. Yıldırım Bayezid Külliyesi

Şehrin doğusunda yer alan Yıldırım semtinde, bir tepecik üzerinde bulunan külliye Yıldırım Bayezid, 1390'lı yıllarda yaptırmış ve ölümünden sonra da külliye içindeki türbeye defnedilmiştir. Yıldırım Külliyesi, Cami ile birlikte iki Medrese, İmâret, Hamam, Mutfaklar, Hademelerin evleri, Ahır, Kuyu ve Dârü'ş-şifâ'dan¹⁵⁰ oluşmaktaydı. Külliye daha sonra Türbe de ilave edilmiştir. Külliye içinde bulunan Yıldırım Camii, Bursa'nın en görkemli ve gösterişli eserlerinden biridir¹⁵¹.

Yıldırım Külliyesi, Osmanlı Devleti'nin mimarlık ve yapı alanında sanat tarihine geçecek bir üslup bütünlüğü yarattığı ilk önemli eserdir. Bu anlamda külliye; mimari, sanat ve üslup açısından, "Beylik"ten "Devlet"e geçişin en önemli göstergelerinden biridir¹⁵².

I.I.VI.I.IV. Emîr Sultan Külliyesi

Uludağ'ın yamaçlarındaki bir tepe üzerinde inşa edilen Emîr Sultan Külliyesi, Yıldırım Bayezid'in kızı ve Emîr Sultan'ın eşi olan Hundî Fatma Hatun tarafından, XV. yüzyılın başında, Emîr Sultan¹⁵³ adına yaptırılmıştır¹⁵⁴.

Emîr Sultan Külliyesi, bir padişah külliyesi olmamakla birlikte "Sultan Külliyesi" olarak anılan önemli bir dinî ziyaret yeridir. Külliye caminin

¹⁵⁰ Yıldırım Külliyesinin bir parçası olarak inşa edilen Dârü'ş-şifâ, külliyeden oldukça uzak bir başka tepe üzerindedir. Şifâhâne, Bimârhâne, Tımarhâne ve -uzun yıllar barutluk olarak kullanıldığı için- Baruthâne olarak da anılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk hastanesi olarak kabul edilen Dârü'ş-şifâ'nın vakfiyesine göre hastanede, biri başhekim olmak üzere üç hekim, toplam 13 personel görev yapmaktaydı. (CENGİZ, a.g.e., s. 323).

¹⁵¹ M. Asım YEDİYILDIZ; "Dünden Bugüne Yıldırım Külliyesi" **Vakıf ve Kültür Dergisi**, S.2, Ankara, 1998, ss. 40-44; CENGİZ, a.g.e., s. 320

¹⁵² ERGENÇ, XVI. YY. Sonlarında Bursa, s. 70; CENGİZ, a.g.e., s. 320

¹⁵³ Külliye adını veren Emîr Sultan, 1368 yılında Buhârâ'da doğmuştur. Kendisi Es-Seyyid Şemsüddin Mehmed bin Aliyyül Buhârî olarak bilinir. Ayrıca Buhârâ'da doğduğu için Muhammed Buhârî, Seyyid olduğu için Emîr Buhârî ve Yıldırım Bâyezîd'in damadı olduğu için de kendisine Emîr Sultan denmiştir. Bursa'ya 1391'de göç etmiş olan Emîr Sultan, Yıldırım Bâyezîd'in kızı Hundî Fatma Hatun'la evlenmiştir. 1430'da Bursa'da vebadan vefat etmiştir (CENGİZ, a.g.e., s. 328).

¹⁵⁴ CENGİZ, a.g.e., s. 328

dışında türbe, hamam ve tekke bulunmaktadır. Günümüzde tekke yıkılmış, hamam ise harap olmuş durumdadır. Cami çevresinde ve önünde altı çeşme ile cami avlusunun ortasında şadırvan yer almaktadır¹⁵⁵.

I.I.VI.I.V. Yeşil / Sultaniye Külliyesi

Çelebi Mehmet tarafından, şehrinin doğusunda ovaya ve şehrin büyük bir kısmına ve hâkim bir alanda, 1419 yılında inşa ettirilen Yeşil (Sultaniye) Külliye; cami¹⁵⁶, medrese, türbe¹⁵⁷, imâret ve -Fatih döneminde ilave edilen- hamamdan oluşmaktadır. Külliye ve içindeki yapıların mimarı Hacı İvaz Paşa¹⁵⁸, nakkaşı İlyas Ali oğlu Ali, çini ustası Mecnun Mehmed ve oyma ustası da Tebrizli Ahmed oğlu Hacı Ali'dir¹⁵⁹.

¹⁵⁵ Sufilikte velî makamına ulaşan Emîr Sultan'ın türbesinin, İslam dünyasında 5. makam olduğu ileri sürülmektedir. Emîr Sultan'ın sandukası türbenin ortasında olup pirinç parmaklıklar arasında yer almaktadır. Ayrıca türbe içinde eşi Hundî Fatma Hatun ile oğlu Emîr Ali ve iki kızının da sandukası bulunmaktadır (CENGİZ, a.g.e., ss. 328- 329).

¹⁵⁶ Yeşil Cami olarak bilinen caminin inşası 1415 yılında başlamış ve 1419 yılında tamamlanmıştır. Cami, ibadet ve şadırvanlı avlu olmak üzere iki ana mekandan oluşmaktadır. Caminin büyük bölümü –çini ustası Mecnun Mehmed tarafından- yeşil çini ile kaplanmıştır. İç duvarlar, tavanlar, mahfiller ve geçiş eyvanları tamamen çiniyle kaplıdır. Bu nedenle Evliya Çelebi, camiye "Yeşil Camii" adının verilmesini, minareleri ve kubbelerinin yeşil renkli çinilerle örtülmüş olmasına bağlamaktadır (Bkz. **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit**, 2. Cilt, 1. Kitap, Yay. Haz: Yücel DAĞLI, S. Ali KAHRAMAN, YKY., İstanbul, 2008, s. 16)

¹⁵⁷ Çelebi Mehmed'in, Yeşil Külliye içinde kendisi için yaptırmış olduğu türbe, ölümünden 40 gün önce (1421) tamamlanmıştır (YÜCEL, a.g.m., 34). Türbe içinde Çelebi Mehmed'in çini lahdî, oğulları Mahmud, Yusuf ve -1422'de idam edilen- Mustafa ile kızları Selçuk, Hafsa, Ayşe, Sitti Hatunlar ve sütanesi Daye Hatun'un sandukaları bulunmaktadır (CENGİZ, a.g.e., s. 338).

¹⁵⁸ Hacı İvaz Paşa, Tokat'ın Kazabat nahiyesinde doğmuş olup, Tokat âhîlerinden Ahî Bâyezîd'in oğludur. Gelibolulu Mustafa Âli'nin kaydettiğine göre, Tımarlı sipahi olarak Osmanlı ordusunda hizmet etmiş ve Kazabat nahiyesine 1411'de Subaşı olarak atanmıştır. Yıldırım Bâyezîd'in oğulları arasındaki saltanat mücadelesinde Çelebi Mehmed'in maiyetinde bulunmuş ve Bursa muhafızı olmuştur. Karamanoğlu Mehmet Bey'in 1413'de Bursa'ya taarruzu sırasında kaleyi müdafaa etmiş ve bu hizmetine karşılık olarak vezirliğe yükselmiştir. Çelebi Mehmed'in ölümünü, Şehzade Murad'ın Amasya'dan Bursa'ya gelişi arasında geçen 40 gün gizli tutmuştur. Özellikle Veziriâzam İbrahim Paşa ile olan anlaşmazlığı ve bazı siyasi entrikalar yüzünden azledilmiş ve gözlerine mil çektirilmiştir. Son yıllarını Bursa'da geçiren Hacı İvaz Paşa 1428'de Veba salgını esnasında vefat etmiş ve cenazesi Pınarbaşı'nda Kuzguncuk taraflarındaki mezarlığa defnedilmiştir. İyi bir asker ve değerli bir mimar olan Hacı İvaz Paşa, Mimari alandaki bilgisini inşa ettiği Yeşil Külliye ile ispat etmiştir. Diğer mimarî eserleri arasında Kazabad'da medrese, Tuzpazarı'nda İmâdiye (Kazzâziye) medresesi, İnegöl'de mektep, Bursa Pirinç hanı karşısındaki Cami ile Bursa ve İnegöl arasında birçok han ve çeşmeler sayılmaktadır. (Bkz. Abdulkadir ÖZCAN, "Hacı İvaz Paşa (831-1428)", **DİA**, C.XIV., İstanbul, 1996, ss. 485- 486).

¹⁵⁹ CENGİZ, a.g.e., s. 320.

Külliye, Timur yenilgisi sonrası sarsılan Osmanlı'nın yeniden dirilişinin göstergesi olarak, Bursa ile özdeşleşen görkemli bir eserdir. Yeşil Külliye'nin diğerlerinden farkı, içinde barındırdığı yapıların serbest olarak yerleştirilmiş olması ve tüm yapıların günümüze kadar ulaşmasıdır. Külliye'nin bir parçası olan medrese, Canlı Deresi'nin üstünde, Babacan Köprüsü'nün yanında inşa edilmiştir. Çinileriyle ün yapmış olan türbe, külliye'nin ortasında olup sekizgen bir yapıda inşa edilmiştir. Türbenin doğusunda da imaret yer almaktadır. İncelemiş olduğumuz sicilde Sultan veya Sultan Mehmed olarak geçen bu kesime günümüzde "Yeşil" denmektedir¹⁶⁰.

Üzerinde çalıştığımız sicilde, Sultan Mehmed İmâret-i vakfına ait bir kayıt mevcut olup, Safer 1001 tarihli bu kayıta; Demirciler çarşısında bulunan –imâret vakfına ait– dükkanın Ahmed bin el-Hac Mustafa'ya aylık 26 akçe ile kiraya verildiği belirtilmektedir¹⁶¹.

I.I.VI.I.VI. Muradiye Külliyesi

Muradiye Külliyesi, Sultan II.Murad tarafından 1425-1426 yılları arasında yaptırılmış ve içinde bulunduğu semte ismini vermiştir. Cami, medrese, imaret, hamam ve 12 türbeden¹⁶² oluşan külliye, Bursa'da Osmanlı sultanları tarafından yaptırılan son külliye'dir. Bursa'nın en geniş külliyesi olma özelliğini taşıyan külliye, daha sonraki dönemlerde şehzadelerin de buraya defnedilmesiyle türbelerle dolmuştur. 100 yılı aşkın bir dönem içinde - şehzade türbelerinin eklenmesiyle- tamamlanan Külliye'nin ilk yapısı 1426-28

¹⁶⁰ ERGENÇ, XVI. YY. Sonlarında Bursa, s. 71.

¹⁶¹ BŞS, B-7, 41Ac.

¹⁶² Muradiye Külliyesi içinde, II.Murad Camii'nin kuzeyindeki birbirine çok yakın mesafelerde bulunan 12 türbe, Fatih Sultan Mehmed'den itibaren 100 yıla yakın bir dönem içinde peyderpey yaptırılmıştır. Külliye bahçesinde; Fatih Sultan Mehmed'in annesi Hüma Hatun (Hatuniye), ebesi Gülbahar Hatun (Ebe Hatun) ve -eşlerinden biri olan- Gülşah Hatun Türbeleri, II.Murad'ın oğlu Şehzade Alaaddin Türbesi, Şehzade Ahmet Türbesi, Cem Sultan Türbesi, Kanuni Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa Türbesi, Sultan II.Bâyezîd'in eşleri Şirin Hatun ile Gülruh Hatun Türbeleri, II.Bâyezîd'in oğlu Şehzade Mahmud Türbesi, II.Bâyezîd'in gelini Mükrime Hatun Türbesi ile saraya mensup kimselerin (câriyelerin) gömülü olduğu Saraylılar Türbesi bulunmaktadır (CENGİZ, a.g.e., s. 349).

yıllarında inşa edilen camidir. Caminin doğusunda imaret ve hemen yakınında medrese yer almaktadır¹⁶³.

I.I.VI.II. Medreseler

Osmanlıda ilk medreseler, sultanlar tarafından kurulmuş ve özellikle Bursa ve Edirne gibi başkentlik eden büyük şehirler bu medreseler ile donatılmaya başlamış, İstanbul'un fethinden sonra da bu faaliyetler en üst düzeyine ulaşmıştı. İlk medrese, -Orhan gazi tarafından inşa ettirilen- İznik'teki Orhangazi Medresesinin olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca kendisinin Tophane'de yaptırdığı, ancak günümüze ulaşmayan Manastır Medresesi de, ilk medreselerdendir.

Medreseler, Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulan Sahn-ı Semân ile birlikte derecelendirmeye tabi tutulmuş ve müderrislerin aldığı yevmiyeye göre 20 akçeden başlayan ve 5'er akçe artarak 25'li, 30'lu, 35'li, 40'lı, 45'li, 50'li, 60'lı ve üstü medreseler olmak üzere derecelere ayrılmıştır¹⁶⁴. Ancak, XVI. yy'ın ortalarında Kanuni tarafından inşa ettirilen Süleymaniye Medreseleri ile birlikte Osmanlı medreselerine yeni mertebeler ilave edilmiştir¹⁶⁵.

Bursa'da inşa edilen medreselerden çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Mefail Hızlı'nın; "Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri" adlı kitabına göre Bursa'da 50 medresenin varlığı belirlenmiştir. Ancak günümüzde 10 medrese yapısı ayakta kalabilmiştir. İncelemiş olduğumuz B-7 numaralı sicilde ise 4 medreseye ait bilgiye rastlanılmıştır.

¹⁶³ CENGİZ, a.g.e., s. 344

¹⁶⁴ Fatih Kanunnamelerine medreseler şu şekilde mertebelere ayrılmıştır: 1. Haşiye-i Tecrîd (Yirmili), 2. Miftah (Otuzlu), 3. Telvih (Kırıklı), 4. Haric, 5. Dahil, 6. Sahn-ı Semân, 7. Altmış ve üstü medreseler.

¹⁶⁵ Süleymaniye medreselerinin kurulmasından sonraki mertebeler ise şu şekilde oluşturulmuştur: 1. Haşiye-i Tecrîd (Yirmili), 2. Miftah (Otuzlu), 3. Telvih (Kırıklı), 4. Hâric, 5. Dâhil, 6. Sahn-ı Semân, 7. Süleymaniye (4 mederse), 8. Altmışlı, 9. Sülemâniye Dârü'l-Hadisi. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Cahid BALTACI, XV- XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, C. I, Ulus Yay., 2. Bas., İstanbul, 2005, ss. 74- 75.

I.I.VI.II.I. Bâyezid Paşa Medresesi

Çelebi Mehmet külliyesinin doğusunda yer almaktadır. Çelebi Mehmed ve II.Murad döneminin vezirlerinden Bâyezid Paşa tarafından yaptırılmıştır. Medresenin hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Âşıkpaşazâde'nin "Bursa'da bir medrese yaptı" ifadesine karşılık Memduh Turgut, "Sazlıdere'de öldürüldü ve namına medrese yaptırıldı" demektedir¹⁶⁶.

Bâyezîd Paşa Medresesi, incelemiş olduğumuz sicilde 24 Zilhicce 1000 tarihli müderris tayini ile ilgili bir kayıta yer almaktadır. Söz konusu kayıt; Mevlânâ Sinan Efendi'ye hitaben yazılan mektup sureti olup, yevmi kırk akçe ile adı geçen medresede müderrislik görevi için berât verildiği ifade edilmiştir¹⁶⁷. Ayrıca medresenin "*yevmî kırk akçe*" kaydından hareketle 40'lı dereceye sahip bir medrese olduğu anlaşılmaktadır.

I.I.VI.II.II. Molla Hüsrev Medresesi

Bursa'da Zeynîler'de on hücreli ve kubbeli olarak inşa edilmiştir. Daha sonradan yıkılması sebebiyle ahşaptan tekrardan yapılmıştır. Ahşaptan yapılan bu medresenin de 1333/1914-15 tarihine kadar ayakta idi. Fakat daha sonradan yıkılmıştır. Molla Hüsrev'in İstanbul'daki mescidine ait vakfın tarihi 870/1562-63'dür. Bu vakfiyede medrese vazifelilerinin zikredilmiş olmasından yola çıkarak, medresenin de bu veya buna yakın bir tarihte tesis edilmiş olabileceği düşünülse de, Molla Hüsrev'in 877/1572-73 tarihinde Bursa'ya geldiği ve bundan sonra medresesini inşa ederek tedrise başladığı hesaba katılırsa, vakfiyenin medrese yapılmadan önce tanzim edildiği sonucuna varılmaktadır. Molla Hüsrev, mescid ve medrese için birçok akar

¹⁶⁶ BALTACI, a.g.e.,C. I, ss. 264- 265

¹⁶⁷ BŞS, B-7, 100Bb.

bırakmıştı. 1566 yılında ayakta olan medresenin 20 talebesi bulunmaktaydı¹⁶⁸.

Üzerinde çalıştığımız sicilde Molla Hüsrev medresesiyle ilgili bir kayıt tespit edilmiş olup, söz konusu kayıttan; Molla Hüsrev Medresesinde yevmî otuz akçe ile müderris olan Mevlânâ Ömer'in görev süresinin bitiminin yaklaştığı ve Bâyezid Paşa medresesine tayinini istemesi üzerine yevmî kırk akçe ile müderrislik görevi için berât verildiği anlaşılmaktadır¹⁶⁹. Adı geçen medresenin "*yevmî kırk akçe*" kaydından hareketle 40'lı dereceye sahip bir medrese olduğu düşünülmektedir.

I.I.VI.II.III. Fenârîzâde Medresesi

Molla Şemseddin Fenârî tarafından yaptırılan medrese, Molla Fenârî Camii sokağının, üst sokağında avlu kapısının karşısında yer almaktadır. Aynı adla anılan mahallede yer almaktaydı. Bugün bir duvarının parçasından başka bir şey kalmamıştır. Molla Fenârî son olarak 770/1368-69 yılında Manastır Medresesi'ne müderris tayin edilmiş ve burada vefat etmiştir. Medreseyi de buna yakın tarihlerde tesis etmiş olmalıdır¹⁷⁰.

Fenârîzâde Medresesi, incelemiş olduğumuz sicilde 24 Zilhicce 1000 tarihli müderris tayini ile ilgili bir kayıta yer almaktadır. Söz konusu kayıt; Mevlânâ Abdülkerim Efendi'ye hitaben yazılan mektup sureti olup, yevmi yirmi beş akçe ile adı geçen medresede müderrislik görevi için berât verildiği ifade edilmiştir¹⁷¹. Kayıta geçen "*yevmî yirmi beş akçe*" ile de 25'li dereceye sahip bir medrese olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁶⁸ BŞS, B-7, 71; Cahid BALTACI, XV- XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, C. II, Ulus Yay., 2. Bas., İstanbul, 2005, ss. 571- 572.

¹⁶⁹ BŞS, B-7, 70Ba.

¹⁷⁰ BALTACI, a.g.e., C. II, ss. 853- 854

¹⁷¹ BŞS, B-7, 99Ac.

I.I.VI.II.IV. Çelebi Mehmed Medresesi

Bânisi Çelebi Sultan Mehmed'tir. Çelebi Mehmed'in Bursa'da Yeşil Camii denilen bir cami, Sultan Medresesi adı verilen bir medresesi, imareti ve mektebi vardır. Çelebi Mehmed Medresesi, aynı zamanda Sultaniye Medresesi olarak da anılmaktadır. Çelebi Mehmed, 820/1417-18 tarihinde Bursa'da cami ve imaret, bir sene sonra 821/1418-19'da medrese inşa ettirdi. Bugün hala caminin yanında ayakta duran medrese, biri büyük 13 hücreden meydana gelmektedir¹⁷².

Sicilde, Çelebi Mehmed han medresesi ile ilgili -isminin geçtiği- tek bir kayda rastlanılmış olup, ancak yazıların silik olmasından dolayı net bir bilgi elde edilememiştir¹⁷³.

I.I.VI.III. Hanlar ve Çarşılar

Çalışmamızın giriş bölümünde, şehrin fethinden sonra Orhan Gazi tarafından kalenin altındaki düzlükte bir külliye yaptırıldığını ve cami, imaret, hamam ve kervansaraydan oluşan bu külliye ile birlikte söz konusu bölgenin kısa bir zamanda şehrin merkezi durumuna geldiğini ifade etmiştik. Günümüzde de şehrin en canlı ticaret kesimi olan bu bölgede, incelemiş olduğumuz dönemde de birçok han, çarşı ve pazar bulunmaktaydı¹⁷⁴.

Hanlar, şehre gelen yabancıların konakladıkları bir misafirhane niteliğinde olmalarıyla birlikte malların depolandığı mahzenler ve dükkânlardan oluşmaktaydı. Hanlar, aynı zamanda birer pazar yeri ve birer çarşıydı. Nitekim bazı hanlar çeşitli ticaret ve üretim dallarının adıyla

¹⁷² BALTACI, a.g.e., C. II, ss. 770- 771

¹⁷³ BŞS, B-7, 62Ab.

¹⁷⁴ ERGENÇ, XVI. YY. Sonlarında Bursa, s. 28- 29.

anılmıştır. İncelemiş olduğumuz sicilde geçen Tahıl Pazarı ve Yoğurt Hanı bu duruma örnek olarak gösterilebilir¹⁷⁵.

İncelemiş olduğumuz dönemde Bursa şehrinde çok sayıda hanın bulunduğu bilinmekle birlikte, üzerinde çalıştığımız sicilden bu hanlar hakkında detaylı bilgi edinememekteyiz. Gerek satış kayıtlarından gerekse keşif hüccetlerinden sadece isimlerini öğrenebilmekteyiz. Bunlar; Han-ı Cedid¹⁷⁶, Bezirhan¹⁷⁷, Sultanhan'ı¹⁷⁸, Mahmud Paşa Han'ı¹⁷⁹ ve Yoğurt Han'ıdır¹⁸⁰.

Çarşılar, ticaretin yapıldığı, iki tarafında dükkânların sıralandığı bir veya birkaç sokaktan oluşmaktadır. Çarşılar, bir yerleşme yerinde kendiliğinden ortaya çıkabildikleri gibi bir vakfa gelir sağlamak amacıyla cami ve benzeri vakıf eserlerinin yakınlarına da kurulabilmekteydiler¹⁸¹.

Doğu dünyasında ve özellikle İslam şehirlerinde, dokuma ürünlerinin satışı için yapılmış ancak sonraları kıymetli mallar ile antika ürünlerin alım ve satımına tahsis edilmiş olan kapalı çarşılar *Bedesten* adı verilmiştir¹⁸².

¹⁷⁵ BŞS, B-7, 60Aa'nolu ve Rebiülevvel 1001 tarihli keşif hüccetinde, Yoğurt Hanı ve Tahıl Pazar'ında bulunan bazı dükkânların harabe olduğu ifade edilmiş ve tamirine harcanacak olan tutarın belirlenmesi için keşif talebinde bulunulmuştur.

¹⁷⁶ BŞS, B-7, 58Aa. Söz konusu kayıta Bursa'nın Han-ı Cedid sakinlerinden Ali bin el-Hac Seferşah, Kuruçeşme mahallesinde sakin iken vefat eden Ehram veled Hames adlı Yahudinin zımmetinde on bin dokuz yüz akçe alacağı bulunduğunu ve söz konusu meblağı vasi tayin edilen Nasi veled Meses adlı Yahudiden teslim aldığı ve herhangi bir alacağının kalmadığını mahkeme huzurunda beyan etmiştir.

¹⁷⁷ BŞS, B-7, 4Bc. 8 Rebiülevvel 1000 tarihli kayıta, Tekeoğlu adıyla bilinen Süleyman Çavuş, Bursa hanlarından Bezirhan'ında gece on bir bin akçe çalındığını ve hâla mahbus olan Abdullah'dan talep ettiğini beyan etmiştir.

¹⁷⁸ BŞS, B-7, 96Ab. 9 Safer 1001 tarihli ferman suretinde, Dersa'adete arz gönderen Mehmed isimli şahsın, Tokat sakinlerinden olup Bursa Sultanhanı'nda vefat eden Hüseyin bin Serkora'nın çocukların vasisi olduğu ve aynı zamanda adı geçen müteveffanın karısı Ayşe hatunun da vekili olduğu belirtilmiştir. Vefat eden Hüseyin'in metrukatına beytülmal emini tarafından el konulduğu bildirilmiş ve söz konusu metrukatın vekaleti hasebiyle Mehmed'e geri verilmesi emredilmiştir.

¹⁷⁹ BŞS, B-7, 62Ba. Mahmut Paşa Hanı yakınında bulunan bir dükkânın ayda otuz akçeye kiraya verildiğine dair kayıta hanın adı geçmektedir.

¹⁸⁰ BŞS, B-7, 60Aa.

¹⁸¹ Semavi EYİCE, "Bedesten", *DİA*, C.5, İstanbul 1992, s. 303.

¹⁸² Osman Nuri ERGİN, "Bedesten", *İA.*, C.II, İstanbul, 1970, s. 440

Nitekim Bursa'nın ilk bedesteni Emir Han'ı olup *Hân-ı Bezzâziye* diye anılmaktadır.

Şehrin ticaret merkezi olan Bedestenden başlayan ve diğer esnaf çarşılarını kapsayan büyük çarşı, Osmanlı şehrinde *Uzunçarşı* diye adlandırılmıştır. Nitekim Bursa'da da bedestenden başlayan ve doğuya At Pazarı'na doğru, batıya Kapan Hanı'na ve oradan Tahte'l-kâl'a'ya doğru uzanan çarşının adı *Uzunçarşı*'dir. Şehrin en işlek ve kalabalık alışveriş merkezi olan Uzunçarşı, her türden esnafın bulunduğu bir yer idi¹⁸³. Nitekim incelemiş olduğumuz sicilde attar, kasap, berber, debbağ, bozacı, ekmekçi, eskici, hamamcı gibi esnaf türleri tespit edilmiştir.

Uzunçarşı'nın çevresinde her biri kendi adlarıyla anılan esnaf çarşıları bulunmaktaydı. Söz konusu çarşılardan incelemiş olduğumuz sicile yansıyanları Uzunçarşı¹⁸⁴, Haffâflar¹⁸⁵, Gelincik¹⁸⁶ ve Kökçüler¹⁸⁷ çarşılarıdır.

I.II. BURSA'NIN İDARÎ YAPISI

Osmanlı Devleti'nde merkez teşkilatı dışında kalan bölgelere ümerâ ve ulemâ olmak üzere başlıca iki yönetici gönderilmiştir. Bunlardan umerâ (ehl-i örf) sınıfından olup yürütme kuvvetini temsil eden Beylerbeyi, Sancakbeyi, Subaşı, Kethüda, Mütesellim, Yasakçıbaşı, Âyan ve Voyvoda gibi

¹⁸³ ERGENÇ, XVI. YY. Sonlarında Bursa, s. 37.

¹⁸⁴ BŞS, B-7, 48Bd. Manastır Mahallesi'nde sakin olan Ahmed Çelebi bin Mehmed, Zindankapısı Mahallesi'nde sakin olan Mustafa bin Zekeriya'dan on sekiz bin akçe alacağı olduğunu belirtmiştir. Mustafa borcu olduğunu kabul etmiş ve yirmi güne kadar ödememesi halinde Uzunçarşı'da bulunan dükkanının kendisinden alınmasını taahhüt etmiştir.

¹⁸⁵ BŞS, B-7, 53Bb. Evâyil-i Rebiülâhîr 1001 tarihli kayıтта Umur Bey Mahallesi sakinlerinden el-Hac Ali isimli şahıs, mahkeme huzurunda, Haffaflar Çarşısı'nda bulunan dükkanını Bayram adlı kişiye kiraya verdiğini, ancak Bayram'ın birçok kişiye borcu olması nedeniyle dükkanı kilitleyip dört aydır kapalı tuttuğunu belirtmiş, dükkanın durumunun yerinde görülmesi için keşif yapılmasını talep ederek dükkanın boşaltılarak kendisine iadesini mahkeme huzurunda istemiştir.

¹⁸⁶ BŞS, B-7, 54Bc. El-Hac İvaz Paşa evkafî nâzırı Ataullah Efendi bin el-Hac İvaz ve müteveli Mehmed bin Hızır, Gelincik çarşısında bulunan dükkanın el-Hac Hayrettin bin Mustafa'ya üç yıllığına kiraya verildiğini mahkeme huzurunda beyan etmiştir.

¹⁸⁷ BŞS, B-7, 58Af. Kökçüler çarşısında sakin olan Ali bin el-Hac Hasan mahkeme huzurunda Nasi veled Meses adlı Yahudi'de dört bin beş yüz akçe alacağını bulunduğunu ifade etmiş ve söz konusu meblağı tam olarak teslim aldığını ve hiçbir alacağını kalmadığını beyan etmiştir.

görevlilerdir. Ulemâ sınıfından olup yargı kuvvetini (ehl-i şer) temsil edenler ise Kadı başta olmak üzere müftü, nâib, müderris, imam, hatip ve vâiz olarak sıralanabilir. Yürütme kuvvetini temsil eden bey, kadı'nın hükmü olmadan kimseyi cezalandıramadığı gibi, kadı da bey'in kuvvetine dayanmadan hükmünü uygulayamazdı. Taşra yönetimindeki bu kuvvetler ayrımı, âdil yönetimin temeli sayılmıştır¹⁸⁸. Bu bölümde Bursa şehrinin bağlı olduğu Hüdâvendigâr sancağının ehl-i örf ve ehl-i şer' görevlileri üzerinde durulacaktır.

I.II.I. Ehl-i Örf

I.II.I.I. Sancakbeyi

Osmanlı taşra teşkilatı eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köy olarak idarî birimlere bölünmüş ve bu birimlere birer devlet temsilcisi görevlendirilmiştir. Sancakların en yüksek idarecisi sancak beyi olup, savaş sırasında sancağı altında olan Tımarlı sipahilerle bağlı olduğu beylerbeyine tâbi olarak savaşa iştirak etme, idaresi altındaki sancakta asayiş ve emniyeti sağlayarak suçluları cezalandırma, kalpazanlıkla mücadele etme, özel yetkilerle gelen görevlilere yardımcı olma gibi görevleri bulunmaktaydı¹⁸⁹.

Bursa Sancak beyi ile ilgili kayıtlara sicilde rastlamak mümkün olmakla birlikte, 9 Cemâziyelevvel 1001 tarihli tek bir kayıta " *sâbıkan Basra Beğlerbeğisi olup bi'l-fi'il Burusa Sancağı beği olan Ahmed hâlâ Dersa'âdetime arz gönderüp ...*"¹⁹⁰ şeklinde geçen cümleden, Sancakbeyinin Ahmed isminde olduğu tespit edilmiştir. Sicilde genel olarak merkezden gönderilen mektuplarda unvanları zikredilmiş olup, kimlikleri, faaliyetleri ve gelirleri hakkında tatmin edici bilgiler bulunamamıştır. Ayrıca geniş yetki alanlarına rağmen sicile yansıyan pek fazla bilgi bulunamamıştır. Ancak 7

¹⁸⁸ ERGENÇ, XVI. YY. Sonlarında Bursa, s. 127.

¹⁸⁹ Yusuf HALAÇOĞLU, XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 74

¹⁹⁰ BŞS, B-7, 92Bb.

Şevvâl 999 tarihli ferman suretinde geçen "... ve haracların edâ eylemeğin zarâr eyleyen re'âyâ ra'iyet sâhiblerine yoldurup defter mûcibince bi't-tamâm haracların kullaruma cem' itdiresiz ve bazı yerlerde harac husûsunda kullaruma mu'âvenet ve müzâharet lâzım oldukda kullarum taleb eyledikleri takdîrce sancak beğleri ve yerlerine duran adamları ve alay beğleri ve zü'amâ ve erbâb-ı timar ve gayrılar mu'âvenet ve müzâheret eyleyeler ama bu bahâne ile re'âyâdan akçe almayalar ve aldırmayasız ve harac akçesin ne günde irsâl olunduğunu sahîh üzere yazup arz eyleyesiz ve harac akçesiyle İstanbul'a dâhil olduğunuzda mesârife akçe virmeyüp doğru hazine-i âmireme götürsüz ..." ¹⁹¹ kaydı bize göstermektedir ki, vergilerin toplanmasına yardımcı olmak, fazladan vergi alınmasını engellemek ve reayadan yardıma ihtiyacı olanlara da yardımcı olmaları gerektiği kendilerine bildirilmektedir. Ayrıca "... mefâhiru'l-ümerâ'il-kirâm vilâyet-i mezbûrede olan Sancak beyleri dâme izzuhum ... te'addî ve zulümleri ne ise def'a kâbil olanları def' idüp olmayanları isimleriyle yazup bildüresiz ki ber-vechile haklarından geline ki sâ'irlere ibret ola ... eğer ol vechile re'âyâyâ te'addî ve tecâvüz idenler Sancak beyi dîvânları ve zu'amâ ve sipâh adamlar ise aslâ tevakkuf itmeyüp hükmî habs idüp garaz eyliyesiz ki mu'accelen hükm-i hümâyunum gönderilüp haklarından geline ..." ¹⁹² şeklinde yazılı olan kayıтта, zulmü engellemeleri ve zulüm yapanları cezalandırılmaları emredilmiştir. Ayrıca kayıttan anlaşıldığı kadarıyla, reâyâyâ zulmedenlerin bazen Sancakbeylerinin de olabileceği ve yine onların da cezalarının bir başka Sancakbeyi tarafından verilebileceği anlaşılmaktadır.

I.II.I.II. Subaşı

Sancakbeyinden sonra şehrin yönetiminde özel bir yere sahip Subaşı gelmektedir. Subaşı, Osmanlılardan önceki Türk devletlerinde ordu komutanı ve başkumandan vazifesini ifa ederken, zamanla önemini yitirmiş ve kasaba, kazâ, sancak ve diğer büyük merkezlerde emniyet ve asayişî sağlamakla

¹⁹¹ BŞS, B-7, 104Ba.

¹⁹² BŞS, B-7, 103Ba.

görevlendirilmiştir¹⁹³. Köy ve kasabalarda "il subaşıları", sancaklarda ve diğer büyük merkezlerde görev yapanlara ise "şehir subaşı" denilirdi¹⁹⁴.

Subaşılar, ehl-i örf zümresinden olup kadının hükümlerinin uygulanmasında önemli bir rol oynamaktaydılar. Mahkemenin işleyişi açısından Subaşının vazgeçilmez bir önemi vardır. Suçluların yakalanması ve verilen cezaların infazı en önemli görevleridir. Subaşılar, XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar merkezden atanırken, bu tarihten sonra ise beylerbeyi ve sancakbeyi tarafından atanmaya başlamışlardır¹⁹⁵. Beylerbeyi ve sancakbeyi tarafından, kendi hüküm bölgesinde güvenliği sağlamakla görevlendirilmekteydiler.

İncelemiş olduğumuz sicilde subaşılık görevinde bulunan iki isim tesbit edilmiş olup, ilki 9 Rebiülevvel 1000 tarihli mahkeme kaydında geçen "*Hâlâ mahrûse-i Burusa'da Subaşı olan Ömer Çavuş ...*"¹⁹⁶, ikinci olarak da 6 Cemâziyelâhir 1000 tarihli mahkeme kaydında geçen "*Hâlâ mahrûse-i Burusa'da Subaşı olan Mehmed bin Veli...*"¹⁹⁷dir. Ayrıca subaşı ataması ve değişikliği ile ilgili kayıt tespit edilmiştir. Şöyle ki; "*Oldur ki mahrûse-i Burusa'da vâki' ze'âmet subaşılığı dergâh-ı âlî çavuşlarından Mehmed Çavuş'a tevcîh olunup ...(fi gurre-i Rebiülâhir 1001)*"¹⁹⁸ şeklinde görevlendirme ve "*... binâenaleyh ityân sipâhiyândan iki yüz yirmi dördüncü bölük yevmî on sekiz akçe ulûfeye mutasarrıf olan işbu râfi'-i tevkî'-i refi'ü's-şân mefharü'l-emâsil ve'l-akrân İsa subaşı zîde kadruhû inâyet-i hüsravânem zuhûra getürüp Mahmiye-i Burusa'da vâki' ze'âmet mukâta'asına emîn olup raf' olan Mehmed Çavuş yerine sene elf şevvalinin yirmi üçüncü gününden*

¹⁹³ Subaşının görevi ve Subaşılık müessesesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; M. Zeki PAKALIN, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.III, İstanbul, 1993, ss. 259- 261; İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara, 1988, s. 141; J.Hendrik KRAMERS, "Subaşı", **İA**, C. XI, Eskişehir, 1997, ss. 78- 79.

¹⁹⁴ AKGÜNDÜZ, **a.g.m.**, s. 74.

¹⁹⁵ Mücteba İLGÜREL, "Subaşılık Müessesesi", **Journal of Turkish Studies VII**, İstanbul, 1983, s. 254.

¹⁹⁶ BŞS, B-7, 3Aa.

¹⁹⁷ BŞS, B-7, 13Ac.

¹⁹⁸ BŞS, B-7, 109Ba.

*mutasarrıf olduğu ulûfesiyle ber-vech-i emân emîn nasb idüp bu berât-ı âlişânım verdim ... (8 Şevvâlü'l-mükerrem sene elf."*¹⁹⁹ şeklinde görevli değişikliği ile ilgili kayıt yer almaktadır.

"Zâim" veya "zâimü'l-vakt"da denilen subaşının emri altında asesbaşı, asesler kethüdâsı ile aseslerden müteşekkil bir emniyet kuvveti mevcuttu. Bunlar hep birlikte hem asayiş koruyorlar, hem de hasıl olan "bâd-ı hevâ" resmlerini ve bazı şehir içi mukataa gelirlerini topluyorlardı²⁰⁰. Genellikle serbest olmayan timarlardaki bâd-ı hevâ ve cerîme resimlerinin bir kısmı sancakbeyi ve subaşı, bir kısmı da dirlik sahibine aitti.

I.II.I.III. Alaybeyi

Sancakbeyinden sonra, sancaktaki en büyük askeri amir olan, "Alaybeyi" gelmekteydi. Kendisi, sancaktaki tımarlı sipahilerin en yüksek amiri olup, serbest timarlara sahipti. Alaybeyi, beylerbeyi ve sancakbeyinin arzı üzerine tayin edilir, kadı ve beylerbeyi arzı ile de vazifelerine son verilebilmekteydi. İncelediğimiz sicilde Alaybeyi'ne tek bir yerde rastlanılmış olup, merkezden gönderilmiş olan 7 Şevvâl 999 tarihli ferman suretinde, vergilerin toplanması için merkezden görevlendirilen çavuşa yardımcı olunması emredilmiştir²⁰¹.

I.II.I.IV.Çeribaşı

Alaybeyinden sonra hiyerarşik sırayı "Çeribaşı" takip etmekteydi. Görevlendirildikleri yerde asayiş sağlar, sefer zamanlarında kendi bölgelerindeki tımarlı sipâhilerle cebelileri toplayıp alaybeylerinin yanına getirirler, alaybeyleri de bunları sancakbeyinin kumandası altına götürürdü²⁰².

¹⁹⁹ BŞS, B-7, 100Aa

²⁰⁰ AKDAĞ, a.g.e., ss. 62- 63.

²⁰¹ BŞS, B-7, 104Ba.

²⁰² Alâaddin AKÖZ, Doğan YÖRÜK, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri" TAD, Sy. 14, Konya, 2004, ss. 116- 117

Sicilde Çeribaşı'na tek bir yerde rastlanılmış olup, merkezden gönderilmiş olan Evayil-i Rebiü'l-âhir 1000 tarihli ferman suretinde, vakıf karyeleri gelirinin tasarrufu ile ilgili Subaşı ve Çeribaşlarının dışında hiç kimsenin dahil edilmemesi gerektiği bildirilmiştir²⁰³.

I.II.I.V. Asesler

Sancaklarda bulunan ve ehl-i örf zümresine mensup olan bir diğer görevliler de Aseslerdir. Subaşının yanında geceleri çarşı ve pazarları bekleyen asesler, bu vazifelerine karşılık dükkân sahiplerinden belli bir ücret alırlardı. Genellikle şehirdeki dükkân sahiplerinin güven duydukları kimseler arasından seçilirdi. Geceleri sabaha kadar kendi görev bölgelerindeki çarşıları dolaşıp dükkânları beklemekte olan asesler, herhangi bir hırsızlık olayında şayet suçlu bulunamazsa, çalınan eşyayı tazmin etmek zorunda idiler²⁰⁴. Üzerinde çalıştığımız sicilde, Aseslerle ilgi herhangi bir bilgi veya kayıt bulunamamıştır.

I.II.II. Ehl-i Şer'

I.II.II.I. Kadı

Osmanlı taşra teşkilatında iki temel ögeden biri sancak, diğeri kazâdır. Kazâlarda, adlî işlerin yürütülmesinin yanı sıra beledî ve mülkî işlerin takibini sağlamak için kadılar görevlendirilmiştir²⁰⁵. Osmanlı adliye teşkilatının temel taşı olan kadılar, görevli oldukları yerin hem hâkimi hem belediye başkanı

²⁰³ BSS, B-7, 109Ab.

²⁰⁴ ERGENÇ, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, ss. 71- 72.

²⁰⁵ Osmanlı kadısı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara, 1984, s.83- 144; Ebül'ulâ MARDİN, "Kadı", İA, C. VI, Eskişehir, 1997, ss. 42- 46; İlber ORTAYLI, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Ankara 1994; Tayyib GÖKBİLGİN, "XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü", **IV. Türk Tarih Kongresi (10- 14 Kasım 1948)**, TTK Yay., Ankara, 1952, ss. 433- 444.

hem de halkın her konuda müracaat edebileceği bir sosyal güvenlik makamıydılar²⁰⁶.

Padişah berâtı ile tayin olunan Kadıların görev ve yetkileri oldukça genişti. Asıl görevleri, ahali arasındaki anlaşmazlıkları çözümlenmek olmakla birlikte, sultanın emrettiği her hususta hüküm vermekle yetkili kılındıklarından dolayı idarî, malî, iktisadî, askerî, beledî ve örfî işlerle de uğraşmaktaydılar²⁰⁷.

Kadıların şer'î görevlerinin dışında ayrıca bazı askeri görevleri de olup, başlıca olanları; avâriz hânelerinin tespiti, avâriz vergileri ile kürekçi bedelinin toplanması ve bu vergilerin merkeze veya -gerektiğinde- seferde olan askere ulaştırılması ile askerinin zâhire tedârîki gibi görevlerdir²⁰⁸.

Kadıların sorumluluk alanlarına giren diğer bir görev vakıf ve vakıf yöneticilerini denetlemek idi. Nitekim incelemiş olduğumuz sicilde vakıflarla ilgili çeşitli konular ve özellikle vakıflara bağlı olan müesseselerin bakımı ve tamiri ile ilgili işlemler için kadıdan onay talep edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin; Davud Paşa vakfına bağlı dükkanların ahali ile vakfa mütevellî Abdüllatif bin Abdurrahman mahkemeye başvurarak vakfa ait olan dükkanların yandığını ve tamire muhtaç olduğunu bildirdikten sonra tamirine harcanacak meblağın belirlenmesi için keşif yapılmasını talep etmişlerdir. Mimarbaşı Süleyman bin Veli'nin başında bulunduğu keşif heyeti, her bir dükkân için 1400 akçe, altı adet dükkân için toplam 8400 akçe gerekli olduğunu tespit etmiş ve söz konusu dükkânların tamirine mahkemece (cânib-i şer') izin verilmiştir²⁰⁹.

Kadılar, kaza kadıları ile eyalet ve sancak kadıları olmak üzere dereceleri itibariyle iki guruba ayrılmışlardır. Kazalara "kuzat" denilen kadılar atanırken, eyalet veya sancak merkezlerine "mevlevîyet" unvanlı kadılar tayin

²⁰⁶ AKGÜNDÜZ, a.g.m. s. 16.

²⁰⁷ ERGENÇ, XVI. yy. da Ankara ve Konya, ss. 80- 81; MARDİN, a.g.m. s. 441

²⁰⁸ ERGENÇ, XVI. yy. da Ankara ve Konya, s. 87.

²⁰⁹ BŞS, B-7, 8Ab.

edilmiştir²¹⁰. Nitekim incelemiş olduğumuz sicilde "*Akzâ kuzâtü'l-müslimîn evlâ vülâtü'l-muvahhidîn ma'denü'l-fazl ve'l-yakîn vârisü'l-enbiyâi ve'l-mürselîn hucetü'l-Hakk ale'l-halkı ecma'în el-muhtassu bi-mezîdi inâyetihî meliki'l-mu'în mevlânâ Bursa kadısı zîde fazluhû ...*" şeklinde geçen kayıtlardan Bursa sancağındaki kadı'nın mevlevîyet unvanlı olduğu anlaşılmaktadır.

Bursa şehri, Anadolu eyaletinin Hüdâvendigâr sancağına bağlı olmakla beraber aynı zamanda Bursa merkez kazası adını alarak bir yargı merkezi olma özelliğini göstermektedir.

İncelemiş olduğumuz sicilden anlaşıldığına göre h.1001 yılında Bursa kadısı Remzizâde Efendi'dir²¹¹. Bu isim dışında herhangi bir isme rastlanmamakla birlikte defterin genelinde "*Akzâ kuzâtü'l-müslimîn evlâ vülâtü'l-muvahhidîn ma'denü'l-fazl ve'l-yakîn vârisü'l-enbiyâi ve'l-mürselîn hucetü'l-Hakk ale'l-halkı ecma'în el-muhtassu bi-mezîdi inâyetihî meliki'l-mu'în Burusa kadısı zîde fazluhû*"²¹², yada "*... meliki'l-mu'în el-hâkim-i mahrûsa-i Burusa dâmet fezâiluhû ...*"²¹³ şeklinde hitap edilmiştir.

Kadıların, adlî işlerin yürütülmesi veya davaların görülebilmesi için, kullandıkları herhangi bir binanın varlığı sicilden tespit edilememiştir. Sicilde genel olarak "*meclis-i şer'î şerîfde*", "*meclis-i şer'a gelüp*", "*meclis-i şer'a ihzâr idüp*", "*meclis-i şer'de*" şeklinde ifadeler çokça geçmekte ancak meclislerin nerede toplandıklarına dair herhangi bir bilgi verilmemektedir.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Kadı, bulunduğu şehrin asayiş ve beledî işlerinden sorumlu idi. Bu hususta kendisine Şehir kethüdası, Muhtesip, Mîmârbaşı, Subaşı ve Esnaf kethüdası yardım ederdi. Şehrin düzen ve temizliği, narhların hakkaniyete uygun olması, günlük ve haftalık pazarların

²¹⁰ Feda Şamil ARIK, "Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi", *OTAM*, S. 8, Ankara, 1997, s. 11

²¹¹ BŞS, B-7, 59Bc.

²¹² BŞS, B-7, 95Ab.

²¹³ BŞS, B-7, 97Aa.

düzenli bir şekilde kurulması gibi belediye ve zabıta işleri de kadıların vazifeleri arasında olup, bunları adı geçen görevlilerin yardımı ile yerine getirmekteydi²¹⁴. İncelemiş olduğumuz sicilde söz konusu yardımcılara dair kayıtlar mevcut olup defterdeki bilgiler çerçevesinde kısaca bilgi verilmeye çalışılacaktır.

I.II.II.II. Nâib

Kadıların yargı yetkisi alanında bulunan tüm bölgelere kişi olarak hizmet götürmeleri dönemin ulaşım koşulları göz önüne alındığında mümkün gözükmemektedir. Çünkü her kaza'ya bir Kadı atanmasına rağmen bu görevlilerin yargı sorumluluğunda olan yerleşim birimlerinin sayısı 40'tan 300'e kadar değişebilmektedir. Bu nedenle Kadılar, mahkeme işlerini doğrudan kendisine bağlı veya dolaylı yoldan kendisine karşı sorumlu olan çok sayıda personel ile birlikte yürütmekteydi. Bu görevlilerin başında şüphesiz Nâib gelmekteydi²¹⁵.

Nâiblik, Kadı'nın hizmet ettiği yerde olabildiği gibi bağlı bölgelere gönderme şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Örneğin -daha önce de ifade ettiğimiz gibi- Bursa Mevleviyet üzere Kadısı atanan bir bölgedir ve Bursa'ya bağlı –incelenmekte olan dönem itibariyle- 25 kaza vardır. Bu yerleşim yerlerine Bursa Kadısı olan kişi kendi Nâiblerini atardı. Aynı zamanda Bursa içinde de Kadı'nın Nâibleri vardı. Bunlar daha çok Kadı'nın gösterdiği işleri yapardı²¹⁶. Diğer bir ifadeyle cinayeti, hırsızlık, yol kesme, yangın ve halktan gelen ve keşif gerektiren türlü şikayet davalarına bakardı²¹⁷. Mesela incelemiş olduğumuz sicilde; Tahte'l-kal'a, yakınında bulunan kahvehanede çıkan yangınının keşfi için Sefer²¹⁸; Canbaz Mustafa Vakfına ait olan Kuruçeşme mahallesindeki harabe olan menzilin keşfi için İbrahim bin

²¹⁴ Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi*, YKY, İstanbul, 1995, s. 68.

²¹⁵ AKÖZ, YÖRÜK, *a.g.m.*, s.125

²¹⁶ Nurcan ABACI, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (XVII. Yüzyıl)*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 2001, ss. 59- 60.

²¹⁷ AKÖZ, YÖRÜK, *a.g.m.*, s.125

²¹⁸ BŞS, B-7, 29Ab.

Mustafa²¹⁹; Kükürlü kaplıcasına yakın bir mağaradaki ölüm vakasının keşfi için Mevlana Muhyiddin²²⁰; Bayezid Paşa evkafına ait olan ve Yoğurt Hanında bulunan dükkanın harabe olan kısmının yeniden inşasına harcanacak olan paranın belirlenmesi için Siyami bin Ahmed²²¹den yardım aldığı görülmektedir.

Nâibler yaptıkları işlere göre farklı isimler alırlardı. Bunlardan bazılarının isimleri şöyledir: Bab Nâibi, Ayak Nâibi, Toprak Nâibi²²². Ancak incelemiş olduğumuz sicilde bu tür Nâiblere dair herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

I.II.II.III. Kâtipler

Kâtipler, yazışma ve davaların sicile kaydedilme işini yürütmekteydi. Ender durumlarda mahkeme dışında yerine getirilmesi gereken keşif olayları ile ilgili görevlendirildikleri de görülmektedir. Nâiblerde olduğu gibi bu grubu da çoğunlukla yerel aydınlar oluşturmaktadır. Özellikle şairliği ile bilinen pek çok kişi geçimini mahkemede kâtiplik yaparak sağlamaktadır. Atanmaları konusunda hukukî bir düzenleme olmasa da göreve gelmelerinin patronaj ilişkileri çerçevesinde geliştiğini düşünmenin yanlış olmayacağı inancındayız²²³.

Gerek Nâibler gerekse Kâtipler doğrudan Kadı'ya bağlıdırlar ve değiştirilmeleri mümkündür. Muhzırlar ve Subaşı ise yargı sistemi içinde çalışmalarına rağmen atanmaları, bu görevin sağladığı gelirin padişah hasları arasında olması nedeniyle doğrudan Kadı'nın elinde değildir. Bursa örneğinde her iki görevi de askerlerin yürüttüğü bilinmektedir. Bunlar teorik olarak Kadı'ya bağlı görevlilerdir.

²¹⁹ BŞS, B-7, 40Ba.

²²⁰ BŞS, B-7, 55Af.

²²¹ BŞS, B-7, 60Aa.

²²² Kamil KEPECİOĞLU, **Bursa Kütüğü**, C.I-IV., BEEK, Genel No: 4519-4522, s. 1.; ABACI, **a.g.e.**, s. 60.

²²³ Bu konuda Bkz. Kadir ATLANOY, **Bursa Şairleri**, Asa Kitabevi, Bursa, 1998.

İncelemiş olduğumuz sicilde kâtiplerle ilgili bilgi mevcut olmakla birlikte herhangi bir isim geçmemektedir. Kayıtlarda, Mimarbaşı ile birlikte keşif heyetinde bulunduğu görülmektedir.

I.II.IV. Muhzırlar

Kadı'nın işlerinde yardımcı olan üçüncü görevli Muhzır'dır. Kelimenin sözlük anlamı huzura getirendir²²⁴. Muhzırlar, davalıları mahkemeye getirmekle yükümlüydüler. Ayrıca merkezle ilgili bazı işlerde de kullanılmaktaydı. Kurumun işleyişinden Muhzırbaşı sorumluydu. Muhzırların gelirleri mahkemeye başvuranlardan alınan ihzâriye / muhziriye isimli para tarafından karşılanırdı²²⁵.

Padişah hasları arasında olan ihzariye, bazı durumlarda has yada zeâmet olarak da verilebilmekteydi. Ancak bu görevi fiili olarak üstlenen kişi genellikle merkezden ayrılıp "taşra çıkan" kapıkullarından birisi olmaktaydı. İhzâriye geliri, mukataaya verilmekte, mukataayı alanlar da tekrar iltizama verebilmekteydi²²⁶. Nitekim sicilde "... mahmiye-i mezbûrede vâki' şem'hâne ve ihzâriye mukâta'alarıyla ma'an binâen sipâhilere sâbıkan mültezim olan Ferhad ..." ²²⁷ şeklinde geçen kayıta bu durum görülmektedir.

İncelemiş olduğumuz sicilde muhzırların isimlerine çoğunlukla şuhûdü'l-hâl kısmında rastlanılmakla birlikte, herhangi bir tarih belirtilmeyen – tek– bir kayıta "*mahfeli kazada merhum Âttâr Mahmud Vakfı mütevellisi olan*

²²⁴ Mehmet Zeki PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul, 1993, s. 572.

²²⁵ ERGENÇ, XVI.yy. Sonlarında Bursa, s.166.

²²⁶ Özer ERGENÇ, a.g.e., s. 174. Bu gelirin daha çok Altıbölük halkına tahsis edildiği hakkındaki görüş için Bkz. Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)*, C. II, TTK, Ankara, 1971, s. 80.

²²⁷ BŞS, B-7, 109Aa.

Hasan bin Mehmed nam muhızır mahzarında...."²²⁸ şeklinde geçen kayıтта muhızır tespit edilmiştir.

I.II.II.V. Mimarbaşı / Hassa Mimarı

Osmanlı devletinde saraylar, surlar, camiler ve hayır kurumları gibi resmî binaların inşa ve tamiriyle ve şehirdeki binaların kontrolüyle görevli mimarların amirine "mimarbaşı", resmi unvanına "hassa mimarbaşı" denirdi²²⁹.

Mimarbaşılar; dinî ve tarihî yapıların korunması, surların tamir edilmesi, camilere yakın yerlere ev, ahır, kümes gibi görüntüyü bozacak binaların yapılmasının engellenmesi, inşaat malzemelerinin denetlenmesi ve bunların kara borsaya düşmesinin engellenmesinden sorumlu idiler²³⁰. Bunun yanında, herhangi bir kimsenin mahkemeye yapacağı şikayet üzerine, davaya konu olan yere keşif yapar ve şikayeti haklı görmeleri halinde söz konusu yerin yıktırılmasına karar verebilirlerdi. Örneğin; Bursa'nın Veled-i Hariri mahallesi sakinlerinden Mustafa bin Bayram, komşusu Seyyid Ömer'in evi üzerinde bina ihdas ettiğini ve bu durumdan ötürü zarar gördüğünü beyan etmiş ve mahkemeden söz konusu yere keşif yapılmasını talep etmiştir. Mahkeme tarafından nâib Mevlana İbrahim bin Mustafa ve hassa mimarı Süleyman bin Veli görevlendirilmiştir. Heyetin yaptığı keşifte şikayetçinin haklı olduğu görülmüş ve ihdas edilen binanın yıktırılmasına karar verilmiştir (Gurre-i Cemâziyelâhir 1001)²³¹.

²²⁸ BŞS, B-7, 5Ab. Söz konusu kayıтта, adı geçen vakfın malından beş bin akçe Enkliye nam zımmîyeye borç verildiği ve borcun ödenmesi hususunda Korfenor Veled Kiryani, Kimari Veled İvistoloz nam zımmîlerin kendisine kefil olduğu kayıt altına alınmıştır.

²²⁹ İlhan YERLİKAYA, "Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri", **O.A.**, C.6, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 135; Mimarlık Teşkilatı, Mimar, Mimarbaşı ve Hassa mimarları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin TURAN, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", **AÜDTCFD**, 1963, C.1, S.1, ss. 551-592; İlber ORTAYLI, "Tarihsel Evrimi İçinde Mimarlar (Toplumsal Statüsü ve Teknik Yaratı Olanaklarının Değişimi)", **Mimarlık**, S.3, Ankara, 1963, ss. 56-76, M. Asım YEDİYILDIZ, "Bursa Mimarbaşılığı", **Bursa Araştırmaları Dergisi**, S.3, Bursa, 2003, ss. 20-22

²³⁰ YERLİKAYA, **a.g.m.**, ss.130-144.

²³¹ BŞS, B-7, 74Aa.

Mimarbaşlıların maiyetinde kethüda ve çavuş denen memurlar çalışırdı. Bu görevliler eski binaları ve yeni yapılacak olan binaların inşaatlarını kontrol etmek amacıyla şehirlerde dolaşırlardı. Yıkılma tehlikesi taşıyan evler veya kanunlara aykırı olan inşaatlar görürlerse bunları yıktırıp sahiplerine ceza veya yaptırım uygularlardı²³².

Devlete ait resmî inşaat ve tamirat işleri ile başta selâtin vakıfları olmak üzere tüm vakıflardaki tamir ve inşa işlerinde hassa mimarları tarafından yürütülmekteydi. Ayrıca vakıflarda suistimallerin ve usulsüzlüklerin önüne geçmek için vakıf mütevellileri tarafından yaptırılacak her türlü inşaat ve tamiratın hassa mimarlarınca keşif yapılması ve kabul edilmesi gerekmektedir²³³. Nitekim, incelemiş olduğumuz sicilde de buna örnek olabilecek kayıt mevcuttur. Şöyle ki; Bursa'nın Bayezid Paşa evkafına müteveli olan Ahmed bin Mehmed meclisi şer'a gelip, vakfa ait olan Yoğurt hanı ve eski Tahıl pazarında bulunan ile 4 bab dükkan ile İncirlice mahallesinde bulunan medresenin oturmaya müsait olamayacak derecede harabe olduğunu beyan etmiş, imar ve tamirine ne kadar para harcanması gerektiğinin belirlenmesini talep etmiştir. Mahkeme, keşif için nâib Siyami bin Ahmed ve hassa mimarı Süleyman bin Veli'yi görevlendirmiştir. Keşif heyeti, adı geçen yerlerin harabe olduğuna ve oturmaya müsait olmadığına kanaat etmiş ve medresenin tadilatı için 3 bin, hanın tadilatı için 18 bin ve dükkanların tadilatı için 4 bin olmak üzere toplam 25 bin ancak yetebileceğini mahkemeye bildirmiş ve zikrolunan meblağın harcanmasına mahkemece izin verilmiştir (Evâhir-i Rebiülâhir 1001)²³⁴.

²³² Robert MANTRAN, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda İstanbul'da Gündelik Hayat, Eren Yay., İstanbul, 1991, s. 81.

²³³ TURAN, a.g.m., s.553

²³⁴ BŞS, B-7, 60Aa.

I.II.II.VI. Muhtesib

Muhtesib, eski bir kurum olan ihtisab'ın Osmanlı İmparatorluğu devlet organizasyonu içinde aldığı şekli uygulamakla yükümlü görevlinin adıdır. Bu kurum, Osmanlı öncesi devletlerde kişilerin gündelik hayatta sahip oldukları tüm ilişkileri düzenlemeyle görevlendirilmiştir. Bunların arasında sarhoşları cezalandırmak, ahlaksızlıkları önlemek de vardır. Ayrıca vergi toplanması görevi de bulunmaktadır. Nitekim İhtisab rüsumu diye bilinen ve satılan mallardan alınan perakende vergi ile beraber üretim ve hizmet sektöründe çalışıp kurallara aykırı davranan esnaftan alınan cezalar İhtisap Mukataası adı altında iltizama verilmektedir. Bu çerçevede bakıldığında Muhtesib bir vergi memuru olarak çalışmaktadır. Bursa İhtisap mukataası taşıdığı önem nedeniyle padişah hasları arasındadır ve atama yapma hakkı da merkeze aittir²³⁵.

Muhtesib'in temel görevleri olarak niteleyebileceğimiz satılan malların fiyatlarını belirlemek ve üretim ve hizmet sektörünün kurallara uygun çalışmasını sağlamak onun Osmanlı hukukunun uygulanmasındaki rolüne işaret etmektedir. Osmanlı tarihi terminolojisinde "narh tesbiti" olarak geçen malların fiyatlarının belirlenmesinin nasıl olacağı Kanunnâmeler'de açıkça belirtilmiştir²³⁶. Narh verilmesinde Muhtesib'in ilk ilişkiye geçmesi gereken kişi Kadı'dır. Çünkü Kadı, Muhtesib'in amiri konumundadır. İkinci olarak Muhtesib, Narh verilmesi gereken malların üretim sürecini bilirkişilere danışmak durumundadır. Ancak bundan sonra belirlenen fiyatlar geçerlilik kazanabilir. Bu açıdan bakıldığında Muhtesib, ayrıntıları belirlenmiş bazı kuralların uygulanmasını sağlamak amacı ile Kadı gözetiminde onun yargı yükünü azaltan yardımcısı gibi çalışmaktadır²³⁷.

²³⁵ Hikmet Turhan DAĞLIOĞLU, **1558-1589 On Altıncı Asırda Bursa**, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa, 1940, s. 31

²³⁶ ERGENÇ, **XVI. YY. Sonlarında Bursa**, s. 153

²³⁷ ABACI, **a.g.e.**, s. 67

Muhtesib'in, Kadı'nın yargı yükünün azalmasına yardımcı olduğu ikinci konu, kurallara aykırı üretim yapan esnafın cezalandırılmasında kendisini gösterir. Bu tür cezalandırmalarda Muhtesib, Kanunnâmelerde kendisine tanınmış bir hakkı kullanmaktadır. Ancak yanında mahkemeden bir Nâibin bulunması, Muhtesib'in tamamen bağımsız hareket edemediğini göstermektedir. Buna ek olarak Muhtesib'in kullandığı bu cezalandırma sade ona tanınmış bir hak değildir. Sorunlar her zaman Kadı'ya getirilebilirdi. Yapılan araştırmalarda, Subaşının mahalle örgütlenmesini, Muhtesib'in ise esnaf örgütlenmesini yerel düzeyde kontrol ettiği görülmektedir. Doğal olarak bu iki görevli en azından teorik olarak Kadı'nın kontrolünde tabi olarak çalışmaktadırlar²³⁸.

İncelemiş olduğumuz sicilde 27 Cemaziyülâhir 1001 tarihli kayıta muhtesibin ismine rastlanılmış olup söz konusu kayıta; Bursa'da toplanan iltizam gelirlerinin muhafaza edildiği mâl-ı mîrî sandıklarının mahkeme huzurunda açılıp içlerinin boş olduğunun anlaşılması üzerine meclisi şer' de sorgulanan zâ'im Ahmed Çavuş ve muhtesib Ömer Çavuş, toplanan gelirin nerelere harcandığını beyan etmiş ve bu durum kayıta altına alınmıştır²³⁹.

I.II.II.VII. Şuhûdü'l-Hal

Mahkemenin işleyişinde var olan son kurum şuhûdü'l-hal'dir²⁴⁰. Bu heyet, kentin güvenilir kimselerinden oluşan bir gruptur ve mahkemede tutulan kayıtların geçerli olması onların olaya tanıklık etmeleri sonucunda mümkün olabilir. Yargılama sürecine herhangi bir katkıları yoktur. Bu kurumun var oluş nedeninin Kadı'nın verdiği kararların geçerliliğini test etmek olduğu düşünülmektedir. Bunlar sürekli mahkemede görev yapan bir kurum olmaktan çok, değişen kişilerden oluşmaktadır. İncelenen Bursa mahkeme kayıtlarında bu kurumun işleyişinde mahkemeye gelen kişilerin sosyal

²³⁸ ERGENÇ, XVI. YY. Sonlarında Bursa, ss. 153- 156; ABACI, a.g.e., s. 67

²³⁹ BŞS, B-7, 87Aa.

²⁴⁰ Şuhûdü'l-Hâl ve işlevi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya TAŞ, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki ‘Şuhûdü'l-Hâl’ Nasıl Değerlendirilebilir?", Bilig, Sy. 44, Kış / 2008, ss. 25- 44.

statüleri ile doğrudan bir bağlantıları olduğu görülmektedir. Örneğin sosyal tabakalaşmada üst düzeyde yer alanların mahkemede tutulan kayıtlarında şahit olanlarda yine aynı düzeyde yer alan kişilerdir. Buna karşın "sıradan" kişilerin kayıtlarına şahitlik edenler yine "sıradan" kişilerdir. Nitekim incelemiş olduğumuz sicilde, 16 Receb 1000 tarihli Tokat ve Kazâbâd kazalarında bulunan vakfa görevlendirme yapılmasına dair mahkemeye başvuran müderris Atâullah Efendi'ye ait kaydın şuhûdü'l-hal kısmında, -meslektaşı olan- Bâyezid Paşa Medresesi müderrisi olan Osman Efendi'nin ismi geçmektedir²⁴¹.

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi mahkemeler; müslim, gayrimüslim tüm reayaya açıktı. Gayrimüslimler, hem kendi aralarındaki hem de Müslümanlarla olan her türlü davaların halli için şer'i mahkemeye başvurabiliyorlardı. Buna dair sicillerde çokça örnek mevcuttur. Ancak gayrimüslimlerin mahkemeye başvurma oranları yüksek olmasına rağmen davaların Şuhûdü'l-hal kısmında isimlerine aynı oranda rastlanılmamaktadır. Nitekim incelemiş olduğumuz sicilde şuhûdü'l-hal kısmında gayrimüslim isimlerine üç kayıta rastlanılmıştır. İlki Evâsıt-ı Safer 1001 tarihli kayıt olup Rumeli Yenişehir kazası sakinlerinden Dimitri veled Papas ile Dergâh-ı âli çavuşlarından merhum Şeyh Paşa adamlarından İbrahim Abidin bin Abdullah arasında gerçekleşen borç-alacak davasının *şuhûdü'l-hal* kısmında; Ahmed bin Abdullah, Keryar veled Yorgi, Yani veled Estamed, Kosta veled Rasamed, Todori veled Yorgi, Yani veled Yani, Harator veled Dime isimleri geçmekte ve geriye kalanların da *ve gayruhum* şeklinde belirtildiği görülmektedir²⁴².

İkinci kayıt Evâhir-i Rebiülevvel 1001 tarihli olup Bursa Demirkapı mahallesinde sakin olup vefat eden Kıryazi veled Vasil nam zimmînin çocukları Eklöz, İrane ve Akmane ile Siryane binti Kostantin arasında geçen mülk satışına dair mahkeme kaydının şuhûdü'l-hal kısmında Hüseyin Çelebi

²⁴¹ BŞS, B-7, 14Bb.

²⁴² BŞS, B-7, 39Aa.

bin Hızır beg ile Ali beg bin Abdullah isminde iki Müslüman ve Kostofi veled Kostantin, Estores veled Yehur, Harati veled Eposenlos ve Eyoslos veled Karagöz isminde dört gayrimüslim ismi geçmektedir²⁴³.

Üçüncü kayıt ise 5 Cemaziyelâhir 1001 tarihli olup Mekerdiç veled Mircan ile İskender veled Yedek nam ismindeki iki zımmî arasında gerçekleşen borç-alacak konusunda borcun tamamlandığına dair kaydın şuûdü'l-hal kısmında el-Hac Hasan bin el-Hac Mehmed, Mustafa bin Abdullah ile Hedammer veled Selvek ve Burak veled Restun isimleri geçmektedir²⁴⁴.

²⁴³ BŞS, B-7, 51Ab.

²⁴⁴ BŞS, B-7, 80Ac.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL ve EKONOMİK HAYAT

II.I. SOSYAL HAYAT

Osmanlı Devleti oldukça farklı kültürleri bünyesinde barındıran bir toplum yapısına sahipti. Bu farklı kültür yapılarını bir arada tutabilmek için kuruluş dönemlerinden itibaren yargı kurumuna büyük önem verilmiştir. Bu amaçla kaza merkezlerine kadılar atanarak birer şer'î mahkeme oluşturulmuş ve halk arasında meydana gelen sorunların çözülmesine çalışılmıştır. Kadılar mahkemelerde gördükleri davaları Şer'iyye sicillerine kaydetmekteydiler. Aile hukuku ile ilgili olarak boşanmanın yanı sıra evlilik ile ilgili meseleler de mahkeme kayıtlarına geçirilmekteydi. Bu durum, kadı'nın adlî görevlerinin yanında idarî ve beledî görevlerinin de olmasından kaynaklanmaktaydı²⁴⁵.

II.I.I. Aile Hayatı

Aile, genel anlamda bir kadın ve erkeğin evlenmesi sonucunda oluşan en temel toplumsal birime verilen addır. Toplumların siyasî, sosyal, hukukî, ekonomik ve ahlakî yapılarını anlayabilmek için aile yapılarına bakmak gerekmektedir. Nitekim toplumlar, sosyal sistemin çekirdeğini oluşturan aile ile kimlik kazanabilmektedirler.

Aile hukuku, şer'î hukuk içerisinde yer almaktadır. Esasları kanunnamelerde değil, fıkıh kitapları içerisinde bulunmaktadır. Kanunnamelerde aile ile ilgili yer alan hükümler ise tamamen şer'î hukuka bağlıdır. Örfî hukuk alanında büyük yetkileri bulunan padişahlar da şer'î hukuka müdahale ettirilmemişlerdir. Bunun sonucu olarak da padişahlar,

²⁴⁵ Güven DİNÇ, "Şer'iyye Sicillerine göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu", **OTAM**, Sy. 17, Ankara, 2005, s. 2

kendilerini aile hukukuna müdahale etmek ve onun hükümlerini değiştirmekle değil, uygulanmasını sağlamakla görevli saymışlardır²⁴⁶.

Osmanlı Devleti, gayrimüslimler arasındaki evlenme ve boşanmalara hemen hemen hiç karışmadığı gibi, bu gibi konuları tümüyle kendi din adamlarının yetkisine bırakmaktadır. Bu nedenle Şer'iyye sicillerinde gayrimüslimlerin evlenme ve boşanmalarıyla ilgili belgelere pek sık rastlanmamaktadır²⁴⁷. Dolayısıyla üzerinde çalıştığımız sicilde de gayrimüslimlerin evlenme ve boşanmalarıyla ilgili herhangi bir bilgi bulamadığımızdan dolayı değerlendirme yapamamaktayız.

II.I.II. Evlilik / Nikah

Bilindiği gibi ailenin oluşması, bir kadın ile bir erkeğin anlaşarak evlenmeye karar vermesi ve bunun şahitler aracılığıyla kadı huzurunda tescil edilmesi ile olabilmektedir. Evlilik akdini yerine getirmede öncelikli şartlardan biri olan "mihir"dir. Terim olarak evlenecek olan erkeğin nikah nedeniyle evleneceği kadına vermekle yükümlü olduğu para veya mal demek olan mihir'in gerçek ismi "*mihir-i müsemma*" olup, her iki tarafın da kabul etmesiyle belirlenmiş bir ücrettir. Şöyle ki: "*Mahmiye-i Burusa mahallâtından Kazzâzoğlu Mahallesi sâkinelerinden olup kadr ve cüssesi eşedd-i tahammül ile muhtemel olduğu halde bülûğuna ve rüşdüne mukirre ve müte'arrife olan Fâtıma binti Ahmed nâm bikr-i bâliğa ve âkile işbu hâmilü'l-kitâb Es-seyyid Mustafa bin Hüseyin mahzarında ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve itirâf-ı sarîh-i mer'î kılup merkûm Es-seyyid Mustafa'ya dört bin nakd akçe ve altı yüz akçe kıymetli bir bağdâdî kutnı mihir-i mu'accel ve on bin akçe mihir-i mü'eccel ile nefsimi tezvîc etdim didikde mezbûr Mustafa dahi vech-i meşrûh üzere mukirre-i mezbkûreyi tezvîc ve kabûl itdikde ... (fî evâil-i muharremü'l-harâm*

²⁴⁶ M. Akif AYDIN, *İslam ve Osmanlı Aile Hukuku*, MÜİFV Yay., İstanbul, 1985 ss. 65- 66

²⁴⁷ İber ORTAYLI, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, ss. 59- 60; DİNÇ, *a.g.m.*, s. 3

li-sene ihdâ ve elf)²⁴⁸ şeklinde geçen kayıttan, her iki tarafın da mihr miktarı üzerinde mutabık olduğu ve bu şekilde nikah akdinin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca evlenen kadın söz konusu kayıta olduğu gibi ya "bikr-il baliğa" veya "seyyib" yani dul olarak kayda geçirilmekteydi²⁴⁹.

Mihr, İslâmiyet'ten önce kadının satış bedeli idi. Ancak İslâmiyet, bu uygulamaya bazı yeni düzenlemeler ve yasaklamalar getirerek mihrin kadına verilmesini emretmiş, kadının babasına ya da akrabalarına verilmesini yasaklamıştır²⁵⁰.

İslam dininde mihrin sınırları çizilmemiş olup miktar genelde taraflarca belirlenmektedir. Osmanlı toplumunda nikâh bedeli olarak verilen mihr, genellikle nakdî olarak ödenirdi²⁵¹. Ancak bunun yanında para yerine eşya veya ev verilebilmekteydi. Şöyle ki: bir önceki kayıt örneğinde "*altı yüz akçe kıymetli bir bağdadi kutnı mihrî müeccel...*"²⁵² şeklinde geçen cümleden nakit para yerine eşya alındığını ve "*Mahrûsa-i Burusa'da Elvan Bey mahallesinde sâkin fahrü'l-eimme'l-kirâm Ahmed Efendi bin Mustafa nâm kimesne tarafından husûs-ı âtiyü'z-zikrde vekâleti Edhem Çelebi bin Mehmed ve Mustafa Çelebi bin Mahmud nâm kimesneler şehâdetiyle Ahmed Beğ'in zevcesi fahrü'l-muhderrât hâmiletü'l-kitâb Kerime Hatun ibnetü Ali mahzarında ikrâr-ı sahîh-i şer'î kılup müvekkilim mesfûr Ahmed Efendinin hatun-ı müşârun-ileyhâya mihr-i mü'eccelden altı bin akçe ve karz-ı şer'îden iki bin akçe lâzımü'l-edâ ve vâcibü'l-kazâ deyni olup mahalle-i mezbûrede vâki'..... menzilini mezbûr müvekkilimin zimmetinde olan sekiz bin akçe mukâbelesinde zevcesi mezbûreye teslim idüp mezkûr Aişe dahi menzil-i merkûmu kabz ve kabûl eyledi .. (fî evâsıt-ı şehri Rebiülevvel sene ihdâ ve*

²⁴⁸ BŞS, B-7, 29Ad.

²⁴⁹ Halil CİN, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, AÜHF Yay., No: 341, Ankara, 1974.

²⁵⁰ Hamdi DÖNDÜREN, *Delilleriyle Aile İlmihali*, Altınoluk Yay., İstanbul, 1995, s. 221.

²⁵¹ Suraiya FAROQHI, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev., Emine Sonnur ÖZCAN, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006, s. 124.

²⁵² BŞS, B-7, 29Ad.

elf)²⁵³ şeklinde geçen kayıttan da mihr-i mü'eccel borcunun ev verilerek ödendiği anlaşılmaktadır.

II.I.III. Boşanma

Boşanma, sicillerde sıkça görülen bir olaydır. İslam dininde, evliliğin devamına büyük önem verilmekle birlikte geçinmenin imkânsız hale geldiği ve sağlıklı bir aile yapısının giderek bozulduğu durumlarda ayrılma/boşanmanın kaçınılmaz hale gelmesinden ötürü -her iki tarafa maddî manevî yönden eziyet etmeden ve her iki tarafın da haklarını korumak sureti ile- boşanmaya izin verilmiştir.

Osmanlı aile hukukunun temeli olan İslâm hukukuna göre prensip olarak boşama hakkı erkeğe aittir. Erkeğin tek taraflı iradeyle karısından boşandığını yalnızca söz ile bildirmesi dahi yeterli görülmüştür. Durumu mahkemeye kaydettirmesi hukuken şart koşulmamıştır. Fakat mahkeme sicillerinde karşımıza çıkan çok sayıda boşanma belgesi, Osmanlı toplumunda boşanmaların kayda geçirildiğini göstermektedir²⁵⁴.

Muhtelif nedenlerden doğan anlaşmazlıklar sonucunda, üç türlü boşanmanın olduğu bilinmektedir. Birincisi; kocanın, tek taraflı isteğine dayalı beyanıyla yapmış olduğu boşanmadır (talak) ki gerçekleşmesi için bir mahkeme kararına gerek yoktur. İkincisi, kadının alacağı mihr ve iddet nafakasından vazgeçmek suretiyle kocasını boşamaya razı etmesi sonucu gerçekleşen boşanmadır (muhâlaa). Üçüncü tür boşanma ise mihr ve iddet nafakasından vazgeçmek istemeyen kadının belirli sebeplerin varlığı durumunda kadiya başvurarak boşanmak istemesi durumunda gerçekleşmektedir. Hanefî-Osmanlı hukukunda sınırlı olarak görülen bu tür boşanmalara "*tefrîk*" veya "*kazâî boşanma*" denilmektedir. Bu boşanmada

²⁵³ BŞS, B-7, 49Ab.

²⁵⁴ Saadet MAYDAER, "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)", *UÜİFD*, C. 16, S. 1, 2007, ss. 299-320.

diğer ikisinin aksine kocanın ayrılmaya razı olması şart değildir. Kadi'nın kararı boşanmanın gerçekleşmesi için yeterlidir²⁵⁵.

İncelemiş olduğumuz sicilde tamamı Müslümanlara ait olmak üzere toplam 6 adet boşanma kaydı tespit edilmiştir. Bu kayıtlardan üç boşanma talebinin erkek tarafından, bir boşanma talebinin ise kadın tarafından geldiği ve diğer iki kayıta ise her iki tarafın anlaşması ile boşanmanın gerçekleştiği görülmüştür. Bu boşanma kayıtlarının ikisi talak-ı bâin, biri talak-ı selase ve üçü muhâlaadır. Sicilde tespit edilen iki talak-ı bâin'den birinin daha önceden gerçekleşmiş olan boşanmaya ait mihir ödemesinin sicile kaydedilmiş olduğu²⁵⁶ diğerinin ise talak-ı bâin'in gerçekleştiğine dair kayıttır.

II.I.III.I. Talak

Talak, prensip olarak kocanın tek taraflı irade beyanıyla eşinden boşanmasıdır. Bunun gerçekleşmesi için herhangi bir mahkeme kararı gerekli değildir. Kocanın, karısını *tek taraflı ve hür iradesiyle* boşadığını bildirmesi yeterli görülmüştür. Nitekim İslam hukukunda boşanma yetkisi erkeğe verilmiştir. Ancak kadın isterse mahkemeye başvurarak böyle bir hakkı elde edebilir. Evliliğini sona erdiren erkek, hanımının iddet süresi boyunca iaşesini karşılamak zorundadır. Ayrıca varsa ödenmemiş mihr borcunu da vermelidir. İncelemiş olduğumuz sicilde bu duruma uygun olarak tesbit edilen bir kayıt bulunmuştur. Şöyle ki; Üsküdar sakinlerinden Emine binti Ebubekir kocası Süleyman bin Musa'dan mahkeme huzurunda mihr-i müecceleden baki kalan altı yüz akçe hakkı ve kendisinin ve kızı Fâtıma'nın -mahkemeye geldiği güne değin- toplam nafaka tutarı olan beş yüz akçeyi kocasından teslim aldığını ve

²⁵⁵ DİNÇ, a.g.m., s. 7.

²⁵⁶ Örneğin, Kasaba-ı Karahisar-ı Sâhib'den Ömer bin Durali'nin, Bursa'nın Kara Şeyh mahallesinde oturan boşanmış olduğu karısının, mihr-i müeccel alacağından iki bin akçe nakdi alıp mihr-i müeccelinden ve nafaka-i iddetinden ve zevciyete müt'e'allik davadan feragat etmek üzere anlaştığı ve birbirlerinin zımmetinde alacak-verecek durumunun kalmadığı kaydedilmiştir (28 Muharrem 1000). BŞS, B-7, 2Ad.

mehir ve nafakadan kocası zımminde borcu kalmadığını mahkeme huzurunda beyan etmiştir (Evasıt-ı Rebiülelevel 1001)²⁵⁷.

İslam hukukuna göre "talak" olarak adlandırılan ve kocanın tek taraflı beyanıyla gerçekleşen boşanma biçimi evlilik ilişkisini tamamen ortadan kaldırıp kaldırmamasına göre "talak-ı ric'î", "talak-ı bâin" ve "talak-ı selase" olarak üçe ayrılır²⁵⁸. Ric'î talakta koca, hanımının iddet müddeti içinde yeni bir nikâh akdine gerek kalmadan evlilik ilişkisine geri dönebilir²⁵⁹. Bâin talakta ise eşlerin yeniden bir araya gelebilmeleri için tekrar nikâh akdi yapmaları ve kocanın tekrar mehir ödemesi gerekir. Koca bâin talaktan sonra iddet süresi (3-4 ay) boyunca boşadığı hanımının barınma, yiyecek ve içecek gibi ihtiyaçlarını karşılamak ve varsa ödenmemiş mehir borcunu ödemek zorundadır²⁶⁰.

İncelemiş olduğumuz sicilde talak-ı bâin ile evlilik ilişkisinin sona erdirildiğine dair bir kayıt mevcuttur. Şöyle ki; Fâtıma binti Mehmed kocası Sefer bin Hamza'yı dava edip, kocasının kendisini iki defa talak-ı selase ile boşadığını bildirmiş ve mahkeme huzurunda kocası Sefer'e durumunun sorulmasını istemiştir. Kocası cevaben Fâtıma'yı talak-ı bâin ile boşadığını ikrar ve itiraf etmiştir (Evahir-i Safer 1001)²⁶¹.

Kocanın eşini talak-ı selase yani üç talakla boşaması halinde ne ric'î talakta olduğu gibi evlilik ilişkisine geri dönebilir ne de bâin talakta olduğu gibi yeni bir nikâh akdi düzenleyerek geri dönebilir. Kocanın talak-ı selase ile boşadığı karısına geri dönebilmesi için, kadının başka biriyle evlenmesi ve bu evliliğinin boşanma veya kocanın ölümü ile sonlanması gerekmektedir²⁶². Nitekim Kur'an-ı Kerim'de talakın iki defa olduğu, kocanın üçüncü talak ile boşaması halinde karısının başka bir kocaya varmadan kendisine helal

²⁵⁷ BŞS, B-7, 47Ba.

²⁵⁸ PAKALIN, **a.g.e.**, ss. 390.

²⁵⁹ İncelemiş olduğumuz sicilde talak-ı ric'îye dair her hangi bir kayda rastlanılmamıştır.

²⁶⁰ MAYDAER, **a.g.m.**, ss.303.

²⁶¹ BŞS, B-7, 41Ab.

²⁶² CİN, **a.g.e.**, ss.115-154.

olamayacağı ve ancak evlendiği kişinin onu boşaması halinde eski karısıyla evlenebilmesine izin verildiği bildirilmiştir²⁶³. Bu gibi ikinci evliliklerin boşanmak üzere anlaşmalı olarak gerçekleştirildiği ve sicillerdeki bazı kayıtlarda Hülle adı verilen bu gibi anlaşmalı evliliklerin Osmanlı toplumunda da uygulanmış olabileceği şüphesini uyandırmaktadır²⁶⁴.

İncelemiş olduğumuz sicilde talak-ı selase ile ilgili tek bir kayıt örneği bulunmaktadır. Şöyle ki; Bursa'nın Umur Bey mahallesinde sakin Abdullah Çelebi bin Mehmed Çelebi, Çerağ Bey mahallesinde sakin Mustafa bin Ferhad'ı dava edip, amcasının kızı olan Ayşe binti Kasım Halife'yi talak-ı selase ile boşadığı halde tekrar eve girmek istediğini bildirmiş ve mahkeme huzurunda Mustafa'ya sorulmasını talep etmiştir. Mustafa cevaben kendisinin Bursa'da saray-ı mâmur hademesinden olduğunu, akşam vakti evde iken sarayın hademelerinin kapıya gelip içeri girmek istediğini ve dayak yeme korkusuyla onlara eğer içeri girerseniz karım benden üç talakla boş olsun dediğini bildirmiş ve hademelerin bunu dikkate almayıp içeri girdiklerini ve kendisini darp ettiklerini bildirmiş ve ifadesi kayıt altına alınmıştır²⁶⁵. Söz konusu kayıttan mahkemenin hangi hükme vardığı yazılmadığından dolayı evliliğin devam edip etmediği bilinmemektedir.

II.I.III.II. Muhâlaa

İslam hukukunda temelde boşanma hakkı erkeğe verilmiş olmakla birlikte kadınlar da -evlilikleri kendileri için çekilmez hale gelmesi halinde- kocalarından boşanabiliyorlardı. Eşlerin birbirleri ile anlaşarak ayrılması anlamına gelen muhâlaa, kadının, mihr miktarı, iddet nafakası ve mesken masraflarından vazgeçmek şartıyla kocasından ayrılması demektir²⁶⁶.

²⁶³ Bakara Suresi 2/229-230.

²⁶⁴ MAYDAER, **a.g.m.**, ss.305.

²⁶⁵ BŞS, B-7, 26Ba.

²⁶⁶ Abdurrahman KURT, **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)**, U.Ü. Basımevi, Bursa 1998, s. 55.

Nitekim incelediğimiz defterde Rebiülevvel 1001 tarihli kayıta Bursa Aladdin Bey mahallesinden Ebubekir bin el-Hac Süleyman müvekkili Rabia binti Mehmed'in eski kocası Mustafa bin Abdüssamet'in zimmetinde kalan on bin akçe mihiri mahkeme huzurunda kendisinden talep etmiştir. Mustafa eski karısı Rabia ile mihir ve nafakası üzerine muhâlaa etmiş olduğunu ve zimmetinde bir akçe bile hakkının olmadığını beyan etmiş ve Rabia'nın alacağı olmadığı hükme bağlanıp kayıt altına alınmıştır²⁶⁷.

Muhâlaalar mahkemede şahitler huzurunda tescillenir. Bu, her iki taraf açısından da önemlidir. Bu şekilde kadın başkasıyla evlenmek istediğinde eski kocasının engeliyle karşılaşmak istemezdi. Aynı şekilde erkekler de daha sonraları eski eşleri tarafından gelebilecek mihr ve nafaka talebinin önüne geçebilmek için muhâlaayı mahkemece onaylatmak istemiştir. Zira incelemiş olduğumuz sicilde; Evail-i Rebiülevvel 1001 tarihli kayıta Bursa Timurtaş mahallesinden Mehmed bin Ali müvekkili Ünzile binti Mustafa'nın eski kocası Mustafa bin Süleyman'ın zimmetinde kalan beş bin akçe mihiri mahkeme huzurunda kendisinden talep etmiştir. Mustafa eski karısı Ünzile ile mihir, nafaka ve zevciyete müteallik dava üzerine muhâlaa etmiş olduğunu, zimmetinde bir akçe bile hakkının olmadığını beyan etmiş ve bu hususta udûl-i müslimînden Mehmed bin Emrullah ve Mehmed bin İbrahimi şahit göstermiştir. Mahkeme şahitlerin şehâdetini kabul etmiş ve Ünzile'nin alacağı olmadığı hükme bağlanıp kayıt altına alınmıştır²⁶⁸.

Konuyla ilgili dikkat çeken hususlardan birisi de eşinden ayrılmak isteyen bazı kadınların mihr ve iddet nafakasının yanı sıra hidâne ücreti ve çocuğunun nafakasından da vazgeçmeyi kabul etmesidir. Şöyle ki; Gazigâh Mahallesi'nden Halime bint-i Mehmed, kocası İbrahim bin Mehmed huzurunda üç bin akçe mihrinden ve iddet nafakasından feragat etmek üzere

²⁶⁷ BŞS, B-7, 43Bb.

²⁶⁸ BŞS, B-7, 48Ae.

hul' ettiğini mahkeme huzurunda beyan etmiş ve bu durum kayıt altına alınmıştır (Evail-i Şaban 1000)²⁶⁹.

II.I.III.III. Şartlı Talak

Bazı boşanmaların belirli bir şarta veya edinilen bir yemine bağlandığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; Rûşen bin Musa'nın mahkeme huzurunda zevcesi Nergûz hatunu bir daha dövmeyeceğine dair üç talak şart eylediği bundan sonra karısı Nergûz'ü dövmesi halinde üç talakla boş olacağını beyan ettiği kayıt altına alınmıştır²⁷⁰. Ancak şarta veya edinilen yemine riayet edilmemesiyle boşanmanın gerçekleştiği durumlar da olabilmekteydi. Şöyle ki; Zamane binti Abdullah zevci Ramazan bin Selim huzurunda takriri dava edip, kocası Ramazan'ın daha önce kendisini dövmeyeceğine dair şart eylediği, ancak halen kendisini darp eylediğini ve bu nedenle kendisinin mutallaka olduğunu mahkeme huzurunda beyan etmiştir. Kocası Ramazan kendisinin herhangi bir şart eylemediği ve mahkemece temyiz teklif olunduğu kayıt altına alınmıştır²⁷¹.

II.I.IV. Evliliğin Sona Ermesinden Sonraki Koruyucu Unsurlar

Evlilik ilişkisi, taraflardan birinin ölmesi veya erkeğe ve kadına sıkıntı yada mutsuzluk getiren sebeplerden dolayı sona erebilmekteydi. Evliliğin sona ermesiyle parçalanan aile bireylerinin maddi ve manevi bakımdan korunması gereği ortaya çıkmaktaydı. Bu durumda nafaka ve ihtiyaç duyulması halinde vasilik devreye girmektedir.

²⁶⁹ BŞS, B-7, 17Aa.

²⁷⁰ BŞS, B-7, 28Be.

²⁷¹ BŞS, B-7, 27Ba.

II.I.IV.I. Nafaka

Nafaka, kocanın eşi ve çocukları için yüklendiği yiyecek, içecek, giyecek, mesken, hizmetçi ve tedavi masraflarının tümünü kapsamaktaydı. Temeli Kur'an'a²⁷² ve Hadis'e dayanan nafakanın İslam hukukuna göre mükellefiyeti erkeğe aittir. Koca karısının, çocuklarının ve –varsa eğer– mülkiyetindeki köle ve cariyelerinin yiyecek, içecek ve mesken masraflarını temin etmek zorundadır. Bu nedenle evlilikte nafaka borçlusunu olan kocanın zengin veya fakir, iktidarsız yada kocalık görevini yerine getiremeyecek kadar küçük olmasına bakılmaksızın bu yükümlülüğünü yerine getirmesi beklenir²⁷³.

Kocanın eşinden boşanması, evi terk etmesi veya nafaka yükümlülüğünü yerine getirmemesi gibi nedenlerden ötürü karısı kadıya başvurarak hem kendisi hem de çocukları ve hizmetkârları için nafaka talebinde bulunabilmekteydi. Bu gibi davalara şer'îye sicillerinde sıkça –çeşitli şekillerde– rastlanılmaktadır. Nitekim incelemiş olduğumuz sicilde nafakayla ilgili toplam 4 kayıt mevcut olup nafaka talebinde bulunanların Müslüman olduğu tespit edilmiştir²⁷⁴.

İncelemiş olduğumuz sicilde geçen nafaka kayıtlarından 3 tanesinin çocuklar için talep edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu taleplerin ya anne yada bir akraba tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Örneğin Fâtıma bint-i Mirza nam hatun, kızı Emine'nin oğlu olan torunu Hüseyin için takdir edilen nafakayı Hasan'ın vefat etmesi sebebiyle vâsi olan Mustafa bin Mirza'dan talep etmektedir. Toplamda 11 yılda 7920 akçe ödenmesi gerekirken 5940 akçe nafaka ödemesi yapılmıştır. Fâtıma binti Mirza mahkemeye başvurarak torununun vasisi olan Mustafa bin Mirzadan aradaki fark olan 1980 akçeyi

²⁷² Bakara Sûresi 233. ayetinde kocanın, eşinin yiyeceğini ve giyeceğini ve Talak Sûresi'nin 6. ayetinde ise mesken ihtiyacını uygun bir şekilde temin etmesi gerektiği bildirilmiştir.

²⁷³ CİN, a.g.e., ss. 95-96.

²⁷⁴ BŞS, B-7, 31Aa, 43Ae, 48Bc, 78Bc.

talep etmiş ve mahkeme söz konusu meblağın Fâtımaya ödenmesine hüküm etmiştir (Evail-i Muharrem 1001)²⁷⁵.

Nafaka talebinde bulunulan bir başka kayıтта Bursa'nın Sultan Mehmed Han mahallesinde oturan Emine binti Nasuh, Kamer binti Gadeye huzurunda oğlu Hüseyin bin Yusuf'un Kamer tarafından kendisine gösterilmediğini beyan etmiş ve adı geçen Kamer'e sorulmasını talep etmiştir. Kamer cevaben Emine'nin izni ile Hüseyin'i evlatlık aldığını ve mahkemece günlük iki akçe nafaka takdir edildiğini ve bu tutarı çocuğa harcadığını beyan etmiş ve o güne kadar olan üç yıl dört ay ondört günlük toplam 2428 akçe nafakanın Emine Hatun tarafından kendisine ödenmesi şartıyla çocuğu geri vereceğini beyan etmiştir. Mahkeme söz konusu meblağın Emine tarafından Kamer Hatun'a ödenmesine hükmetmiştir (Evâhir-i Safer 1001)²⁷⁶.

Nafaka ile ilgili bir başka kayıтта ise Bursa'nın Umur Bey mahallesinde sakin iken vefat eden Mahmud bin Nazar'ın eşi Mazlume binti Mehmed'in huzurunda, Mahmud'un oğlu Ali'ye vasi olan el-Hac Mehmed bin el-Hac Ali, vefat eden Mahmud'dan oğluna intikal eden menzili -vesâyete vekâleti olması nedeniyle- günlük iki akçeye kiraya verip, söz konusu tutarın da, mahkemece belirlenmiş olan günlük iki akçe nafakaya karşılık olarak harcanacağını taahhüt etmiş ve bu durum kayıt altına alınmıştır²⁷⁷.

II.I.IV.II. Vasi

Herhangi bir sebepten ötürü parçalanmış olan ailelerde ekonomik varlıkları yönünden korunması gerekenlerin başında şüphesiz çocuklar gelmektedir. Ebeveynen birisinin veya her ikisinin vefat etmesiyle ergenlik yaşına gelmemiş çocuklara anne veya babasından miras intikal etmesi

²⁷⁵ BŞS, B-7, 31Aa.

²⁷⁶ BŞS, B-7, 43Ac.

²⁷⁷ BŞS, B-7, 48Bc.

halinde, henüz sorumluluk alamayan bu çocukların, kendilerine intikal eden mal varlığını koruyarak değerlendirebilmeleri için bir koruyucuya ihtiyaçları olur, bu durumda vasilik müessesesi devreye girer.

Osmanlı aile hukukunun da dayanağı İslam hukuku, ergenlik çağına ermemiş çocukların –özellikle– malî konulardaki himaye problemini çözmek için vesayet kurumunu meydana getirmiştir. Vesayet; reşit birisini, haklarını kullanabilme ehliyeti bulunmayan veya ehliyeti eksik olan bir kişiye malî işlerinde hukukî temsilci kılmaktır. Bu görevi üstlenen kişiye "vasi" denilmektedir²⁷⁸. Vesayete muhtaç olan çocuğun baba ve dedesi yoksa onların hayatta iken atadıkları kişiler vasi olur. Ancak hem baba hem de dedenin belirlediği kimse yoksa vasi tayin etme yetkisi kadiya ait olur. Çocuğun buluş çağına ermesi malın kendisine teslimine kâfi olmaz. Malın teslimi için reşit olması gerekir. Çünkü reşit olan kimse, hiçbir kanunî temsilciye ihtiyaç duymadan malında tasarrufta bulunabilir²⁷⁹. Nitekim incelemiş olduğumuz sicilde, baba veya dede tarafından vasi tayini yapıldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamıştır. Ancak "*Burusa Zindan kapısı mahallesinde sakin olup bundan akdem vefat eden Ahmed bin Mehmed nam kimesnenin sağıre ve sulbiye kızı Aişe'ye kibel-i şer'den vasi olan Hoca Ali bin el-Hac Mahmud....*"²⁸⁰ şeklinde geçen kayıttan kadı tarafından vasi tayin edildiği anlaşılmaktadır.

İncelemiş olduğumuz sicil kayıtlarında vesayet ile ilgili 13 kayda rastlanılmıştır. Bu kayıtların beş tanesinin çocuklara intikal eden dükkan veya evin vasi tarafından kiraya verildiğine dair kayıt²⁸¹, diğer iki kaydın dükkan veya ev satışının vasi tarafından yapıldığına dair kayıt olduğu²⁸², diğer üç kaydın çocukların babalarına ait olan alacağın tahsiline dair kayıt²⁸³, diğer iki

²⁷⁸ Hayrettin KARAMAN, *İslam Hukuku*, C.II, Ensar Yay., İstanbul, 1985, s. 42

²⁷⁹ Orhan ÇEKER, *İslam Hukukunda Akidler*, AİH yay., İstanbul, 2006, s. 21-22.

²⁸⁰ BŞS, B-7, 69Ac. Söz konusu kayıttaki vasisi olduğu Aişe'ye babasından intikal eden dükkanın kiraya verildiği ve kira bedelinin teslim alındığı kayıt altına alınmıştır.

²⁸¹ BŞS, B-7, 7Bd, 8Ac, 25Ba, 32Ac ve 69Ac.

²⁸² BŞS, B-7, 16Bd, 21Bc.

²⁸³ BŞS, B-7, 66Ac, 73Bd, 88Bb.

kayıtta vasisi olduğu çocuğun da ölmesi üzerine kızın annesi mahkemeye başvurup malların kendisine teslimini talep ettiğine dair kayıt²⁸⁴, bir kayıta ölen kişinin borçlarının vasisi tarafından ödendiğine dair kayıt²⁸⁵ tespit edilmiştir.

Vasi tayininin kadı tarafından yapılması Müslümanlar için olduğu gibi gayrimüslimler için de olabilmekteydi. Örneğin incelemiş olduğumuz sicilde; İstanbul'da sakin Yahudi taifesinden Yuntaf veled-i Arslan isimindeki çocuğa kadı tarafından vasi tayin edilen Azer veled-i Kemal isimindeki yahudi vekaleti hasebiyle vasisi olduğu çocuğa babasından miras kalan Bursa Gelincik Çarşısında bulunan dükkanın el-Hac Abdi elinde olduğunu bildirmiş ve mahkeme huzurunda dükkanın kendisine teslim edilmesini talep etmiştir. Mahkeme dükkanın vasi olan Kemal'e teslimini hükme bağlamıştır (Evahir-i Muharrem 1001)²⁸⁶.

II.I.V. Etnik Yapı ve Nüfus

Osmanlı toplum yapısına bakıldığında, birçok farklı millet ve etnik kökene mensup toplulukları içinde barındırdığı görülmektedir. Bu toplumsal yapıyı Bursa şehrinde görmek mümkündür. Bursa şehrinde, Türklerin yanında Arap ve Acem gibi milletlerden olan Müslüman nüfus ile Rum, Ermeni, Yahudi gibi farklı millet ve dinden kişilerin bir arada yaşadıkları heterojen bir yapı mevcuttu.

Bilindiği gibi bir ülke İslam Devleti hakimiyetine geçtiği zaman burada bulunan gayrimüslimler ya İslam ülkesini terk edip diledikleri bir yere giderler veya İslam Devleti ile bir anlaşma yaparak -bu anlaşmadaki esaslar dahilinde- eski yurtlarında yaşamaya devam ederlerdi. İslam devleti ile

²⁸⁴ BŞS, B-7, 47Aa, 47Ab.

²⁸⁵ BŞS, B-7, 15Bc.

²⁸⁶ BŞS, B-7, 32Ac.

gayrimüslim teb'a arasında yapılan bu anlaşmaya "zimmet anlaşması", buna taraf olan gayrimüslimlere de "zımmî" denilmektedir.

Yapılan anlaşma ile zımmîler esas itibarıyla İslam hukukunun hükümlerine uymayı ve askerlik yapmama karşılığında cizye denilen bir baş vergisini vermeyi taahhüt etmektedirler. Bunun karşılığında İslam devleti de zımmîlere can ve mal güvenliğini taahhüt etmekte, kendi dinleri üzerine yaşamalarına izin vermektedir. Bir İslam devleti olan Osmanlı'da da ilk dönemde gayrimüslimlerle yapılan zımmet anlaşmalarında bu üç noktanın daima vurgulandığı görülmektedir²⁸⁷.

Osmanlı toplumunda Müslim ve Gayrimüslimler isimlendirmeden dolayı ayrı iki sınıfmış gibi anlaşılrsa da bu durum, şeriatın koyduğu bir sınıflandırma olup toplumdaki gerçek toplumsal ve ekonomik ayrılıkları yansıtmamaktadır. Müslim ve gayrimüslim tüccarlarla zanaatkârlar gerçekte aynı sınıftandırlar ve hepsi aynı haklara sahiptir. Müslim ve gayrimüslim ahali çarısı ve pazarlarda bir arada bulunurdu²⁸⁸.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Şer'î mahkemelerde sadece Müslümanların davaları görülmeyip aynı zamanda gayrimüslimlerinde kendi aralarında vuku bulan davaları da görülmekteydi. Nitekim sicilde bu duruma örnek olabilecek kayıt mevcuttur. Şöyle ki; Bursa'nın Demirkapı mahallesinde sakin olup bundan akdem vefat eden Kıryazi veled Vasil ismindeki Yahudinin çocukları Siryane binti Kostantin huzurunda, adı geçen mahallede bulunan evlerinin babaları hayatta iken Siryani Hatun'a dört bin akçeye sattığını ve meblağı tam olarak teslim aldığını bildirmiş söz konusu ev ile her hangi bir ilişkilerinin kalmadığının mahkeme huzurunda ikrar etmiş ve bu durum kayıt altına alınmıştır (Evahir-i Rebiülevvel 1001)²⁸⁹.

²⁸⁷ M. Akif AYDIN, "Osmanlı'da Hukuk", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, (Ed: Ekmeleddin İhsanoğlu), C.2, ss. 419-420.

²⁸⁸ Osman ÇETİN, "Bursa (Fethi, Etnik Yapısı, Müslim-Gayri Müslim Münasebetlerine Kısa Bir Bakış)", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 270- 276

²⁸⁹ BŞŞ, B-7, 51Ab.

Fetihten sonra aldığı göçlerle nüfusu günden güne artan Bursa'nın, II.Mehmet devrine ait bir sicil kaydına göre 5.000 avarız hanesi (yaklaşık 30.000 kadar nüfus) bulunmaktaydı. Bu sayı 1487'de 6456 haneye (yaklaşık 37.000 kişi) yükselmiştir. XVI. yüzyıl başlarında hemen hemen aynı durumu muhafaza eden şehir, bu yüzyılın ikinci yarısında daha da kalabalıklaştı ve nüfusu 1573 tarihli tahrir göre 60.000'i geçti. XVI.yy'ın başında Bursa'daki gayrimüslimlerin sayısı 400 Hıristiyan, 600 Yahudi iken, bu asrın ikinci yarısında ise 3.000 Hıristiyan, 1500 Yahudi olmak üzere 4.500'e yükselmiştir²⁹⁰.

II.I.V.I. Müslümanlar

Bursa fethedildiği zaman şehrin nüfusu Hıristiyan Rumlardan oluşmaktaydı. Fethin etnik yapıda ortaya çıkardığı en belirgin gelişme, şehre yeni bir unsurun yani Türklerin gelmesi ile yaşandı. Zira Türkler, beraberlerinde İslamiyet'i de getirdiler. Böylece Bursa, Türklerle Rumların, Müslümanlarla Hıristiyanların ve zaman içinde Yahudilerin de birlikte yaşadıkları bir şehir haline geldi²⁹¹. Diğer yandan Moğol istilası nedeniyle göç etmek zorunda kalan âlimlerin, şeyhlerin ve evliyaların Bursa'ya gelmesiyle şehir, Türk Kültür ve Medeniyeti ile birlikte Millî ve İslamî Mefkûrenin de merkezi olmuştur²⁹².

Bursa'daki Müslüman nüfus sadece Türklerden oluşmamaktadır. Tebriz ile Bursa arasında çok sıkı ticarî ve kültürel temasın bulunması, İranlıların Bursa'ya gelerek yerleşmelerine sebep olmuştur. Nitekim Acem mahallesi ile Acemler semti, İranlıların Bursa'ya yerleştiklerine işaret etmektedir. Ayrıca benzer bir durum Araplarda da görülmektedir. XVI.yy'da

²⁹⁰ İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)*, s. 157

²⁹¹ ÇETİN, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472- 1909)*, ss. 20-22

²⁹² Osman TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye (1071- 1328)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 655.

Bursa'da; Araplar, Arap Mehmet, Molla Arap ve Arap Muhittin mahalleleri sakinlerinin ve kurucularının menşeiini göstermektedir²⁹³.

Bursa'da yaşayan Müslümanlar arasında bir grup daha vardır ki bunlar "mühtedi" taifesindedir. Mühtedi kelime anlamı olarak, hidayet bulmuş, İslam dinini kabul etmiş manalarına gelmektedir²⁹⁴. Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllara ait Şer'iyye sicillerindeki kayıtlar, bu dönemde, hür veya köle pek çok kişinin ihtida ettiğini ve bunların Rum, Macar, Arnavut, Çerkez, Rus, Leh, Habeş, Rumen, Hırvat gibi farklı ırklara mensup olduklarını göstermektedir²⁹⁵. Ancak üzerinde çalıştığımız sicilde maalesef herhangi bir ihtida kaydına rastlanmamıştır.

XVI. ve XVII. yüzyıllara ait siciller incelendiğinde, kayıtlarda Müslüman erkek ve kadınların pek çoğunun baba adının "Abdullah" olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu kişilerin büyük çoğunluğu kölelikten gelen, zamanla âzâd edilerek Bursa'ya yerleşen Müslümanlardır. Bunlar, âzâd edildikten sonra İslamî isimleri ile fakat babalarından Abdullah olarak söz edilerek topluma karışmaktaydılar²⁹⁶. Nitekim incelemiş olduğumuz sicilde geçen "*Gürciyyü'l-asl Rıdvan bin Abdullah*"²⁹⁷, "*Ermeniyyü'l-asl Kamer binti Abdullah*"²⁹⁸, "*Macariyyü'l-asl Ruzvisale*"²⁹⁹ gibi isimlerin mühtedi taifesinden olduğu anlaşılmaktadır.

II.I.V.II. Gayrimüslimler

Osmanlılar, fethettikleri bölgelerde takip ettikleri hoşgörülü siyaset sayesinde, fethettikleri yerlerde fazla tepki ile karşılaşmamış, bundan dolayı

²⁹³ ÇETİN, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları* (1472- 1909), ss. 23

²⁹⁴ Şemsettin SÂMÎ, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1996, s. 1436

²⁹⁵ ÇETİN, *Bursa (Fethi, Etnik Yapısı, Müslim-Gayri Müslim Münasebetlerine Kısa Bir Bakış)*, s. 272

²⁹⁶ ÇETİN, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları*, s. 25

²⁹⁷ BŞS, B-7, 3Aa.

²⁹⁸ BŞS, B-7, 14Ab.

²⁹⁹ BŞS, B-7, 69Ba.

bazı yörelerin halkları -kendiliğinden- Osmanlı egemenliği altında yaşamayı tercih etmişlerdir³⁰⁰. Nitekim Bursa'nın teslimi de –daha önce ifade ettiğimiz gibi- bu şekilde olmuştur. Halkın Bizans baskısından kurtulmak istemesi, Rumların Bursa'yı Osman Bey'e teslim etmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde, devletin siyasi sınırları içerisine katılmış olan yerlerde yaşayan bütün öteki din ve mezhepten olan insanlar, Müslümanlar gibi hür teb'a haklarına sahiptiler. "illik olmuş" olan yani Osmanlı padişahının reâyalığını kabul etmiş topluluklar -Müslüman olmasalar da- esir edilemez ve köle olarak kullanılamazlardı. Aynı şekilde mal ve mülk sahibi olma haklarına da sahip olan gayrimüslim reaya, devletin kendi mirî toprakları üzerinde halka tanıdığı tasarruf haklarından da tıpkı Müslümanlar gibi faydalanabilmekteydiler. Ancak, Müslümanların haricinde kalan topluluklardan olan bu kişiler, devlet memuriyetlerine alınmamaktaydı. Sadece askerlik hizmetlerine alınan bir kısım gayrimüslimler, Osmanlı ordusunda sipahilik, topçuluk gibi askerlik hizmetinde bulunmuşlardır³⁰¹.

Evlenme, boşanma ve miras gibi konularda da gayrimüslimlerin işlerine karışılmamış, bunlar tümüyle kendi din adamlarının yetkisine bırakılmıştır. Buna rağmen gayrimüslim halk kassamlara, miras konusunda o kadar çok başvurmuştur ki, bundan patrikhane ve hahamhanelerin toplumlarına ait mirasları hiç de eşitlik üzere paylaştırmadıkları sonucunu çıkarmak mümkündür³⁰².

Bursa Osmanlı Devleti tarafından fethedildiği sırada, gayrimüslim teb'a arasında Yahudiler de –sayıları çok az olmakla beraber- bulunmaktaydı. Orhan Gazi'nin sur dışında bulunan Yahudi mahallesine Pınarbaşı suyundan vakfetmesi bu bilgileri doğrulamaktadır. Altıparmak semtinde Yahudilerin

³⁰⁰ Bilal ERYILMAZ, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul, 1990, s. 25

³⁰¹ AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, ss. 39- 40

³⁰² Yavuz ERCAN, *Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslimler, Kurulustan Tanzimata Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumlar*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001, ss. 203- 210.,

oturduğu altı mahalle olmakla birlikte Kuruçeşme Mahallesi tam bir Yahudi Mahallesi olduğu anlaşılmaktadır³⁰³.

Bursa şehrin eski sakinlerinden olmayan Ermeniler, ilk kez Orhan Bey zamanında Kütahya'dan Bursa'ya getirilmiştir. Ancak II.Mehmet zamanında Bursa'dan yeni başkente zorla nakledilmiş olabileceğinden dolayı XVI.yy.da Bursa'da Ermeni nüfusu nispi olarak azalmıştır³⁰⁴.

II.I.V.III. Köleler

İnsanoğlunun tarihi kadar eski olan kölelik müessesesi, ilk çağlardan yakın zamana kadar birçok uygarlıkta var olmuştur. Kölelik kurumunun ortaya çıktığı uygarlıklarda kölelerin hukukî statüleri hemen hemen aynı olmuştur. Köleler, haklara ve borçlara sahip olmadıkları için hukuk sistemi içinde kişi olarak kabul edilmemişlerdir. Köleler hakkın sahibi değil, konusu olmuşlardır. Mal olarak kabul edilen köleler, açık pazarlarda alınıp satılmış, herhangi bir mal gibi mirasa konu olmuş ve rehin verilebilmişlerdir. Kölelerin miras hakkı olmadığı gibi, hürlerle evlenmeleri de yasaklanmıştır. Efendilerine mutlak itaate mecbur tutulmuş olan köleler, genellikle tarım ve ev işlerinde kullanılmışlardır³⁰⁵.

Köleler hukukî, iktisadî ve sosyal bakımdan hür insanlardan farklı ve aşağı statüde bulunan kişilerdi. Nitekim İslam hukukuna göre de hak ve fiil ehliyetine sahip bir şahsiyet olarak kabul edilmemişlerdir. Bu nedenle Mal olarak kabul edilen köleler alınıp, satılmış, miras yoluyla mirasçılara intikal etmiş, hediye ve mihir olarak verilmişlerdir³⁰⁶.

³⁰³ ÇETİN, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları** (1472-1909), ss. 25-26.

³⁰⁴ Engin ÖZENDES, **Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa**, Yem Yay., İstanbul, 1999, ss. 25- 26.

³⁰⁵ Gül AKYILMAZ, "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", **GÜHFD**, C.9, S.12, Ankara, 2005, ss. 209-235.

³⁰⁶ Gülnihal BOZKURT, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", **AÜHFD**, C.38, S.1-4, Ankara, 1981, ss. 65-103.

Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden itibaren kölelik müessesesi mevcut olmuş ve kölelerin hukukî statüleri İslam hukukuna göre düzenlenmiştir. Özellikle Avrupa kıtasında yapılan fetihler sonucunda ele geçirilen esirlerin bir kısmı Acemioğlanlar Ocağına gönderilirken, bir kısmı da gaziler veya tüccarlar tarafından Anadolu'ya getirilip esir pazarlarında satılmışlardır³⁰⁷. Anlaşılabacağı üzere Osmanlıda köle alım-satımı serbest olup hatta esircilik bir meslek olarak sayılmış ve devlet bu işleri yürütmesi için kethüdalar tayin etmiştir³⁰⁸.

Osmanlı toplumunda hem Müslümanların hem de zimmîlerin gelir seviyelerine göre köle ve cariye satın aldıkları, onları türlü hizmetlerde kullandıkları, istedikleri zaman âzâd ettikleri veya ölümleriyle birlikte köle ve cariyelerinin âzâd olabileceklerini belirttikleri bilinmektedir. Bu durumu sicillerden tespit etmek mümkündür. Nitekim incelemiş olduğumuz sicilde köle ve cariyelere ait bilgi içeren 30 kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtlarda köle ve cariye sahiplerinin tamamının Müslüman olduğu görülmektedir. Kayıtların çoğu âzâdli olduklarının beyanı için mahkemeye yapılan başvuruları ve alım-satım ile ilgili ihtilaftan dolayı mahkemeye intikal eden davaları içermektedir. Ayrıca köle ve cariye ile ilgili söz konusu kayıtlardan, çoğunun Rus ve Macar asıllı olduğu ancak Ermeni, Arap³⁰⁹ ve Hind kökenli kölelerin de olduğu tespit edilmiştir.

İslâmiyet'in kölelik kurumu ile ilgili getirdiği önemli bir yenilik köle âzâdını teşvik etmesi ve âzâd yollarını çoğaltmasıdır. Nitekim Osmanlı hukukuna göre de köle ve cariyelerin çeşitli yollarla hürriyetlerine kavuşabildikleri bilinmektedir. Örneğin; köleler bir karşılık beklenmeden Allah rızası için âzâd edilebilir (gönüllü âzâd), bir sözleşme ile hürriyetini satın

³⁰⁷ Halil SAHİLLİOĞLU, "XV.yy.ın Sonu ile XVI. yy.ın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Rollerini", **ODTÜ Geliştirme Dergisi**, Ankara, 1979, s. 69.

³⁰⁸ Nihat ERGİN, **Osmanlı Devletinde Kölelik**, MÜİF Yay., İstanbul, 1998, s. 113.

³⁰⁹ Arap olarak kaydedilenlerin Afrikalı siyahilerin olması muhtemeldir. Zira ilke olarak Müslüman olan biri asla köleleştirilemezdi. (Suraiya FAROQHI, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, Çev: Gül ÇAĞALI GÜVEN, Özgür TÜRESAY, YKY., İstanbul, 2008, s. 183)

alabilir (mükâtebe)³¹⁰ ve efendinin ölümü halinde kölenin hürriyetine kavuşacağı şartını koşabilir (tedbir) veya efendisinden bir çocuk doğuran cariye (ümm-i veled) efendisi ölünce âzâd olabilirdi. Ayrıca belli dinî kuralların ihlâlinin kefareti olarak köle âzâdı öngörölmüştür³¹¹.

Osmanlı toplumunda köle ve cariyelere kötü muamele yapılmadığı, hatta ailenin bir ferdi gibi muamele edildiği bilinmektedir. Özellikle köleyi âzâd etmek Allah'ın rızasını kazanma noktasında çok önemliydi³¹². Nitekim sicillerde köle ile ilgili kayıtların çoğunluğunu âzâd edilenler oluşturur. İncelemiş olduğumuz sicilde Gurre-i Şaban 1000 tarihli kayıta Yasemin binti Abdullah isimindeki cariye, efendisi olan Ebu Emin Çelebi'nin hayatta iken kendisini âzâd ettiğini ve bu hususta şahitlerinin bulunduğunu mahkeme huzurunda beyan etmiş ve bu durum kayıt altına alınmıştır³¹³.

Kölelerin satılması sırasında dikkat edilen hususlardan biri kölenin ruhî ve bedenî bir sakatlığı olmamasıydı. Sakat ve hasta bir köleyi satmak yasaktı. Satılan köle veya cariyenin mevcut rahatsızlığı iyileşmezse ve tedavi gerekirse bunu efendisi üstlenirdi³¹⁴. Bununla birlikte satın alınan köle herhangi bir hastalık sebebiyle ölürse satın alanın, parasını isteme hakkı vardı. Ancak paranın geri verilmesi bazen mahkeme tarafında reddedilebilmekteydi. Şöyle ki; Bursa'nın el-Hac Bali mahallesinde oturan el-Hac Mehmed bin Mahmud, mahkeme huzurunda Ömer bin el-Hac Sinan'dan beş bin akçe ile satın almış olduğu Keyvan isimindeki kölenin kusurlu olması nedeniyle geri vermek istediğini bildirmiş, Ömer ise köleyi o şekilde sattığını ve el-Hac Muhammed'in köleyi olduğu şekilde kabul ettiğini şahitler

³¹⁰ BŞS, B-7, 53Aa. Rebiülevvel 1001 tarihli söz konusu kayıta, Yenice mahallesinde sakin olan Aynı binti Hasan'ın cariyesi olan Rus asıllı Yasemin binti Abdullah, sahibesine üç bin akçe nakd bedeli ödeyerek hürriyetine kavuşmuştur.

³¹¹ AKYILMAZ, **a.g.m.**, s. 216.

³¹² AKYILMAZ, **a.g.m.**, s. 216.

³¹³ BŞS, B-7, 16Be.

³¹⁴ ENGİN, **a.g.e.**, s. 136.

göstererek beyan etmiş, mahkeme kölenin el-Hac Muhammed'de kalmasını hükme bağlamıştır³¹⁵.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, hak ve fiil ehliyetine sahip olmayan köle ve cariyeler, efendileri öldüğünde terekeye dâhil olup mirasa konu olabilmekte, mihr karşılığı verilebilmekte ve hibe edilebilmekteydiler. Mesela; Üçkuzlar mahallesi sakinlerinden Emine binti Ali, mahkeme huzurunda Rus asıllı cariyesi Yasemini kocası el-Hac Mehmed bin Mustafa'ya 25 yıllığına hibe ettiğini beyan etmiş ve bu durum kayıt altına alınmıştır³¹⁶.

İncelemiş olduğumuz sicilde köle ve cariyelerin satışına dair 10 kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtların 6'sı cariye, 4'ü ise köleye ait satış kayıdır. Söz konusu kayıtlardan satış işlemine taraf olan kişilerin isimleri, ikamet ettikleri mahalleleri, sosyal statüleri, dini ve etnik durumları ve satış işlemine konu olan köle ve cariyenin o günkü rayice göre satıldığı değeri öğrenebilmek mümkündür. Mesela; Receb 1000 tarihli kayıta, Kefeniğnesi mahallesinde sakin olan el-Hac Mustafa bin Pir Ahmed, Köseler mahallesinde sakin olan Abdi Çelebi bin Mehmed'ten Ermeni asıllı Kamer binti Abdullah adlı cariyeyi on bin sekiz yüz akçe nakd rayic bedel karşılığı satın almıştır³¹⁷. Rebiülevvel 1001 tarihli diğer bir kayıta, Yenice mahallesinde sakin olan Ayni binti Hasan'ın cariyesi olan Rus asıllı Yasemin binti Abdullah, sahibesine üç bin akçe nakd bedeli ödeyerek hürriyetine kavuşmuştur³¹⁸. Rebiülahir 1001 tarihli bir başka kayıta, el-Hac Bali mahallesi sakinlerinden el-Hac Muhammed bin Mahmud, Ömer bin el-Hac Sinan'dan Macar asıllı Keyvan bin Abdullah isimli köleyi beş bin akçe nakd rayic bedel karşılığında satın almış olduğu tesbit edilmiştir³¹⁹. Rebiülahir 1001 tarihli bir diğer kayıta ise, Ahmet Paşa mahallesinde sakin olan el-Hac Mahmud bin el-Hac Nebi, Sinan bin

³¹⁵ BŞS, B-7, 56Ba.

³¹⁶ BŞS, B-7, 106Bd.

³¹⁷ BŞS, B-7, 14Ab.

³¹⁸ BŞS, B-7, 53Aa.

³¹⁹ BŞS, B-7, 56Ba.

Ahmed'ten Macar asıllı Ruzvisale isimli cariyeyi on dört bin nakd akçeye satın aldığı görülmektedir³²⁰.

II.II. İKTİSADÎ HAYAT

II.II.I. Para, Kredi ve Borçlanma

Şer'îye sicillerinde en çok geçen konulardan biri olan paranın toplum içindeki hareketliliğidir. Belgelerden kredi ve borç alacak ilişkisinin ne şekilde yürütüldüğü hakkında bilgi edinebilmek mümkün olmaktadır. Bu konu hakkında incelemiş olduğumuz sicile yansıdığı kadarıyla bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Üzerinde çalıştığımız sicilde borç ve alacak-verecek meseleleri en çok yer teşkil eden kayıtlardır. Nitekim sicilde geçen 114 kayıt ile ilk sırada gelen borç alacak ilişkisi sicile genel olarak şu şekilde yansımıştır. Borcun alınması, geri ödenmesi veya geri ödenmemesi, ölen kişilerin borçlarının ödenmesi ile ölen vekili veya vasi tayin edilen kişilerden borcun tahsil edilmesi şeklinde geçmektedir.

İncelemiş olduğumuz sicilde kredi ve borç konusu deyn³²¹, karz³²², cihet-i karz, karz-ı hasen³²³, karz-ı şer'i³²⁴, rehn³²⁵, emanet, zimmet³²⁶, va'de³²⁷ ve hak³²⁸ gibi terimlerle geçmektedir.

³²⁰ BŞS, B-7, 69Ba.

³²¹ Borç, alacak.

³²² Ödünç verme ve alma. (Derya ÖRS; Hicabi, KIRLANGIÇ, **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, Gün Yay. Ankara, 2003, s. 244)

³²³ Faizsiz borç. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamdi KALYONCU, **Karz-ı Hasen**, Bayrak Mat., İstanbul, 1997.

³²⁴ Faizsiz ödünç para vermek. (PAKALIN, **a.g.e.**, C.II, s. 204)

³²⁵ Rehin vermek, ipotek etmek. (ÖRS, KIRLANGIÇ, **a.g.e.**, s. 446)

³²⁶ Tahhütten kaynaklanan sorumluluk. (ÖRS, KIRLANGIÇ, **a.g.e.**, s. 592)

³²⁷ Borcun geri ödenmesi için tayin edilen süre. (ÖRS, KIRLANGIÇ, **a.g.e.**, s. 569)

³²⁸ Bir takım sebeplerden doğan borç-alacak veya borçlunun ödemesi gereken meblağ. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali BARDAKOĞLU, "Hak", **DİA**, C.XV, İstanbul, 1997. ss. 139-151.

Üzerinde çalıştığımız sicilde deyn kelimesi, genel anlamda borçlar için kullanılmış olmakla birlikte hangi yönden verildiği de ayrıca belirtilmiştir. Şöyle ki; merhum İbrahim paşa mahallesinde sakine olan Fâtıma hatun binti Bali, Akbıyık mahallesinde sakine olan Fâtıma binti Mustafa'ya dört bin akçe deyni (borcu) olduğunu ancak söz konusu meblağı tam olarak kendisine teslim ettiğini bildirmiş ve bu durumun alacaklı olan Fâtıma binti Mustafa'ya sorulmasını bildirmiştir. Fâtıma cevabında, adı geçen Fâtıma Hatun'a karz-ı şer'i olarak vermiş olduğu dört bin akçeyi tam olarak teslim aldığını ve herhangi bir alacağının bulunmadığını mahkeme huzurunda beyan etmiştir³²⁹. Ancak bazı kayıtlarda borcun ne şekilde alındığı belirtilmemekle birlikte sadece borç miktarının ikrar ve itiraf edildiği görülmektedir. Şöyle ki; Bursa sakinlerinden Durmuş bin Mustafa mahkeme huzurunda Yusuf bin İbrahim'e At bahasından iki yüz atmış akçe borcu olduğunu ikrar ve itiraf etmiş ve bu durum kayıt altına alınmıştır³³⁰. Yine Bursa sakinlerinden Cemile binti Abdullah, Osman bin Abdullah'a çuka bahasından dokuz yüz beş akçe borcu bulunduğunu mahkeme huzurunda ikrar ve itiraf etmiştir³³¹.

Ödünç verme veya ödünç alma gibi anlamlara gelen karz, incelemiş olduğumuz sicilde daha çok karz-ı hasen yani faizsiz olarak verilen borç şeklinde geçmektedir. Kayıtlar, borcun bir kısmının veya tamamının edâ edildiğine veya borcun ödenmemesinden dolayı mahkeme huzurunda istenmesine dair belgelerden oluşmaktadır. Şöyle ki; Kütahya sakinlerinden Mustafa bin Ahmed, Bursa sakinlerinden Yahya bin Mehmed huzurunda Yahya'ya esbab bahasından on iki bin akçe deyni bulunduğunu, bunun yedi yüz akçesini edâ eylediğini on bir bin üç yüz akçenin zimmetinde baki kaldığını mahkeme huzurunda ikrar ve itiraf etmiştir (Rebiülevvel 1001)³³². Borcun tamamlandığına dair kayıt ise şu şekilde geçmektedir; Bursa sakinlerinden Mehmed bin el-Hac Hasan, Abdülgani bin Mehmed zimmetinde dört yüz akçe karz-ı hasen yoluyla borcu bulunduğunu beyan etmiş ve söz

³²⁹ BŞS, B-7, 4Ba.

³³⁰ BŞS, B-7, 85Aa.

³³¹ BŞS, B-7, 85Ab.

³³² BŞS, B-7, 49Ac.

konusu meblağın tamamını Abdülgani bin Mehmed'den teslim alığını ikrar ve itiraf etmiştir³³³.

Borç-alacak konularında gayrimüslimlerin de şer'î mahkemeye başvurduğu görülmektedir. İncelemiş olduğumuz sicilde de buna örnek teşkil edecek kayda rastlanılmış olup, söz konusu kayıta; Bursa sakinlerinden Yakob veled Estafanos, Gazar veled Esvator huzurunda dokuz yüz altmış akçe olan deyninin tamamını ödediğini mahkeme huzurunda beyan etmiştir³³⁴.

Borç-alacak ile ilgili belgelerde borcun geri ödenememesinden dolayı söz konusu meblağın ya taksitlendirilerek yada ileri bir tarihe ertelenerek ödeme konusunda anlaşmaya varıldığı görülmüştür. Şöyle ki; Bursa sakinlerinden Hamza bin Naci, Nurullah bin Safer'den beş bin dört yüz akçe alacağını, Nurullah bin Safer'in söz konusu meblağı ödemeye iktidarı olmadığından dolayı altı güne kadar bin akçesini ödemek ve yüz otuz güne kadar da iki bin akçesini vermek üzere taksitlendirip ertelettiğini mahkeme huzurunda beyan etmiştir (3 Cemaziyelahir 1001)³³⁵. Borcun ertelendiğine dair diğer bir kayıta ise, Manavgat kazasına tabi Çakıl Karyesi sakinlerinden el-Hac Mehmed bin İvaz, İvaz zimmetinde karz-ı şer'î yoluyla on bin akçe alacağı bulunduğunu beyan etmiş, İvaz'ın bu meblağı edâ etmeye imkânı bulunmadığından dolayı söz konusu borcu yüz elli güne ertelediğini mahkeme huzurunda beyan etmiştir³³⁶.

Osmanlı toplumunda borçlanma şahıslara olduğu gibi vakıflara da olmuştur. Zira kişilerin dinî durumlarına bakılmaksızın vakıflardan borç alabilmelerine imkân tanınmıştır. Nitekim kuruluş sermayesinin bir kısmı veya tamamı nakit paradan oluşan ve Allah adına insanlığa hizmet etmek amacıyla kurulan *para vakıfları*, şahısların borç alabilmelerine olanak

³³³ BŞS, B-7, 22Bb.

³³⁴ BŞS, B-7, 9Ab.

³³⁵ BŞS, B-7, 76Aa.

³³⁶ BŞS, B-7, 45Bb.

sağlamıştır³³⁷. Bu vakıflarda toplanan para; muamele-i şer'iyeye, karz, murabaha ve bidâa gibi yöntemlerle işletilmiş ve bu şekilde elde edilen gelir (ribh) vakfın hayır işlerine harcanmıştır³³⁸. Bu özellikleri nedeniyle para vakıflarına Şer'iyeye sicillerindeki borç-alacak kayıtlarında sıkça rastlanılmaktadır. Nitekim incelemiş olduğumuz sicilde Atar Mahmud Vakfı, Gülzade Hatun Vakfı ve Mahduran Hatun Vakfı'ndan şahısların borç aldıkları tespit edilmiştir. Söz konusu kayıtlardan; Bursa sakinlerinden İbrahim bin Mehmed'in, Gülzade Hatun vakfından dört bin akçe murabaha yoluyla teslim aldığı ve karz-ı şer'î ve murabaha ile toplam dört bin beş yüz akçe borçlandığı³³⁹; yine Bursa'da sakin Mustafa bin Abdullah'ın, Mahduran Hatun Vakfından iki bin beş yüz akçe murabaha yoluyla borçlandığı³⁴⁰ tesbit edilmiştir. Vakfa borçlanmaya ait diğer bir kaydın bir zimmîye ait olduğu tespit edilmiş olup, söz konusu kayıta Bursa sakinlerinden Timurtaş isimli zimmînin Attar Mahmud Vakfı'ndan beş bin akçe ve çuka bahasından beş yüz akçe toplamda beş bin beş yüz akçe borçlandığı tespit edilmiştir³⁴¹. Ayrıca bu kayıttan da anlaşılacağı üzere, borç olarak alınan asıl para karz olarak ifade edilmiş, murabaha yani faiz kısmının ise hangi bedelden olduğu ayrıca belirtilmiştir.

³³⁷ Uygulamaya bakıldığında para vakıflarının işletilmesinde daha çok muamele-i şer'iyeye denilen ve Çivizâde ile Birgivî tarafından faize açılan bir kapı olarak eleştirilen işlem şeklinin yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu işlemde İslam dininde doğrudan yasaklanmış olan ribâ işleminin neticesine birkaç alt işleme başvurmak suretiyle dolaylı bir şekilde ulaşılmakta, dolayısıyla bir yandan borçlanma ihtiyacı karşılanmakta, diğer taraftan da esas maksadı verdiği ödünç para yoluyla bir gelir elde etmek olan kişi, riba yasağı nedeniyle doğrudan ulaşamadığı sonuca dolaylı bir yoldan ulaşmaktadır. Pek hoş karşılanmamakla beraber insanların ihtiyaçlarının başka türlü karşılanamaması gibi durumlar gerekçe gösterilmek suretiyle câiz görülen bu uygulama, kanun dışı faizcilığe karşı alternatif bir kredi ve finansman yolu olarak kabul görmekteydi. Bu usulde istenen miktarda para "karz" adıyla ve vadeli olarak verilmekteydi. Buna ilaveten herhangi bir mal (genellikle kuşak, kaftan, çuha gibi bir giyim eşyası) verilen paranın muâmele oranı kadar bir bedel mukabilinde ve aynı vade ile borcu alan şahsa satılmaktadır. Neticede karz alan kişi belirlenen vade sonunda aldığı karz miktarına muâmele oranı nispetinde bir miktar da ilave edilmek suretiyle borçlandırılmaktaydı. (Tahsin ÖZCAN, "Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları", **Çerçeve Dergisi**, S.48, İstanbul, 2008, ss. 124-128).

³³⁸ Hamdi DÖNDÜREN, "Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi", **UÜİFD**, C.17, S.1, Bursa, 2008, ss. 1-24.

³³⁹ BŞS, B-7, 82Ab.

³⁴⁰ BŞS, B-7, 85Ba.

³⁴¹ BŞS, B-7, 5Ab.

Borçlanma ile ilgili diğer bir husus ise, bir malı veya mülkü rehin gösterme yolu ile ve belli bir vade karşılığında borç edinilebilmesidir. Şöyle ki; Evâsıt-ı Safer 1001 tarihli kayıтта, Rumeli'de Yenişehir kazasına bağlı Tarfoş karyesinde sakin Kosta veled Yani isimli zimmî, Varsem veled Kaste'den üç bin altı yüz akçe borç aldığını ve buna karşılık adı geçen karyede bulunan mülk menziline rehin gösterdiğini mahkeme huzurunda kayıt beyan etmiştir³⁴². Cemaziyelevvel 1001 tarihli diğer bir kayıтта ise, Gemlik kazasına bağlı Gencelli karyesi sakinlerinden Memi bin Ali, Bursa sakinlerinden Mustafa bin Yusuf'a katır bahasından üç bin beş yüz akçe ve karz-ı şer'iden iki bin akçe toplam beş bin beş yüz akçe borcu olduğunu bildirmiş ve söz konusu borca karşılık olarak adı geçen köyde bulunan mülk menziline rehin gösterdiğini mahkeme huzurunda beyan etmiştir³⁴³.

II.II.II. Mülk Satışı

Toplumların birbirleriyle ilişkilerini ve dönemin ekonomik durumunu yansıması bakımından mülk alım-satımı önem arz etmektedir. Satışa konu olan ev, dükkân, bağ-bahçe, arsa gibi mülklerin satışı nedeniyle sicile kaydedilen satış belgelerinden tarafların isimleri, ikamet yerleri, sosyal statüleri, dinî ve etnik durumları, satışı yapılan mülkün bulunduğu yer ve o günkü rayice göre taşımış olduğu değer öğrenilebilmektedir³⁴⁴.

Şer'iyeye sicillerindeki satış kayıtlarına bakıldığında standart bir düzene sahip oldukları görülmektedir. Bu düzene göre; sırasıyla satışın yapıldığı şehrin adı, mülkü satan kişinin adı, ikamet ettiği mahalle, yada mevkii belirtildikten sonra satıcının kendisi yada vekili, alıcının kendisi yada vekili huzurunda satış işlemini anlatmaktadır. Satışa konu olan mülkün yeri ve mülke komşu olan komşu mülklerin sahiplerinin isimleri, mülkün özellikleri ve eklentileri anlatıldıktan sonra mülkün fiyatı belirtilmektedir. Satıcı, satış

³⁴² BŞS, B-7, 39Ba.

³⁴³ BŞS, B-7, 71Ba.

³⁴⁴ Hüseyin MUŞMAL, "1640-1650 Yılları Arasında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayat'a Dair Bazı Tesbitler", SÜTAD, S.20, Konya, 2006, s. 225.

işlemini anlattıktan sonra mülkün bedelini eksiksiz aldığını ifade ederek satışı yapılan mülkün her türlü haklarının alıcıya ait olduğunu beyan etmektedir. Alıcı da anlatılanları tasdik ettikten sonra satış işlemi sicile kaydedilmektedir³⁴⁵. Son olarak da, diğer kayıtlarda olduğu gibi, davanın görüldüğü tarih ve mahkemede hazır bulunan şahitlerin isimleri kaydedilmektedir.

Üzerinde çalıştığımız sicilde toplam 43 mülk satışı tespit edilmiş olup, 36'sı merkezde, 7'si taşrada olmak üzere; 26'sı ev, 6'sı dükkân, 9'u bağ-bahçe ve 2 tanesi ev veya çiftliğe ait hisse satışlarıdır. Söz konusu satışların 1'i zımmî olmak üzere 42'si Müslümanlar tarafından yapılmıştır. Bu satışların 2'sinin miras yoluyla elde edilen mülkler olduğu ve bunların her 2'sinin de evlat-ebeveyn³⁴⁶ arasında gerçekleştiği görülmektedir. Satış kayıtlarında, Tefsirhan, Sultan Mehmed Han ve Elvan Bey mahallelerinde gerçekleştirilen satış işlemlerinin daha fazla olduğu görülmüştür.

Satış fiyatının en yüksek olduğu yerlere baktığımızda; doksan bin akçeyle Bursa'ya bağlı Bahçeli nam Karye'sinde gerçekleştirilen satışın ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Şöyle ki; Bursa'nın Timurtaş mahallesi sakinlerinden el-Hac Seydî bin Ahmed, Bursa'ya bağlı Bahçeli nam Karye'sinde bulunan on bir pare mezrasını, Fâtıma binti Süleyman'a 30 bin nakd akçeye sattığını beyan etmiştir. Yine bu mezra üzerinde bulunan evler, meyve ağaçları, 13 baş camış, 27 baş karasığır ve Peymaz adlı Rus asıllı cariyeyi toplam 90 bin nakd akçeye Fâtıma binti Süleyman'a sattığını mahkeme huzurunda beyan etmiştir. İkinci sırada kırk üç bin akçeyle Veled-i

³⁴⁵ Suraiya FAROQHÎ, "XVI. ve XVII.yy.da Kadı Sicillerinde Kaydolunan Ev Satışlarıyla İlgili Belgelerin Şekil Açısından Değişimi", **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan- 2 Mayıs 1986)**, İstanbul, 1988, s.210.

³⁴⁶ BŞS, B-7, 44Ab. Bursa sakinlerinden Musli bin Ahmed, Tefsirhan mahallesinde bulunan - babasından miras yoluyla intikal eden ve kardeşi Osman ile birlikte kullandıkları- evin hisselerini anneleri Hüma Hatun'a on bin nakd akçeye sattıklarını mahkeme huzurunda beyan etmişlerdir. 10 Rebiülevvel 1000 (BŞS, B-7, 6Ac). Diğer bir kayıt ise; Bursa'nın Elvan bey mahallesi sakinlerinden Fatıma binti Mustafa, babası Mustafa bin Yusuf'tan miras yoluyla kendisine intikal eden evin hissesini, validesi Ayşe binti Emrullah'a iki bin üç yüz otuz nakd akçeye sattığını mahkeme huzurunda beyan etmiştir.

Hariri Mahallesi yer almaktadır. Şöyle ki; Bursa sakinlerinden Mustafa bin Bayram, el-Hac Keyvan bin Abdullah'a otuz üç bin akçe borcu bulunduğunu mahkeme huzurunda ifade etmiş ve bu borca karşılık Veled-i Hariri mahallesinde bulunan evini adı geçen şahsa kırk üç bin nakd akçeye sattığını, aradaki fark olan on bin akçeyi teslim aldığını mahkeme huzurunda beyan etmiştir³⁴⁷. Üçüncü yüksek satış fiyat yirmi beş bin akçeyle Bursa'ya bağlı İsa Bey Karye'sinde gerçekleşmiştir. Şöyle ki; 24 Cemaziyelevvel 1001 tarihli kayıta, Bostan bin Ali, Bursa sakinlerinden müderris Abdullah Efendiye içinde inek ve öküz bulunan çiftliğini yirmi beş bin akçeye sattığı tespit edilmiştir³⁴⁸. Dördüncü en yüksek mülk satışının yirmi bir bin akçe ile Bursa'ya bağlı Nâib Kızığı Karyesi'nde gerçekleştiği görülmektedir. Evahir-i Rebiülahir 1001 tarihli kayıta Bursa sakinlerinden Ömer bin el-Hac Sinan'ın yine Bursa sakinlerinden Mustafa bin Ali'ye Nâib Kızığı Karye'sinde bulunan çiftliğini içindeki ceviz ağaçlarıyla birlikte yirmi bir bin nakd akçeye sattığı tespit edilmiştir³⁴⁹. Bu kayıtları on beş bin nakd akçe ile Tefsirhan Mahallesi³⁵⁰ ve sekiz bin nakd akçeyle Elvanbey Mahallesi³⁵¹,nde yapılan satışlar takip etmektedir.

İncelemiş olduğumuz sicilde ev satışıyla birlikte eve dâhil olan eklentilerin de satıldığı görülmektedir. Bu eklentiler havlu, mutfak, ambar, mahzen, fırın, ocak, kenef, ahır, sofa, serdâb, çardak, eşcâr-ı müsmire ve eşcâr-ı gayri müsmire şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca ev satışlarında genelde bir bab fevkani, bir bab tahtani (altlı-üstlü / iki katlı), bir bab oda veya iki bab oda vs. gibi evlerin özellikleri vurgulanmaktadır³⁵².

³⁴⁷ BŞS, B-7, 83Ba.

³⁴⁸ BŞS, B-7, 70Aa.

³⁴⁹ BŞS, B-7, 59Aa.

³⁵⁰ BŞS, B-7, 48Ba.

³⁵¹ BŞS, B-7, 49Ab.

³⁵² BŞS, B-7, 6Ac.

SONUÇ

Hicri 1000. yılda (1591–1592) Bursa şehrinin konu edildiği bu çalışma, B7 no'lu Bursa Şer'iyye sicilinden elde edilen bilgiler çerçevesinde şekillendirilmiştir. Söz konusu sicildeki kayıtlar ağırlıklı olarak sosyal ve ekonomik hayatı ilgilendiren konulardan oluşmaktadır. Örneğin, Bursa mahkemesinde en çok görülen davaların ticarî ilişkilerle ilgili olduğu (özellikle ev, dükkân, bağ ve bahçe, hisse satışları) ve alacak-verecek anlaşmazlıkları ile aileyi, yani özel alanı ilgilendiren evlenme, boşanma, miras, nafaka ve vasi tayini gibi kayıtların olduğu görülmüştür. Bu nedenle bu çalışmamızda ağırlıklı olarak Bursa ahalisinin 1591–1592 yılları arasındaki sosyal yaşamı incelenmiştir.

Konu edinilen dönemde yaşanan bazı olumsuz olayların İslam âleminde, kıyametin kopacağına dair ortaya atılmış olan kehanetlerin gerçekleşeceği düşüncesinin güçlenmesine sebep olduğunu ve bu durumun insanlar arasında tedirginliğe yol açtığını görmüştük. Ancak incelemiş olduğumuz sicilde kıyamet beklentisi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Konu edinilen dönemde nikâh, mihr, boşanma, nafaka gibi aile yapısını ilgilendiren konularda İslâm hukukunun etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca mahkemede görülen boşanma, mihr ve nafaka içerikli davalarda kadın ve çocukların haklarının mümkün merteye güvence altına alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca boşanma sonrası mihr-i müeccel ve nafaka gibi erkeğin ödemesi gereken meblağın ödendiğine dair kayıtlar ve özellikle bu gibi davalardan feragat edildiğine dair çokça kayıt tespit edilmiştir.

İncelemiş olduğumuz dönemde Bursa şehrindeki sosyal gurupların birbirleriyle yakından ilişkili olduğu, özellikle mülk satışları, borçlu-alacaklı ilişkileri gibi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca kadınların da mülk alıp-satma ve sahip oldukları mülkleri istedikleri gibi tasarruf etme haklarına sahip

oldukları ve çeşitli konularda hukukun kendilerine tanıdığı hakları sonuna kadar kullanabildikleri de tespitlerimiz arasındadır. Farklı etnik unsurları içinde barındıran Bursa'da Türk, Rum, Ermenileri ve Arap ve Yahudilerin Müslim-gayrimüslim ilişkisi açısından sicilden elde edilen veriler ışığında incelenmiş ve farklı dinlere mensup unsurların bir arada veya ayrı mahallelerde yaşadıkları görülmüştür. Mesela Müslim ile gayrimüslim arasında mülk satışı ve borç-alacak ilişkisini gösteren kayıtlar mevcut olmakla birlikte, gayrimüslimlerin çeşitli davalarda Müslümanları vekil veya şahit tuttuğunu gösteren kayıtlara da rastlanılmıştır. Ayrıca gayrimüslimlerin kendi aralarında vuku bulan bazı davalarda kadı mahkemesini tercih etmeleri, Osmanlı hukukuna duydukları güveni göstermesi açısından önemlidir.

Bursa şehri, incelediğimiz dönemde Hüdâvendigâr Sancağı dâhilindeki kazalarla adlî ve idarî ilişkiler içinde olduğu görülmüştür. Özellikle incelemiş olduğumuz sicilin sonunda yer alan ferman, berat ve buyruldu suretlerinden bu durum net bir şekilde görülebilmektedir.

Sancak merkezi olan Bursa'daki yönetime baktığımızda –tüm Osmanlı taşrasında olduğu gibi– burada da başlıca iki görevli olan Sancakbeyi ve kadı ile onların yardımcılarını görmekteyiz. Ehl-i örf ve ehl-i şer' diye iki kısma ayrılan bu görevlilere halktan herhangi bir şikayetin sicile yansımamış olması, şehirde yönetimden kaynaklanan bir sıkıntının olmadığını göstermektedir.

Tek bir deftere bağlı kalınarak yapılan bu çalışmada, mümkün mertebe defterden örnekler verilerek konular işlenmeye çalışılmıştır. Defterden genel anlamda iktisadî hayatla ilgili bilgi elde edilmiş olup özellikle gündelik hayatı şekillendiren ayrıntılar hakkında pek fazla bilgi elde edilememiştir. Zira sıradan insanların gündelik hayatına dair en fazla bilgiler, tereke kayıtlarında mevcuttur. Tereke kayıtlarının, incelemiş olduğumuz sicilde bulunmaması, sıradan insanların yaşamına yönelik ayrıntılara ulaşmayı mümkün kılmamıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Vesikaları

- **B7 Numaralı Bursa Şer'iyye Sicili** (H.1000-1001 / M. 1591-1592)
"Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi

B. Araştırma ve İncelemeler

- ABACI, Nurcan; **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (XVII. Yüzyıl)**, Kültür Bak. Yay., Ankara, 2001.
- AKDAĞ, Mustafa; **Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi**, YKY, İstanbul, 1995

-----; **Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi (1453-1559)**, C.II, TTK, Ankara, 1971.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Şer'iyye Sicilleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., C.I-II, İstanbul, 1988.

-----; "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sy. 14, 2009.
- AKÖZ, Alâaddin; YÖRÜK, Doğan; "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri" **TAD**, Sy. 14, Konya, 2004, ss. 107-132.

- AKTAN, Ali; **Osmanlı Paleografyası ve Siyasi Yazışmalar**, Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı Yay., İstanbul, 1995
- AKYILMAZ, Gül; "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", **GÜHFD**, C.9, S.12, Ankara, 2005, ss. 209-235.
- ARIK, Feda Şamil; "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi", **OTAM**, S.8, Ankara, 1997
- ASLAN, Rukiye; "16.Yüzyıl Ortalarında Bursa (A-84 ve A-202 Numaralı Bursa Şer'iyeye Siciline Göre)", **GÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2006
- ÂŞIKPAŞAZÂDE, **Osmanoğulları'nın Tarihi**, Yay. Haz., Kemal YAVUZ, M. A. Yekta SARAÇ, Koç Kültür Sanat Tanıtımı, İstanbul, 2003.
- ATLANSOY, Kadir; **Bursa Şairleri**, Asa Kitabevi, Bursa, 1998.
- AYDIN, M. Akif; **İslam ve Osmanlı Aile Hukuku**, MÜİFV Yay., İstanbul, 1985
- ; "Osmanlı'da Hukuk", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, (Ed: Ekmeleddin İhsanoğlu), C. 2
- BALTACI, Cahid; **XV- XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, C.I, Ulus Yay., 2. Bas., İstanbul, 2005
- ; **XV- XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, C.II, Ulus Yay., 2. Bas., İstanbul, 2005.

- BARDAKOĞLU, Ali; "Hak", **DİA**, C.XV, İstanbul, 1997. ss. 139-151.
- BARKAN, Ömer Lütfi; "İmâret Sisteminin Kuruluş ve İşleyişi", **İÜİFM**, XXII /1–2, İstanbul, 1963
- BAYKAL, Kazım; **Bursa ve Anıtları**, Aysan Matbaası, Bursa, 1950
- BAYARTAN, Mehmet; "Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri", **İÜEFTD**, S.13, İstanbul, 2005
- BAYSUN, M. Cavid; "MA'N", **İA.**, C.7, İstanbul, 1970
- **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Yay. Haz., Hacı Osman YILDIRIM, Nazım YILMAZ, Yusuf İhsan GENÇ, Osm. Arşivi Daire Başkanlığı Yay., 2.Baskı, İstanbul, 2000
- BEN-ZAKEN, Avner; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilimsel Faaliyetler", **TA**, C.XI., Ankara, 2002
- BOZKURT, Gülnihal; "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", **AÜHFD**, C.38, S.1-4, Ankara, 1981
- BURSA, "Yurt Ansiklopedisi", C.III, Yay. Haz: Nazar BÜYÜM, İstanbul, 1982
- BURSA, "Bursa Ansiklopedisi", C.I, Yay. Haz: Yılmaz AKKILIÇ, Bursa, 2002
- BURSA, "Türk Ansiklopedisi", C.VIII, Yay. Haz. A. DİLÂÇALAR, Ankara, 1956.

- CANLI, Abdulkadir; "A 151 Nolu Mahkeme Siciline Göre 1593 Yılında Bursa", **UÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Bursa, 2006.
- CENGİZ, İsmail; **Prusa'dan Günümüze Bursa (Medeniyetin İpek Şehri)**, 4. Baskı, Elma Basım, İstanbul, 2008
- CİN, Halil; **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, AÜHF Yay., No: 341, Ankara, 1974
- ÇAHANTİMUR, Arzu İSPALAR; "Bursa Hisar Bölgesinin Kentsel Gelişiminin Değerlendirilmesi", **Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi (Sempozyum Kitabı 7- 8 Nisan 2007 Bursa)**, Ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Beld. Yay., Kayhan Matbaası, İstanbul, 2007
- ÇEKER, Orhan; **İslam Hukukunda Akidler**, AİH yay., İstanbul, 2006
- ÇETİN, Osman; **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472- 1909)**, T.T.K. Yay., 2. Baskı, Ankara, 1999
- -----; "Bursa (Fethi, Etnik Yapısı, Müslim-Gayrimüslim Münasebetlerine Kısa Bir Bakış)", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan; **1558-1589 On Altıncı Asırda Bursa**, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa, 1940
- DELİLBAŞI, Melek; "Osmanlı-Bizans İlişkileri", **TA**, C.IX., Ankara, 2002

- DİNÇ, Güven; "Şer'iyye Sicillerine göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu", **OTAM**, Sy. 17, Ankara, 2005
- DÖNDÜREN, Hamdi; **Delilleriyle Aile İlmihali**, Altınoluk Yay., İstanbul, 1995
- ; "Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi", **UÜİFD**, C.17, S.1, Bursa, 2008
- EMECEN, Feridun M.; "Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", **Osmanlı Ansiklopedisi (Toplum)**, C.4, Ed. Güler EREN, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999
- ERCAN, Yavuz; **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluşun Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumlar**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001
- ERGENÇ, Özer; **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, TTK Yay., Ankara, 2006
- ; "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", **VIII. Türk Tarih Kongresi (11- 15 Ekim 1976)**, C.II, Ankara, 1981
- ; **XVI. yy.'da Ankara ve Konya**, Ankara Enst. Vakfı Yay., Ankara, 1995
- ERGİN, Nihat; **Osmanlı Devletinde Kölelik**, MÜİF Yay., İstanbul, 1998

- ERGİN, Osman Nuri; "Bedesten", **İA.**, C.II, İstanbul, 1970
- ERYILMAZ, Bilal; **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale Yay., İstanbul, 1990
- EYİCE, Semavi; "Bedesten", **DiA**, C.5, İstanbul 1992.
- FAROQHI, Suraiya; **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, Tarih Vakfı Yurt Yay., Çev. Zeynep ALTOK, İstanbul, 2001.
- ; **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, Çev., Emine Sonnur ÖZCAN, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006
- ; **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, Çev: Gül ÇAĞALI GÜVEN, Özgür TÜRESAY, YKY., İstanbul, 2008.
- FLEISCHER, Cornell H.; **Tarihçi Mustafa Âli (Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrat)**, Yay. Haz. A. Anadol, E. Çakıroğlu, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010
- GÖKBİLGİN, Tayyib; "XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü", **IV. Türk Tarih Kongresi (10- 14 Kasım 1948)**, TTK Yay., Ankara, 1952
- GÜRKAN, Feyyaz; "Şer'iyeye Mahkemeleri Sicilleri Üzerine Bir Araştırma", **IX. Türk Tarih Kongresi**, C.II, Ankara, 1988, ss. 765-779
- **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit**, 2. Cilt, 1.

Kitap, Yay. Haz: Yücel DAĞLI, S. Ali KAHRAMAN, YKY., İstanbul, 2008

- HALAÇOĞLU, Yusuf; **XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yay., Ankara, 1991

- HIZLI, Mefail; **Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri**, İz Yay., İstanbul, 1998

-----; "Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi", **UÜİFD**, C.12, Sy.1, Bursa, 2003.

- İLGÜREL, Mücteba; "Zirveden Dönüş: II.Selim'den III.Mehmed'e", **TA**, C.IX., Ankara, 2002

-----; "Subaşılık Müessesesi", **Journal of Turkish Studies VII**, İstanbul, 1983

- İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, Çev. Ruşen SEZER, Y.K.Y., İstanbul, 2005

-----; **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı**, Timaş Yay., İstanbul, 2011

-----; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)**, C.I, Çev: Halil BERKTAY, Eren Yay., İstanbul, 2000

-----; **Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler)**, Eren Yay., İstanbul, 1996.

-----; "Bursa", **DİA**, C.VI., İstanbul, 1992

-----; "İpek", **DİA**, C.XXII, İstanbul, 2000

- İPŞİRLİ, Mehmet; "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, İstanbul, 1991, ss. 157-162.
- ITZKOWITZ, Norman; **Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek**, çev. İsmet ÖZEL, Şûle Yay., İstanbul, 1997
- İbn BATTÛTA, **İbn Battûta Seyahatnamesi**, C.I, Çev. A.Sait AYKUT, YKY, İstanbul, 2000.
- İbn KEMAL, **Tevârih-i Âl-i Osman**, I.Defter, Yay.Haz. Şerafettin Turan, TTK Yay., Ankara, 1970
- KALYONCU, Hamdi; **Karz-ı Hasen**, Bayrak Mat., İstanbul, 1997
- KARAMAN, Hayrettin; **İslam Hukuku**, C.II, Ensar Yay., İstanbul, 1985
- KANDES, Vasileios I.; **Bursa: Kuruluşundan 19.Yy. Sonlarına Kadar**, Çev. İbrahim Kelağa AHMET, Gaye Kitabevi, İstanbul, 2009.
- KELEŞ, Hamza; "Vakfiyelere Göre XV. Yüzyılda Bursa'da İmar Faaliyetleri", **GÜEFD.**, C.21, Sy.1, Ankara, 2001
- KEPECİOĞLU, Kamil; **Bursa Kütüğü**, C.I-IV., BEEK, Genel No: 4519-4522.
- KOYUNLUOĞLU, A. M. Turgut; **İznik ve Bursa Tarihi**, Vilayet Matbaası, Bursa, 1935.

- KRAMERS, J.Hendrik; "Subaşı", **İA**, C. XI, Eskişehir, 1997
- KURT, Abdurrahman; **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)**, U.Ü. Basımevi, Bursa, 1998, s. 55.
- LÂMÎÎ ÇELEBÎ; **Bir Bursa Efsanesi (Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ)**, Yay. Haz: Sadettin EĞRİ, Kitabevi Yay., İstanbul, 2001
- LOWRY, Heath W.; **Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923)**, Çev: Serdar Alper, Eren Yay., İstanbul, 2004
- MANTRAN, Robert; **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda İstanbul'da Gündelik Hayat**, Eren Yay., İstanbul, 1991
- MARDİN, Ebül'ulâ; "Kadı", **İA**, C. VI, Eskişehir, 1997
- MAYDAER, Saadet; "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", **UÜİFD**, C. 16, S. 1, 2007
- MEHMET NEŞRÎ; **Kitâb-ı Cihan-nümâ (Neşrî Tarihi)**, C.I, Yay. Haz., M. Altay KÖYMEN, Faik Reşit UNAT, TTK Yay., Ankara, 1995
- MÜLÂZİM ABDULKADİR; **Bursa Tarihi Kılavuzu**, Yay. Haz. M. Fatih BİRGÜL, L. Ali ÇANAKLI, Kayhan Matbaası, İstanbul, 2008
- NAGATA, Yuzo; "Saraybosna Şer'iyye Sicilleri Üzerinde Bir İnceleme", **XII. Türk Tarih Kongresi 1999 (III. Cilt)**, TTK Yay, Ankara, 1999

- OĞUZOĞLU, Yusuf; "Orhan Bey Döneminde (1324-1362) Bursa Şehrinde Görülen Değişiklikler", **XII. Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım**, Ankara, 1999
- ORTAYLI, İlber; **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 2.Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.
- ; **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Ankara, 1994
- ; "Osmanlı Toplumunda Aile", **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim**, Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000.
- ; Tarihsel Evrimi İçinde Mimarlar (Toplumsal Statüsü ve Teknik Yaratı Olanaklarının Değişimi)", **Mimarlık**, S.3, Ankara, 1976, ss. 56-76
- ÖGEL, Semra; "Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi", **Türk Kültürü**, Sy. 11, Ankara, 1963
- ÖRS; KIRLANGIÇ, Derya, Hicabi; **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, Gün Yay. Ankara, 2003
- ÖZCAN, Abdulkadir; "Hacı İvaz Paşa (831-1428)", **DiA**, C.XIV., İstanbul, 1996
- ÖZCAN, Tahsin; "Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları", **Çerçeve Dergisi**, S.48, İstanbul, 2008, ss. 124-128.

- ÖZENDES, Engin; **Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa**, Yem Yay., İstanbul, 1999
- PAY, Salih; "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", **UÜİFD**, C.10, S.2, Bursa, 2001
- PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I-II-III, İstanbul, 1993
- SAHİLLİOĞLU, Halil; "XV.yy.in Sonu İle XVI.yy.in Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Rollerini", **ODTÜ Geliştirme Dergisi**, Ankara, 1979
- SÂMÎ, Şemsettin; **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul, 1996
- SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ, **Tarih-i Selânikî**, Yay.Haz., Mehmet İPŞİRLİ, TTK Yay., Ankara, 1999
- SÜSLÜ, Azmi; **Tarihi Bursa**, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Ankara, 1980.
- ŞAHİN, İlhan; "Şehir", **DİA**, C. 38., İstanbul, 2010
- -----; "Osmanlı Külliyyelerinde Yönetim (Bursa İvaz Paşa Külliyesi Örneği)", **UÜİFD.**, C. 9, Sayı 9, Bursa, 2000
- ŞİRİN, İbrahim; **Osmanlı İmgeleminde Avrupa**, Lotus Yay., Ankara, 2009
- TAŞ, Kenan Ziya; "Arşiv Malzemesi Olarak Şer'iyeye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları", **I. Milli Arşiv Şûrası 20-21**

Nisan 1998 Tebliğler- Tartışmalar, Başbakanlık Dev. Arşivleri Gen. Müd. Yay., No: 12, Ankara, 1998

- TAŞ, Hülya; "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", **Bilig**, Sy. 44, Kış / 2008
- TURAN, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye (1071- 1328)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010
- TURAN, Şerafettin; **Kanûni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay., Ankara, 1961

-----; Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, Ankara, 1963, ss. 551-592.

- UĞUR, Yunus; "Mahkeme Kayıtları (Şer'iyeye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", **Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi**, C. 1, Sy. 1, İstanbul, 2003.
- UNAT, Yavuz; "Takîyüddîn ve İstanbul Gözlemevi (Rasathanesi)", **TA**, C.XI., Ankara, 2002
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C.I, TTK. Yay., Ankara, 2003

-----; **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara, 1984

-----; **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara, 1988

-----; **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**,
TTK Yay., Ankara, 1984

- YAMAN, Bahattin; "Ahvâl-ı Kıyâmet Yazmaları Resimlerinde Kıyamet Sonrası Hayat", **SDÜEFD**, C.24, S.2, Isparta, 2007

- YEDİYILDIZ, M. Asım; "Bursa Mimarbaşılığı", **Bursa Araştırmaları Dergisi**, S.3, Bursa, 2003, ss. 20-22

-----; "Dünden Bugüne Yıldırım Külliyesi"
Vakıf ve Kültür Dergisi, S.2, Ankara, 1998, ss. 40-44;

- YEDİYILDIZ, Bahaeddin; "Osmanlı Toplumunu", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İHSANOĞLU, C.I, IRCICA Yay., İstanbul, 1994
- YEGİN, Şengül; "H.1064-1065 (M.1654-1655) Tarihli Şer'iyeye Siciline Göre Trabzon", **GÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2009
- YEL, KÜÇÜKAŞÇI; A. Murat, M. Sabri; "Mahalle", **DİA**, C.27, Ankara, 2003
- YERLİKAYA, İlhan; "Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri", **O.A**, C.6, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss.130-144
- YILMAZÇELİK, İbrahim; "1750-1752 (H. 1164- 1165) Tarihli Gaziantep Şer'iyeye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", **FÜSBD.**, C.12, Sy.1, Elazığ, 2002
- YİNANÇ, Mükrimin Halil; "Bursa", **İA.**, C.II, İstanbul, 1970.

EKLER

Ek 1: Mahkeme Kaydı BŞS, 50Aa

محبة بركم محلات شرع المجرى محله سن ساکنه ایکن وفات ایرن امینه نیت نه چکن معنی حسن علی الله
 ومعتنه بی طر مشکت عبدالله مجلس شرع شیرین شجاع الهامی حاضر اولوب تحمیه زبون ن سیکل انبیای کوب
 متوافق مزبور امینه نیت نه چکن ورثه سبی اولما غله مختلف قاضی اولان محمد جاوید بن محمد علی محمد
 تتر کلاخ ایروب مرقومه امینه نیت نه چکن حال محبت ذات و تفاز جمله صهر قرائتین سیکل ملکنه قاضی
 اولوب محله مزبور ن واقع اولان بیت سفلی و سرداب و صغه و فزون و جابیه اما و حسینه ن عقل
 سلیمان س ملکیده و مصططی اس ملکیده و محله مزوره مسجیدی ایله و طریقی حاصل له محمد و اولوب حال امین
 بزورک بدین اولان او بندن بر بیت سفلی و سرداب که جانب شرقی واقع مزوره امینه نیت نه چکن
 بعدھا اعام محله مزوره جانب غربی واقع ایک بیت سفلی اخی و فزون و حسینه ن حسن علی الله
 نیت محله مزوره احامنه وقف ایروب خود س عبدالله ناع کسنه و کید اولوب مجلس شرعی او اربانوق
 آبادوب علی س الحد ناع کسنه لاجل البیت محمد متولی نصب ایروب تسلیم الکتونه و شجر شرعی اولمز حقوق
 علیها اولدوخ حسنه ن طلب ایریز دیوب متوقوف علیهاک دعوا سیه حسنه زاهد اولان مشاع
 التبرع قوللری ایله حال متوقوف ذوق البیت اشاع ایروب حقیقه حل متولی البیت محمد جاوید بن سوان
 کوللری ن اکار ایله جواب و برکن عدل مسلمین و ثبات موجودین حصص قیدر له محمد ناع و محمد احمد
 ناع کسنه لراجل البیت شجاع حافران اولوب متولی مزورک دعوا کسنه موافق اراء کسده شرعیه ایروب
 فی نفس الامر مزوره امینه صومزل مزوری اولدو و اوزره وقف صحیح با اولدو قضا ایروب تسلیم ال
 کتونه و شجر شرعی اولوب محبت و لزوم وقفه حکم قاضی لایق اولمز در علی شکر ایله حیدر قیون
 واقع اولوب حاو مع غب المبتعا کتب و اعلا اولوب بد طایفه وضع اولدو ورج آراء رابع الاول

محمد علی محمد
 محمد علی محمد

Ek 3: Berat Sureti BSS, 100Aa

خود رسد صوب سبقتون کثیر بر او لکن این امر بر
 چون عواطف و اخلاقیات و اعتقادات و غیره اینها همه در دل و باطن و بیرون بیرون
 این بوی بیکری در وی بوی او که اگر کسی در مشرف اولاد آن بوی را بوی
 می آید اما در آنجا که غیبی بر او از زنده قدرت و غیره علیه حس و انیم ظهور کند و غیره که در واقع عبارت
 معانی از اجزا و لغت رفیع اولاد که با او این است الف نواله که در این اوجی که در مشرف
 اولاد بی غلوه هم بر او این نصیب است بر او این است که در دور او بود که در این
 شکر و طایف فدایان امانت بر او هم که در عرض و حود و قدر نفعی می کنند غلوه هم
 اولاد اول باب هم امانت و واقع اولاد هم ملا که در این است و اعجاز و اعجاز در این است
 و این است که در سوال لکن است الف

محمد علی
 محمد علی

ÖZET

“B-7 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre Bursa (1591-1592)” adlı bu tez, B-7 numaralı Bursa şer’iyye sicili esas alınarak hazırlanmıştır. Tezimiz giriş ve sonuç bölümlerinin dışında iki bölümden oluşmaktadır. Girişte, temeli MÖ.300’lerde atılmış olan Bursa şehrinin h.1000. yıla kadar olan tarihi geçmişi genel hatlarıyla açıklandıktan sonra, Şer’iyye sicilleri hakkında genel bir bilgi verildikten sonra, bu tezin de ana kaynağını teşkil eden B7 nolu sicil hakkında bilgi verilmiştir.

Şer’iyye sicillerinde yer alan bilgiler, devletin işleyişi ve toplumsal tarih hakkında bilgi edinebilmeyi mümkün kılmaktadır. Bu düşünceden hareketle çalışmamızın ana kaynağını oluşturan Bursa B7 no’lu sicildeki veriler doğrultusunda çalışmamızın birinci bölümünde Osmanlı Devleti’ne 80 yıl kadar başkentlik yapmış olan Bursa’nın 1591-92 yılları arasındaki fiziki ve idari yapısı üzerinde durulmuştur. İdari görevlilerin -mümkün olduğunca– tek tek tanıtıldığı bu bölümde ayrıca şehrin dini, sosyal ve ticari yapıları hem mimari açıdan, hem de işlevleri açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise Bursa şehrinin toplum yapısı ve ekonomik hayatı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde –özellikle– toplum ve aile yapısı incelenerek şehir halkının gündelik hayatına dair ipuçları elde edilmeye çalışılmış ve incelenen –sicildeki– belgelerden elde edilen bilgi doğrultusunda da Bursa şehrinin ekonomik hayatı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. Bursa
2. Şer’iyye sicili
3. Kadı
4. Mahkeme
5. Aile
6. Yeniçağ Tarihi

ABSTRACT

This thesis which is titled “Bursa according to Shari’a Court Registry Book No B7 (1591-1592)” has been prepared based on the Bursa Shari’a Court Registry Book number B7. This thesis consists of two chapters apart from introduction and conclusion. In Introduction, after the history of Bursa, which was established in 300s BC, is explained up to 1000 in Hijri calendar and general information about Court registry books is given, information is given about court registry book number B7 which is the basis of this thesis.

The information given in court registry books makes it possible to have information about running the state and social history. Based on this idea, in the first chapter of our study, the physical and administrative structure of Bursa, which served as the capital of Ottoman state for about 80 years, is handled for the time period of 1591-1592, based on the data given in Bursa court registry book number B7. Handling the administrative positions one by one- as much as possible- this chapter handles the religious, social and commercial buildings of this city not only in terms of architecture but also in terms of their functions. In the second chapter, the social structure and economic life of Bursa city is analysed. In this chapter, the clues about the daily life of city people are given by analysing the –especially- social and family life in city, and the economic life of Bursa city is analysed based on the information gained from the analysed court registry book.

Key words:

1. Bursa
2. Shari’a Court Registry Book
3. Kadi (Judge)
4. Court
5. Family
6. Modern History